

GAP **analiza**

mogućnosti za
ekonomsko jačanje
primenom održivih
poslovnih modela
nakon pandemije
COVID-19 u
Republici Srbiji

Autori: Sandra Kamberović, Siniša Mitrović, Dr Arno Behrens

GAP analiza
mogućnosti za ekonomsko jačanje
primenom održivih poslovnih modela
nakon pandemije COVID-19
u Republici Srbiji

Izdavač: Misija OEBS-a u Srbiji

Urednik: Dr Olivera Zurovac-Kuzman

Autori:
Sandra Kamberović
Siniša Mitrović
Dr Arno Behrens

Dizajn:
Milica Dervišević

Decembar, 2020. godine

Štampanje ove publikacije je omogućila Misija OEBS-a u Srbiji. Stavovi izrečeni u publikaciji pripadaju isključivo autorima i ne predstavljaju nužno zvaničan stav Misije OEBS-a u Srbiji.

Sadržaj

Poglavlje I

Uticaj zdravstvene krize na ekonomiju i životnu sredinu	13
Pregled opštih ekonomskih posledica izazvanih pandemijom virusa COVID-19	13
Pregled opštih posledica na životnu sredinu izazvane pandemijom virusa COVID-19	14
Kvalitet vazduha.....	14
Sektor voda.....	15
Buka	15
Otpad.....	16
Najavljena klimatska kriza	16

Poglavlje II

Uticaj ekonomske krize izazvane pandemijom COVID-19 virusa	19
EU ekonomija	19
Srbija.....	23
Evropski finansijski program za sledeću generaciju	26
Francuska	30
Nemačka.....	31
Italija.....	33
Uporedna ekonomska analiza glavnih mera politike za ključne pogođene sektore	33
Mere ekonomskog konsenzusa EU primenljive na ekonomiju Srbije	36

Poglavlje III

Regulatorni uticaj novih EU politika na oporavak od COVID-19 krize	39
3.1. Zeleni dogovor.....	41
3.2. Evropski trenutak: Oporavak i priprema za sledeću generaciju.....	43
3.3. Akcioni plan za sprovođenje Zelenog dogovora	44
Kako CE pomaže privredi.....	49
Javne politike u Republici Srbiji i planovi za oporavak od zdravstvene krize izazvane pandemijom COVID-19 virusa kroz održivo poslovanje	52

Energetika	55
Otpad.....	58
Industrijska politika u RS	61
Zelene javne nabavke u RS.....	68
Strategija održivog urbanog razvoja Republike Srbije	71
Digitalizacija kao alat u procesu oporavka od zdravstvene krize izazvane pandemijom COVID-19 virusa i tranzicija na model održivog poslovanja.....	72
Digitalizacija administrativnih procedura u Republici Srbiji	76
Ostale aktivnosti koje su u prethodnom periodu doprinele promociji održivog poslovanja i odgovoru na zdravstvenu krizu izazvanu COVID-19 virusom.....	77
Zelena agenda za Zapadni Balkan.....	78
Potencijalni privredni sektori i tranziciju ka cirkularnoj ekonomiji u RS.....	83
Prikaz analize sadržaja sprovedene ankete i intervjuja.....	86
Opšte informacije o kompanijama.....	87
Poslovanje u uslovima vanrednog stanja zbog zdravstvene krize izazvane COVID-19 virusom.....	88
Uticaj COVID-19 na dnevno poslovanje kompanija	88
Benefiti digitalizacije	90
Pristup finansijama u RS	91
Kvalitativna procena potencijala koji utiču na prelazak na model poslovanja CE.....	94

Poglavlje IV

Preporuke za Vladu i privredne subjekte u Srbiji.....	99
Preporuke za kreatore politika u pogledu uspostavljanja ekonomskih instrumenata za promovisanje cirkularne ekonomije.....	99
Preporuke za privredne subjekte u Srbiji.....	104
Finansiranje EU dostupno Srbiji za promociju CE	106

Poglavlje V

Tri scenarija za Srbiju	109
Scenario 1: „Top to bottom“	110
Scenario 2: „Bottom to top“	111
Scenario 3: Timski rad.....	111
Kompanije koje su prepoznate kao predvodnice promena ka održivoj proizvodnji u Republici Srbiji	112

Poglavlje VI

Pregled sektorskih poglavlja EU relevantnih za Srbiju	117
Proizivačka industrija.....	117
Hrana i poljoprivreda.....	121
Ambalaža i plastika.....	124
Građevinska industrija.....	127

Poglavlje VII

Preporuke za uvođenje regulatornih, promotivnih, ekonomskih i institucionalnih mera za sprovođenje tranzicije i ekonomskog oporavka	133
PREPORUKE.....	143
AKRONIMI	144
Literatura	145

Uvod

Cirkularna ekonomija (CE) je ekonomski koncept koji doprinosi (održivom) jačanju konkurentnosti kompanija, a pri tome ne doprinosi daljoj degradaciji životne sredine. CE je prepoznata kao pozitivan ekonomski model za celo društvo jer doprinosi borbi protiv klimatskih promena, smanjuje zagađenje i resurse koristi na održiv način. CE je sistem u kojem se nova vrednost stvara sa minimalnom proizvodnjom otpada, smanjenom upotrebom energije i prirodnih resursa. U osnovi ovog poslovnog modela je štednja. Inovativnim, poslovnim modelima cirkularne ekonomije, obogaćuje se lokalna proizvodnja, smanjuje se zavisnost od uvoza, usklađuje se poslovanje sa prirodnim kapacitetom okoline i povećava otpornost kompanija. Kao takva postala je vodeća inicijativa za održivi razvoj i zaokupila je globalnu pažnju donosioca odluka, ali i akademske javnosti u poslednjih pet godina. Prema proračunima koji su rađeni u Evropi, implementacija poslovnih modela CE ima potencijal da obezbedi 700.000 novih radnih mesta u svim sektorima i svim industrijama i potencijal porasta BDPa za 0,5% do 2030 godine. Sadašnji poslovni modeli u kompanijama EU, u sektoru proizvodnje, prosečno potroše 40% sirovina na ulazne materijale. Prelaskom na CE može se povećati njihova profitabilnost ponovnim korišćenjem materijala koji su u upotrebi kroz reciklažu i modularni dizajn.

Koncept CE može doprineti bržem ekonomskom oporavku nakon globalne krize koja je izazvana pandemijom virusa COVID-19.

U 2020. godini svet se suočio sa zdravstvenom krizom koja je ostavila nemejljive zdravstvene, socijalne i ekonomske posledice. Pandemija izazvana virusom COVID-19 ozbiljno je promenila svet, ugrozila nacionalne ekonomije i izvršila udar na bezbednost stanovništva.

S obzirom na globalnu situaciju izazvanu pandemijom ali i klimatskom i ekološkom krizom u kojoj se svet nalazi, države bi trebalo da definišu i međusobno usaglase kriterijume vezane za uslove poslovanja u novonastalim okolnostima.

Treba naglasiti da ovo nije zadatak samo za donosiocje odluka, koji svakako imaju vodeću ulogu u ovom procesu, već paralelno i za industriju koja (između ostalog) i u uslovima COVID-19 krize i globalne recesije treba da primeni najadekvatnije poslovne modele sa maksimalnim uštedama.

Zdravstvena, socijalna i ekonomska kriza zatekla je države na različitom nivou pripremljenosti za funkcionisanje u vanrednim novonastalim okolnostima. Kao odgovor na krizu države su u početku preduzimale određene restriktivne mere u cilju prevencije, kontrolisanja i zaustavljanja pandemije. Mere su varirale od zatvaranja granica, restrikcija međudržavnog saobraćaja, ogrančavanja rada pojedinih objekata, do karantina i policijskog časa. Pitanja solidarnosti, zdravlja nacija, zaštite životne sredine, globalizacije, resursne zavisnosti i ustaljeni načini proizvodnje postali su predmet preispitivanja. Globalno širenje pandemije, pored katastrofalnih posledica po zdravlje ljudi i povećane smrtnosti, izazvalo je globalnu ekonomsku recesiju i šok za koji svet nije bio spreman.

Pandemija je pogodila tržište rada i učinila izvesnim globalni pad BDPa. Usled zdravstvene krize tržište rada je pogođeno padom proizvodnje, što je imalo za posledicu smanjenje broja zaposlenih i pada bruto zarada. Radi zaštite zdravlja zaposlenih, kompanije su bile primorane da uobičajeni način poslovanja izmene tako što su, zaposlene uputili na rad van sedišta poslodavca (rad od kuće). Za vreme trajanja vanrednog stanja neka preduzeća su bila prinuđena da obustave procese proizvodnje i radnike pošalju na odmore, dok su za vreme policijskog časa proizvodni pogoni uglavnom bili zaustavljeni. U slučajevima kada je bilo neophodno da se održi minimum proizvodnih procesa poslodavci su radi zaštite zdravlja zaposlenih radili u izmenjenim okolnostima odnosno sa smanjenim brojem zaposlenih po smenama.

Veliki doprinos u prevazilaženju prepreka u uslovima zdravstvene krize u obavljanju poslovnih aktivnosti doprinelo je korišćenje digitalnih tehnologija.

Ekonomske mere za ublažavanje krize koje su države preduzele (zajmovi, državna i socijalna pomoć, itd.) sa ciljem održavanja tekuće likvidnosti kompanija i sprečavanje bankrotstva, dale su kratkoročne rezultate, međutim sa aspekta makro-

ekonomije ovakve mere nisu dugoročno održive. Zbog toga se razmatraju nove mogućnosti ekonomskog oporavaka privrede, kroz održive modele poslovanja i subvencije u novim okolnostima i za novu „normalnost“ u budućnosti.

Evropska unija (EU) je javne politike i budžet za ekonomski oporavak usmerila ka konceptu konkurentne održivosti evropskih kompanija u skladu sa poslovnim modelima cirkularne ekonomije koji su definisani Zelenim dogovorom (Green deal),¹ iz decembra 2019. godine. EU je u okviru Godišnje strategije održivog rasta za 2021 godinu² u **fokus postavila mehanizam za oporavak i otpornost EU i njenih članica**. Nacionalnim planovima države članice treba da kreiraju mere oporavka u kontekstu Strategije održivog rasta koja sadrži principe: ekološke održivosti, produktivnosti, pravičnosti i makroekonomske stabilnosti. Ova četiri principa osiguravaju implementaciju ciljeva iz Zelenog dogovora i postavljaju temelj za zeleni, digitalni i održivi oporavak evropske ekonomije i društva. Budžet EU za 2021. godinu iznosi 672,5 milijardi evra. Budžet obuhvata zajmove i bespovratnu pomoć koje će države članice moći da koriste ukoliko su njihovi nacionalni planovi zasnovani na temelju zelenog oporavka. Nova ekonomska realnost dovela nas je do potrebe za promenom ekonomske paradigme koja izjednačava važnost ekonomskog rasta i zaštite životne sredine kroz održive investicije zasnovane na štednji resursa i maksimalnoj upotrebi materijala u opticaju.

Postoje mišljenja da je nova globalna unifikacija moguća kroz propisivanje međunarodnih trgovinskih politika i sporazuma i kroz državne podsticaje za korišćenje novih tehnologija i razvoj inovacija u kontekstu zelene ekonomije. Ovaj model je primenjiv ukoliko se sinhronizovano usaglase javne politike i propisi, ekonomske mere i promene u poreskom sistemu, na čemu intenzivno radi Evropska komisija. Ovim bi se doprinelo ispunjenje cilja iz Zelenog dogovora da do 2050. godine Evropa bude prvi CO2 neutralni kontinent.

1 COM (2019) 640 final

2 Annual Sustainable Growth Strategy 2021
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?qid=1600708827568&uri=CELEX:52020DC0575>

Republika Srbija ulaže napore i preduzima sve raspoložive mere neophodne da se zaustave i ublaže tragične posledice uticaja zdravstvene krize COVID-19 po ljudske živote i ekonomiju. Globalna pandemija je ukazala na ranjivost i postavila veliki izazov za srpsku privredu. Ekonomisti očekuju da će novonastala globalna recesija, biti teža od finansijske krize iz 2008. godine.

Koncept Cirkularne ekonomije i CE poslovni modeli, o kojima se u Srbiji sve više govori, mogli bi da stvore uslove za brži oporavak nacionalne ekonomije. Ovakva tranzicija u industriji moguća je uz jasno definisanu javnu politiku zelenog oporavka i finansijsku podršku.

Ovim dokumentom predstavljeni su regulatorni i ekonomski pravci projektovani sa ciljem oporavka od ekonomske i društvene krize izazvane pandemijom virusa COVID-19, kroz prelazak na poslovanje koje je utemeljeno na principima CE. „Zeleni oporavak“ i održiv način poslovanja je put koji je trasirala EU i za njega opredelila značajna finansijska sredstva koja su stavljena na raspolaganje kako državama članicama tako i zemljama Zapadnog Balkana. U publikaciji su predstavljene ključne politike EU koje se pre svega vezuju za oporavak ekonomije i privredni rast kroz cirkularne modele održivog poslovanja. Poseban osvrt je dat i trenutnom stanju regulatornog okvira u Republici Srbiji (RS) sa predlozima za reforme u kontekstu pravne sigurnosti i predvidljivosti kao primarni uslov ulaganja, istovremeno ne izostavljajući važnost profita kao odlučujući faktor investicija. Kroz iskustva drugih zemalja koje su naprednije i konkurentnije u odnosu na RS dati su predlozi za tranziciju i ekonomsko jačanje kroz poslovne modele CE.

Za potrebe ove analize korišćene su metode desk analize propisa i javnih politika, ankete i intervjui koji su sprovedeni među kompanijama koje posluju u RS.

GAP analiza se sastoji iz dva dela: prvi deo sadrži pregled stanja i regulatornog okvira u svetu, a pre svega u Evropi sa primerima iz Nemačke, Francuske i Italije³, i drugog dela koji se odnosi na RS. U drugom delu prikazan je presek stanja

3 Države su izabrane na osnovu bliske poslovne saradnje sa Republikom Srbijom

regulatornog i administrativnog okvira i rezultata istraživanja među privrednim društvima koje je sprovedeno za potrebe analize. Na osnovu analiziranih rezultata, izrađeni su predlozi za razvoj zelene ekonomije kroz ekonomski pregled sektora koji su prepoznati kao nosioci promene u Mapi puta za cirkularnu ekonomiju u RS⁴.

4 https://www.ekologija.gov.rs/wp-content/uploads/razno/2020/FINAL_202004020_roadmap%20SRBIJA.pdf

Uticaj zdravstvene krize na ekonomiju i životnu sredinu

Pregled opštih ekonomskih posledica izazvanih pandemijom virusa COVID-19

Zemlje sa prekomernom zavisnošću od jednog određenog privrednog sektora suočavaju se sa većim ekonomskim rizicima. Primeri uključuju zemlje specijalizovane za turizam ili za izvoz sirovina kao što su nafta i gas. Pored toga, neki industrijski sektori su pogođeni više od drugih, uključujući najviše proizvodnju motornih vozila, ali i nameštaja, gume, pića, tekstila, prerađenih metalnih proizvoda, mašina, električne opreme i papira. Čini se da su neki drugi sektori, poput farmaceutske industrije, manje pogođeni. Pored toga, prekidi u lancu snabdevanja dovode do nestašice delova i repromaterijala. Na strani potražnje, MSP su pogođena smanjenjem potražnje, što rezultira značajnim gubicima prihoda i nestašicom likvidnosti. Kompanije koje posluju u sektorima poput vazduhoplovstva, restorana, odeće, hotela i turizma posebno su pogođene prihodima koji se smanjuju za 80-100%. U ostalim sektorima, kao što su supermarketi, medicina, softver, igre itd., prihodi su porasli za 10-20%. Međutim, s obzirom na to da malim i srednjim preduzećima nedostaje gotovine, oni ne mogu izdržati duži period (2-3 meseca) bez novčanog toka pre nego što ostanu bez gotovine.

Sektori koji su pretrpeli najveću štetu na globalnom nivou bili su pogođeni i u RS, s tim što su srpske firme pretežno mala preduzeća koja nisu toliko zavisna od globalnih dobavljačkih lanaca kao što je slučaj u zemljama EU. Primetno je da su se

neke kompanije za vreme nestašice medicinske opreme reorganizovale i nesvesno primenile inovativne principe CE za rešavanje kratkoročnih nestašica snabdevanja. Zbog pozitivnog uticaja na poslovanje kompanija i smanjenje troškova, može se pretpostaviti da će neke od njih i nastaviti da posluju po modelima cirkularne ekonomije. U odnosu na kapitalne investicije, zdravstvena kriza ubrzala je planiranje **velikih državnih investicija u infrastrukturne projekte**, projekte za upravljanje otpadom i vodom, kao i rešenja za zagađenost vazduha.

Istovremeno su naneti gubici u određenim ekonomskim sektorima poput transporta i turizma, HORECA sektora koji su ovom krizom najviše pogođeni u RS.

Pregled opštih posledica na životnu sredinu izazvane pandemijom virusa COVID-19

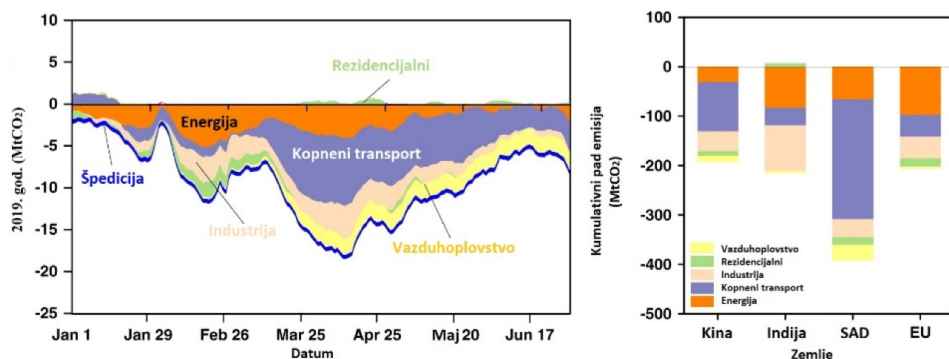
Nivoi zagađenja prirodnog okruženja su se smanjili za vreme ograničenog kretanja i „globalne izolacije“. Iako je nedovoljno istražena uzročno posledična veza između životne sredine i zdravstvene krize, prve studije iznele su njene pozitivne i negativne uticaje.⁵

Kvalitet vazduha

Najizraženija promena u periodu globalne izolacije je bila pad nivoa emisija CO₂ zbog smanjenja ljudske aktivnosti što je za posledicu imalo poboljšanje **kvaliteta vazduha**, u zemljama koje su najviše bile pogođene COVID-19 virusom (Kina, Italija, Španija, SAD) ali i globalno. Pozitivni uticaji pandemije uključuju privremeno smanjenje upotrebe fosilnih goriva, posebno u industriji i transportu, uključujući vazduhoplovstvo, što je dovelo do kratkoročnog pada emisije CO₂. Zbog restriktive industrijske proizvodnje primetno je i smanjenje azot dioksida (NO₂).

5 Briefing-Covid-19-and-europes-environment.pdf

Slika 1: Sektorski specifični efekti pandemije COVID-19 na globalne emisije CO₂, prikazani kao sedmodnevna srednja dnevna razlika između 1. januara i 30. juna 2019. i 2020. godine, i kumulativni pad po sektorima u svakoj od Kine, Indije, SAD i EU27 i UK u prvoj polovini 2020. godine

Izvor: Praćenje globalnih emisija CO₂ u gotovo realnom vremenu otkriva efekte pandemije COVID-19⁶

Sektor voda

Pozitivan efekat usporavanja industrijske proizvodnje odrazio se i na **prirodne vodotokove** koji su samoprečišćavanjem mogli ublažiti štetne efekte otpadnih voda koje se u njih ulivaju.

Buka

Pozitivan uticaj na životnu sredinu se može uočiti smanjenjem nivoa **buke** zbog karantina i prekidanja ekonomskih i društvenih aktivnosti. Smanjenju nivoa buke pogodovalo je i to što su se mnoge privredne aktivnosti odvijale van sedišta poslodavca, što se održavala socijalna distanca kao i to što je neposredna komunikacija zamenjena elektronskom.

6 Qiang Zhang, Dabo Guan, Peng Gong, Daniel M. Kammen 27, Kebin He11 & Hans Joachim Schellnhube: Praćenje globalnih emisija CO₂ u gotovo realnom vremenu otkriva efekte pandemije COVID-19, (2020) 11:5172 <https://doi.org/10.1038/s41467-020-18922-7>, www.nature.com/naturecommunications, str:5

Otpad

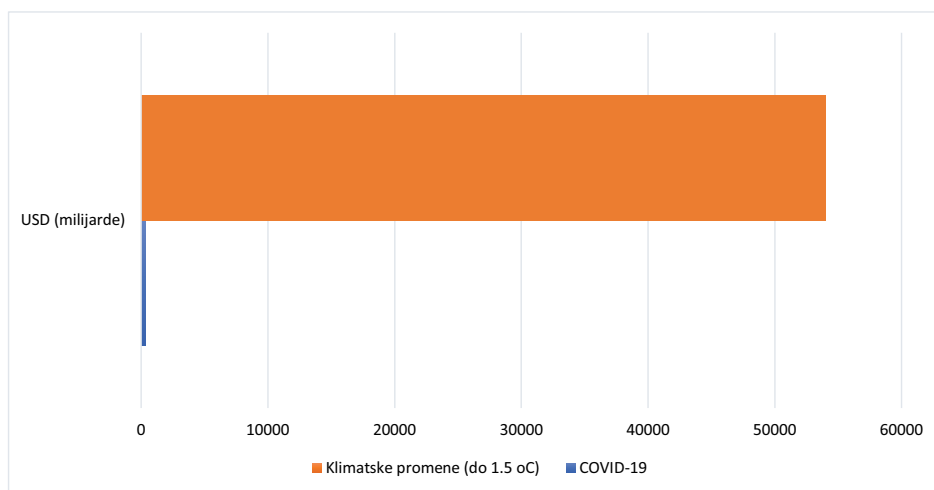
Negativan uticaj je međutim zapažen u **sektoru upravljanja otpadom**. Borbu za smanjenje upotrebe jednokratne plastike dodatno je otežao novi izvor zagađenja - **jednokratna zaštitna oprema** (maske, rukavice, skafandri, posteljine iz COVID bolnica) koja je zbog nepropisnog odlaganja završava u rekama i okeanima. Takođe, zbog otežanog transporta, došlo je do povećanja otpada od hrane zbog isteklog roka trajanja proizvoda.

Najavljena klimatska kriza

Posledice klimatske krize mogu biti i 150 puta veće u odnosu na trenutnu zdravstvenu krizu. Pred svetom je veliki izazov klimatska kriza u budućnosti na koju naučnici upozoravaju a koja može izazvati fatalne posledice po ekonomiju i bezbednost stanovništva. Negativni socijalno ekonomski efekti zdravstvene krize, su nemerljivi u odnosu na potencijalnu klimatsku krizu i globalni gubitak biodiverziteta. Pre svega, moramo biti svesni odnosa uticaja COVID-19 i klimatskog kolapsa koji je na pomolu. Grafika ispod simbolično prikazuje odnos ova dva izazova. Predviđanje je da će COVID-19 u najgorem scenariju koštati svet oko \$347 milijardi ($\approx 0.4\%$ planiranog svetskog BDPa za 2020). Ovaj scenario predviđa 6 meseci blokiranog poslovanja. Klimatske promene koje donose povećanje temperature za 1.5 procenjuju se na oko \$54 triliona ($\approx 60\%$ predviđenog svetskog BDP-a u 2020). Klimatske promene mogu doneti 150 puta veću štetu od novonastale ekonomske krize. Cirkularna ekonomija može da spreči nastanak ove posledice ako je shvatimo na pravi način i ako krenemo odmah u tranziciju.

Zbog toga, države bi trebale, u periodu oporavka do 2030. godine, da svoje javne politike i investicione okvire usklade sa potrebama zaštite životne sredine i borbe sa klimatskim promenama, odnosno da kroz regulatorne i ekonomske instrumente podstaknu predstavnike privrede da se okrenu ka održivim investicijama, smanjenju otpada, odnosno da maksimalnim kapacitetima u proizvodnim procesima iskoriste sirovine kroz modele CE i kroz energetske efikasnost smanje proizvodnju CO₂ i upotrebu neobnovljivih prirodnih resursa.

Slika 2: Poređenje predviđene ekonomske štete COVID-19 i klimatske krize

Izvor: Privredna komora Srbije

Dakle, može se zaključiti da se nivo zagađenja smanjio u industrijskim sektorima za vreme globalne izolacije. Za procenu intenziteta i načina sprovođenja aktivnosti daljeg oporavka, osnovni cilj treba da bude sprečavanje klimatske krize i usklađivanje načina proizvodnje i ekonomsko socijalnih aktivnosti sa prirodom. Paketi mera za oporavak treba da se baziraju na održivoj proizvodnji i smanjenju zagađenja, odnosno na potrebi da se usklade interesi ekonomija sa kapacitetom prirodnih resursa Planete. To znači **usklađivanje sa potrebom dostizanja potvrđenih ciljeva za smanjenje emisija sa efektom staklene bašte, otpornost na klimatske uticaje, usporavanje prevencije gubitka biodiverziteta i povećanje cirkularnosti lanaca snabdevanja.** Vodeća tržišta (pre svega EU) zagovaraju **zeleni oporavak od COVID-19 krize**, gde je **ekonomsko osnaživanje tržišta prepoznato kroz održivu proizvodnju i potrošnju** što uključuje model CE i inicijative za održivi razvoj. CE treba da se usvoji kao filozofija poslovanja i življenja kako od strane kompanija tako i od strane donosioca odluka i institucija koje će usvojiti poslovne principe CE i omogućiti razvoj „zelene ekonomije“, koja je danas prepoznata u svetu kao realna mogućnost oporavka od zdravstvene krize u kojoj se nalazimo. Veliki uticaj na oporavak od COVID-19 krize imaće javne politike

u životnoj sredini i utvrđeni prioriteti vlade za oporavak privrede kao i interni poslovni modeli i način poslovanja. Upravo ova zdravstvena kriza može mnogo doprineti ubrzanju borbe za zaustavljanje globalnog zagrevanja do 2°C⁷ i rešavanja klimatske krize.

Postavlja se pitanje **kako će globalno vlade kreirati oporavak ekonomija i koje će prioritete postaviti nakon pandemije COVID-19, kao i mehanizme monitoringa za sprovođenje mera oporavka od zdravstvene krize**. Da li će vlade imati kapacitete da usmere politike oporavka prema utvrđenom evropskom Zelenom dogovoru i kroz mere za ekonomski oporavak od pandemije preduzimanjem preventivnih mera kroz „zelenu tranziciju“ preventirati negativne uticaje za najavljenju klimatsku krizu.

Globalni šokovi poput pandemije, ekonomske krize i ekoloških katastrofa prevazilaze se solidarnošću i koordinisanim međunarodnim aktivnostima na osnovu naučnih preporuka.

7 IPCC izveštaj <https://www.ipcc.ch/sr15/download/> , Ovaj cilj je potvrđen Pariskim sporazmom, kao i Agendom o održivom razvoju do 2030. cilj 13

Uticaj ekonomske krize izazvane pandemijom COVID-19 virusa

EU ekonomija

U svojoj periodičnoj prognozi (prvi kvartal 2020. godine) Evropska komisija procenjuje da će **realni rast BDP-a u EU u 2020. godini dostići -8,3%**. Rast BDP-a u evrozoni je još niži i iznosi -8,7%.⁸ Privatna potrošnja u evrozoni se smanjila za 4,7% u prvom kvartalu, investiciona potrošnja za 4,3%, a državna potrošnja za 0,4%. Očekuje se da će ove brojke biti mnogo nepovoljnije u drugom kvartalu. Ekonomski uticaj je neravnomerno raspoređen po sektorima, pri čemu se najveći pad beleži u trgovini, transportu, uslugama smeštaja i ishrane, umetnosti, zabavi i drugim uslužnim delatnostima (-6% u odnosu na drugi kvartal 2019. godine). Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo, finansijske i osiguravajuće delatnosti su zabeležile najniži pad (-0,8% u odnosu na prethodni kvartal).

Međutim, uticaji pandemije COVID-19 na ekonomiju EU se razlikuju u različitim državama članicama zbog specifičnih karakteristika različitih ekonomija. Na primer, ekonomije koje u velikoj meri zavise od usluga povezanih sa turizmom imajuće veće oscilacije i zatvaranje većeg broja radnih mesta. Naime, grupa zemalja sa najvećim procenjenim padom BDP-a (10% i više) obuhvata Italiju, Španiju,

8 https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip132_en.pdf

Hrvatsku i Francusku, a sve one su tipične turističke destinacije u EU. Iako su pogođeni i njihovi industrijski sektori, očekuje se da će oporavak industrije i proizvodnje biti brži od oporavka sektora koji se oslanjaju na lični kontakt, poput usluga ishrane i smeštaja, rekreativnih aktivnosti, transporta i turizma uopšte.

Tabela 1: Bruto domaći proizvod, obim (procentualna promena u odnosu na prethodnu godinu, 2001-2021)

	Petogodišnji prosek							Leto 2020 - prognoza		Proleće 2020 - prognoza	
	2001- 2005.	2006- 2010.	2011- 2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2020.	2021.
Belgija	1,9	1,5	1,3	1,5	1,9	1,5	1,4	-8,8	6,5	-7,2	6,7
Nemačka	0,5	1,2	1,7	2,2	2,5	1,5	0,6	-6,3	5,3	-6,5	5,9
Estonija	7,3	-0,3	3,3	2,6	5,7	4,8	4,3	-7,7	6,2	-6,9	5,9
Irska	5,3	0,4	6,7	3,7	8,1	8,2	5,5	-8,5	6,3	-7,9	6,1
Grčka	3,9	-0,3	-4,0	-0,2	1,5	1,9	1,9	-9,0	6,0	-9,7	7,9
Španija	3,3	1,0	0,0	3,0	2,9	2,4	2,0	-10,9	7,1	-9,4	7,0
Francuska	1,7	0,8	1,0	1,1	2,3	1,8	1,5	-10,6	7,6	-8,2	7,4
Italija	0,9	-0,3	-0,7	1,3	1,7	0,8	0,3	-11,2	6,1	-9,5	6,5
Kipar	4,0	2,7	-1,7	6,7	4,4	4,1	3,2	-7,7	5,3	-7,4	6,1
Letonija	8,2	-0,5	3,6	1,8	3,8	4,3	2,2	-7,0	6,4	-7,0	6,4
Litvanija	7,6	1,1	3,8	2,6	4,2	3,6	3,9	-7,1	6,7	-7,9	7,4
Luksemburg	2,9	2,4	2,9	4,6	1,8	3,1	2,3	-6,2	5,4	-5,4	5,7
Malta	2,1	2,0	5,7	5,8	6,5	7,3	4,7	-6,0	6,3	-5,8	6,0

	Petogodišnji prosek							Leto 2020 - prognoza		Proleće 2020 - prognoza	
	2001- 2005.	2006- 2010.	2011- 2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2020.	2021.
Holandija	1,3	1,4	0,7	2,2	2,9	2,4	1,7	-6,8	4,6	-6,8	5,0
Austrija	1,8	1,3	1,1	2,1	2,5	2,4	1,6	-7,1	5,6	-5,5	5,0
Portugal	0,9	0,6	-0,8	2,0	3,5	2,6	2,2	-9,8	6,0	-6,8	5,8
Slovenija	3,6	1,9	0,4	3,1	4,8	4,1	2,4	-7,0	6,1	-7,0	6,7
Slovačka	5,0	4,9	2,6	2,1	3,0	3,9	2,4	-9,0	7,4	-6,7	6,6
Finska	2,6	0,9	0,1	2,8	3,3	1,5	1,1	-6,3	2,8	-6,3	3,7
Evrozona	1,5	0,8	0,8	1,9	2,5	1,9	1,3	-8,7	6,1	-7,7	6,3
Bugarska	5,7	3,2	1,8	3,8	3,5	3,1	3,4	-7,1	5,3	-7,2	6,0
Češka	3,9	2,4	1,7	2,5	4,4	2,8	2,6	-7,8	4,5	-6,2	5,0
Danska	1,3	0,2	1,3	3,2	2,0	2,4	2,4	-5,2	4,3	-5,9	5,1
Hrvatska	4,5	0,5	-0,2	3,5	3,1	2,7	2,9	-10,8	7,5	-9,1	7,5
Mađarska	4,4	-0,2	2,1	2,2	4,3	5,1	4,9	-7,0	6,0	-7,0	6,0
Poljska	3,1	4,8	3,0	3,1	4,9	5,3	4,1	-4,6	4,3	-4,3	4,1
Rumunija	5,6	2,8	3,0	4,8	7,1	4,4	4,1	-6,0	4,0	-6,0	4,2
Švedska	2,6	1,8	2,2	2,1	2,6	2,0	1,2	-5,3	3,1	-6,1	4,3
EU	1,7	1,0	1,0	2,1	2,7	2,1	1,5	-8,3	5,8	-7,4	6,1
<i>Ujedinjeno Kraljevstvo</i>	2,8	0,5	2,0	1,9	1,9	1,3	1,5	-9,7	6,0	-8,3	6,0

Izvor: Evropska komisija (2020)

Poljska, Danska i Švedska su među državama članicama EU sa najblažim ekonomskim posledicama pandemije COVID-19. U slučaju Poljske, to je uglavnom zbog niskog nivoa oslanjanja na teško pogođene sektore i diversifikovane ekonomske strukture. S druge strane, Danska je jaka u izvozu farmaceutskih i poljoprivrednih proizvoda, a oba ta sektora su najblaže pogođena pandemijom. Pored toga, Vlada je ublažila mere izolacije ranije nego što je planirano. Švedska je imala koristi od pozitivnog neto izvoza, kao i od znatno manje restriktivnih mera za suzbijanje pandemije.

Istraživanje Evropske asocijacije zanatlija, malih i srednjih preduzeća (SMEUnited)⁹ otkrilo je da je više od 90% MSP u EU zabeležilo pad prometa usled pandemije i mera za njeno suzbijanje. Do 20% MSP je izgubilo celokupan promet tokom nekoliko nedelja. **Dve trećine MSP su navela da su imala odložene investicione odluke ili smanjene investicije.** Pristup likvidnosti i rizik od nesolventnosti se navode kao glavni problemi. 40% MSP u EU ima problema sa likvidnošću. Ovaj udeo se povećava na 50% u sektorima koji su najviše pogođeni, kao što su ugostiteljstvo, maloprodaja i građevina. Međutim, postoje i neki pozitivni primeri kod kojih je došlo do rasta prihoda, uključujući MSP koja nude digitalna rešenja za održavanje veze i omogućavanje pametnih radnih aranžmana (npr. virtuelne konferencije, e-učenje itd.).

Što se tiče uticaja u vezi sa CE i pored goreopisanih uticaja (videti globalne uticaje), **pandemija je pokazala rizike povezane sa tradicionalnim, produženim i linearnim lancima snabdevanja.** Naročito se skupom pokazala zavisnost od Kine, kao regiona sa niskim troškovima radne snage i potrebnim transportom na velike udaljenosti, zbog prekida u lancu snabdevanja prouzrokovanih pandemijom i merama za njeno suzbijanje.¹⁰ Približavanje proizvodnje potrošnji ne samo da olakšava cirkularnost, već i smanjuje opasnost od prekida lanca snabdevanja. Tako su se MSP integrisane u regionalne lance snabdevanja (npr. mnoga nemačka

9 <https://smeunited.eu/admin/storage/smeunited/200630-covidsurvey-results.pdf>

10 <https://www.logistics2030.ie/index.php/circular-economy/52-logistics2030-news/circular-economy/664-covid-19-will-force-companies-to-re-think-linear-supply-chains>

MSP) pokazala otpornija, osim ako su se oslanjala na regione EU teško pogođene pandemijom (npr. na severnu Italiju).

Pored toga, **pandemija je primorala neke sektore da postanu cirkularniji, posebno one koji isporučuju medicinsku opremu i materijale.** Lokalna mesta proizvodnje su naknadno opremljena za proizvodnju medicinske opreme, dekontaminaciju lične zaštitne opreme kako bi se omogućila njena ponovna upotreba i rekonstrukciju starih respiratora u nedostatku novih.¹¹

Srbija

Pre pandemije COVID-19, BDP Srbije je porastao 4,4% u 2018. godini i 4,2% u 2019. godini, uglavnom pod uticajem stranih direktnih investicija (SDI) i domaće potrošnje. Slična stopa rasta se očekivala i u 2020. godini, ali pandemija je dovela do revizije projekcija koje su znatno smanjene. Proglašenje vanrednog stanja u čitavoj zemlji u martu 2020. godine i usvajanje strogih mera suzbijanja pandemije u zemlji i inostranstvu ozbiljno su uticali na privredu. Kao rezultat toga, Srbija je ušla u ekonomsku recesiju i trenutno se očekuje da njen BDP padne za 4% u 2020. godini.¹² Ekonomija je uglavnom ugrožena zbog izvoza, priliva doznaka, sporta i turizma. Međutim, zbog plana obimnih poreskih podsticaja Vlade Srbije i mnogo manjeg oslanjanja na turizam u Srbiji, recesija je manje izražena nego u drugim zemljama u regionu.

11 <https://www.interregeurope.eu/circpro/news/news-article/8662/covid-19-crisis-impact-on-circular-procurements/>

12 <https://wiiw.ac.at/uncertainty-in-turbulent-times-p-5237.html>

Tabela 2: Prognoze i revizije realnog BDP-a za istočnu Evropu

		Prognoza, %			Revizije pp	
		2019	2020	2021	2020	2021
EU-CIE11	BG	3.4	-6.3	1.7	↓-9.1	↓-0.6
	CZ	2.6	-4.8	2.5	↓-7.0	↑0.1
	EE	4.3	-7.0	4.0	↓-9.7	↑1.4
	HR	2.9	-11.0	4.0	↓-13.7	↑1.3
	HU	4.9	-5.5	2.0	↓-8.8	↓-0.6
	LT	3.9	-6.5	4.3	↓-9.3	↑1.7
	LV	2.2	-8.0	4.5	↓-10.0	↑2.2
	PL	4.1	-4.0	3.0	↓-7.6	↓-0.3
	RO	4.1	-7.0	3.0	↓-10.2	↑0.2
	SI	2.4	-9.5	4.0	↓-12.1	↑1.3
SK	2.3	-9.0	4.6	↓-11.0	↑2.2	
ZB6	AL	2.2	-5.0	3.8	↓-8.2	↑0.4
	BA	2.6	-5.0	3.0	↓-7.5	↑0.2
	ME	3.6	-8.0	5.0	↓-10.8	↑2.1
	MK	3.6	-5.0	4.0	↓-8.3	↑0.7
	RS	4.2	-4.0	4.0	↓-7.7	↑0.5
	XK	4.2	-4.4	4.0	↓-8.7	↓-0.2
Turska	TR	0.9	-6.0	5.5	↓-9.9	↑1.4
ZND4+UA	BY	1.2	-5.3	-0.7	↓-6.3	↓-2.0
	KZ	4.5	-3.0	2.0	↓-6.7	↓-1.8
	MD	3.6	-3.0	3.0	↓-7.0	↓-1.0
	RU	1.3	-7.0	1.5	↓-9.1	↓-0.8
	UA	3.2	-6.0	2.5	↓-9.6	↓-1.7

Izvor: wiiw prognoze (proleće 2020)¹³

Ekonomija Srbije se snažno oslanja na trgovinu sa EU i investicije iz EU, naročito iz Nemačke i Italije. Na primer, u februaru 2020. godine ukupan izvoz je dostigao gotovo 1,5 milijardu evra, ali se smanjio za gotovo trećinu na oko milijardu evra u aprilu 2020. godine.¹⁴ Uvoz se još više smanjio, što je dovelo do nestašica za srpsku industriju. **Na primer, kompanija za proizvodnju automobila Fiat Chrysler, najveći izvoznik u zemlji, privremeno je zatvorena u februaru 2020. godine zbog poremećaja u lancu snabdevanja sa Kinom.**¹⁵

13 <https://wiiw.ac.at/uncertainty-in-turbulent-times-p-5237.html>

14 <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/1702?languageCode=en-US>

15 <https://europe.autonews.com/automakers/fiat-chrysler-restarts-production-serbia-plant>

Doprinos BDP-u Srbije u vidu ličnih transfera (doznaka) je znatan i povećava ranjivost ekonomije. U 2019. godini doznake su doprinele BDP-u Srbije više od 8,2%.¹⁶ Smanjeni prihodi od dijaspore (oko 10% stanovništva)¹⁷ dovešće do smanjenja priliva doznaka u 2020. godini, što će znatno uticati na BDP i domaću potrošnju u Srbiji.

Pandemija ozbiljno pogađa MSP. Naime, u anketi iz marta 2020. godine, 85% MSP je prijavilo da je negativno pogođeno pandemijom COVID-19. Prema istraživanju iz **aprila 2020. godine preko 60% MSP je drastično smanjilo svoje proizvodne kapacitete, dok je 91% MSP očekivalo poteškoće u plaćanju obaveza.**¹⁸ Među najviše pogođenim MSP su ona koja posluju u sektorima proizvodnje, transporta, logistike i turizma.

Najnoviji izveštaj o konkurentnosti MSP za 2020. godinu (*SME Competitiveness Outlook 2020*)¹⁹ pruža procenu uticaja pandemije virusa korona na mala preduzeća. Kada je reč o Srbiji, izveštaj pokazuje da su poremećaji u međunarodnom lancu snabdevanja izazvani pandemijom COVID-19 najveći u sektoru proizvodnje mašina i sektoru proizvodnje plastike i gume, u kojima dominiraju linearni poslovni modeli. Očekuje se da će se ukupni srpski izvoz industrijskih sirovina i materijala u lancima snabdevanja smanjiti za 3% ili 559 miliona USD u 2020. godini.

Najvažniji industrijski proizvod su ožičenja za vozila (paljenje) sa očekivanim izvoznim gubicima od oko 125 miliona USD. Očekuje se da će se ukupni srpski uvoz industrijskih sirovina i materijala u lancima snabdevanja smanjiti za 13% ili 403 miliona USD u 2020. godini. Gubici su ravnomernije raspoređeni na industrijske proizvode, pri čemu se najveći gubici odnose na komponente za elektromotore, generatore i rotacione pretvarače (-10 miliona USD).

16 <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=RS>

17 <https://www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Serbia.pdf>

18 <https://www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Serbia.pdf>

19 <https://www.intracen.org/publication/smeco2020/>

Evropski finansijski program za sledeću generaciju

Izlazeći iz najveće zdravstvene krize, Evropska unija se okreće ublažavanju socijalno-ekonomske štete. Evropska komisija je 27. maja 2020. godine podnela predlog plana oporavka pod nazivom „**Evropski trenutak: Oporavak i priprema za sledeću generaciju**“.²⁰ Sa ciljem da se obezbedi oporavak koji je održiv, ujednačen, inkluzivan i pravičan za sve države članice EU, **predlog uključuje novi finansijski instrument za oporavak od 750 milijardi evra** – Sledeća generacija EU (*Next Generation EU - NGEU*), ugrađen u dugoročni Višegodišnji finansijski okvir (VFO) EU za period 2021-2027. godine.

Na osnovu ovog predloga, šefovi država i vlada na sastanku Evropskog saveta od 17. do 21. jula 2020. godine dogovorili su se o sveobuhvatnom paketu koji objedinjuje klasičan VFO i vanredne mere za oporavak.

Za primenu *NGEU*, Komisija je ovlašćena da **pozajmljuje sredstva** na tržištima kapitala do **punog iznosa od 750 milijardi evra** (u cenama iz 2018. godine). Ova sredstva se mogu koristiti za zajmove do 360 milijardi evra i za troškove (tj. bespovratna sredstva) do 390 milijardi evra. Komisija mora zaustaviti sve aktivnosti zaduživanja do kraja 2026. godine, a sve obaveze moraju prestati da postoje do kraja 2058. godine. U sledećoj tabeli su prikazani dogovoreni iznosi u okviru *NGEU* za pojedinačne programe.

20 European Commission (2020), Europe's moment: Repair and Prepare for the Next Generation, COM(2020) 456 final, 27 May 2020, Brussels

Tabela 3: Individualni programi u okviru NGEU (u milijardama evra)

Instrument za oporavak i otpornost (RRF)	672,5
- zajmove	360
- za bespovratna sredstva	312,5
ReactEU	47,5
Horizont Evropa	5
InvestEU	5,6
Ruralni razvoj	7,5
Fond za pravednu tranziciju	10
RescEU	1,9
Ukupno	750

Izvor: Evropska komisija (2020)

MSP će direktno ili indirektno imati koristi od svih izvora finansiranja koji se odnose na NGEU. Na primer, *React-EU* će pružiti podršku za likvidnost i solventnost MSP. **Fond Invest EU će podržati četiri glavne oblasti politike, uključujući MSP.**

Fond za pravednu tranziciju će **podržati MSP u stvaranju novih ekonomskih prilika i investiranju u prelasku na čistu energiju.** Fond za oporavak i otpornost, koji je centralni deo NGEU, ponudiće veliku finansijsku podršku za javne investicije i reforme koje će biti od suštinskog značaja za održivi oporavak, uključujući oporavak MSP. **Nekoliko komponenata sporazuma promovišu prelazak na cirkularnu ekonomiju.**

Najmanje 30% od ukupnog iznosa **troškova za VFO i NGEU mora se odnositi na podršku ostvarenju klimatskih ciljeva.** S obzirom na ukupan iznos obaveza u okviru VFO od 1.074,3 milijarde evra i još 750 milijardi evra u okviru

NGEU, ovaj cilj od 30% iznosi 547,3 milijarde evra novih sredstava EU dostupnih za zelenu tranziciju, od kojih će većina biti potrošena na poljoprivredu, koheziju i istraživanje. Ovaj iznos predstavlja otprilike četvrtinu investicija potrebnih za postizanje cilja smanjenja emisije gasova sa efektom staklene bašte od 50-55% do 2030. godine (procenjuje se na 300 milijardi evra godišnje)²¹. S obzirom na kritike Komisijine metodologije praćenja potrošnje za ostvarivanje ciljeva u vezi sa klimatskim promenama zbog tendencije prenamaglašavanja te potrošnje²², Evropski savet je pozvao na izradu delotvorne metodologije za praćenje potrošnje za ostvarivanje ciljeva u vezi sa klimatskim promenama i njenih rezultata. Pored toga, svi izdaci EU treba da budu u skladu sa principom „ne nanosi štetu“ iz Evropskog zelenog dogovora kojim se zahteva da svi projekti koje finansira EU moraju ispunjavati određene ekološke kriterijume.

Sporazum predviđa reformu sistema sopstvenih sredstava EU i uvođenje novih sopstvenih resursa. Uvodi se novi sopstveni resurs zasnovan na doprinosima zemalja članica koji su proporcionalni **količini otpada od plastične ambalaže koji se ne reciklira** (po stopi od 0,80 EUR po kilogramu) i primenjivaće se već od 1. januara 2021. godine. To će povećati podsticaje za smanjenje potrošnje plastike za jednokratnu upotrebu i stope recikliranja u državama članicama EU, a podstaci će i CE. Predloženi su dodatni sopstveni resursi u obliku mehanizma za prilagođavanje granica emisije ugljenika, revidiranog sistema EU za trgovinu emisijama (ETS), digitalne takse i poreza na finansijske transakcije. Tako će ekološki porezi i takse biti sastavni deo budućih sopstvenih resursa kojima se podržava prelazak na zelenu i cirkularnu ekonomiju.

NGEU prepoznaje Evropski zeleni dogovor kao strategiju rasta EU i kao centralni element napora za ekonomski oporavak. Evropski zeleni dogovor je Komisiji predstavila Ursula fon der Lajen 19. decembra 2019. godine²³ kao plan

21 <https://www.bruegel.org/2020/07/is-the-eu-council-agreement-aligned-with-the-green-deal-ambitions/>

22 https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/INRW20_01/INRW_Tracking_climate_spending_EN.pdf

23 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/ip_19_6691

akcije za održivost ekonomije EU. Njegov naglasak je na jačanju efikasne upotrebe resursa prelaskom na čistu CE kao i na zaustavljanju klimatskih promena, vraćanju gubitka biodiverziteta i smanjenju zagađenja. Sporazum obuhvata sve privredne sektore, pre svega transport, energetiku, poljoprivredu, građevinu i industrije poput proizvodnje čelika, cementa, tekstila i hemikalija, kao i IKT. Da bi postigla ciljeve Evropskog zelenog dogovora, Evropska komisija je najavila predstavljanje Evropskog klimatskog zakona (koji je predložen 4. marta 2020. godine) kojim se u zakonodavstvo ugrađuje cilj EU o klimatskoj neutralnosti do 2050. godine, Strategiju biodiverziteta do 2030. godine (koja je predstavljena 20. maja 2020. godine), novu Industrijsku strategiju (koja je usvojena 10. marta 2020. godine) i Akcioni plana za cirkularnu ekonomiju (koji je predložen 11. marta 2020. godine), Strategija „od farme do viljuške“ za održivu hranu (koja je predložena 20. maja 2020. godine) i predloga za Evropu bez zagađenja.

U kontekstu oporavka od pandemije COVID-19, Komisija²⁴ naglašava važnost izgradnje, obnove i održive infrastrukture čiji je cilj ušteda novca na računima za energiju, obezbeđivanje zdravijih uslova za život i smanjenje energetske siromaštva. Drugi prioritet je otvaranje ulaganja u čiste tehnologije i lance vrednosti, usredsređujući se na energetska tranziciju uopšte, a naročito na obnovljive izvore i tehnologije skladištenja energije. Naglasak se stavlja i na transport, sa ciljem da se ubrza proizvodnja i primena održivih vozila i plovila, kao i alternativnih goriva.

Prelazak na CE je centralni deo kako Evropskog zelenog dogovora, tako i *NGEU*. Prema Zelenom dogovoru, Evropska komisija je predložila **novu Evropsku industrijsku strategiju**²⁵.

Strategija je usredsređena na tri pokretača koji će transformisati evropsku industriju, podržati mala i srednja preduzeća i podstaći evropsku održivost i konkurentnost, a to su: **zeleno tranzicija, digitalna tranzicija i globalna konkuren-**

24 European Commission (2020), Europe's moment: Repair and Prepare for the Next Generation, COM (2020) 456 final, 27 May 2020, Brussels

25 https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-industrial-strategy_en

tnost. Klimatska neutralnost i cirkularna ekonomija su dva faktora u grupi faktora neophodnih za sprovođenje tranzicije industrije.

Na kraju, i pored navedene mere ekonomskog odgovora, EU takođe pruža posebnu podršku **regionu Zapadnog Balkana**. EU je, zajedno sa Evropskom investicionom bankom, mobilizovala preko **3,3 milijarde evra za podršku Zapadnom Balkanu u suočavanju sa zdravstvenom krizom uzrokovanom virusom COVID-19 i za ekonomski oporavak nakon pandemije.**²⁶

Iznos od 3,3 milijarde evra se sastoji od 389 miliona evra preraspodeljenih iz Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA), 750 miliona evra makrofinansijske pomoći, 455 miliona evra za obezbeđivanje kratkoročnog opstanka i oporavka u srednjoročnom periodu preduzeća u privatnom sektoru i paketa pomoći Evropske investicione banke u iznosu od 1,7 milijardi evra. Usmerena na MSP, nov osnovana i inovativna preduzeća, ova **pomoć EU će biti dostupna naročito inovativnim preduzećima, poljoprivrednicima i poljoprivrednim preduzećima, seoskim i turističkim preduzećima, kao i preduzećima koja vode žene i mlađi.**²⁷ Ukupna vrednost Pretpristupnog instrumenta III (IPA III) je utvrđena u iznosu od 12,565 milijardi evra za period 2021-2027. godine, od kojih će najveći udeo biti za region Zapadnog Balkana. Komisija takođe predviđa znatno povećanje bespovratnih sredstava i finansijskih garancija kroz Investicioni okvir za Zapadni Balkan.

Francuska

Francuski predsednik je 14. jula 2020. godine najavio novi paket za oporavak vredan 100 milijardi evra.²⁸ Pojediniosti treba da budu objavljene 24. avgusta 2020. godine, a paket će promovisati ekološku tranziciju zasnovanu na dekarboniza-

26 https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-support-western-balkan-regions-covid19-recovery_en.pdf

27 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/coronavirus_support_wb_april_2020.pdf

28 <https://www.brusselstimes.com/all-news/123479/france-ministers-want-30-billion-euros-for-ecological-transition/>

ciji, energetskej efikasnosti i zelenim inovacijama. Prioritetni sektori će obuhvatiti energetske obnovu, uključujući obnovu privatnih objekata, kao i transportne i energetske infrastrukture. Za ekološku tranziciju moglo bi se izdvojiti do 30 milijardi evra.

Ovaj novi paket se dodaje postojećem fiskalnom okviru od 110 milijardi evra, kao i paketu bankarskih garancija za zajmove i programima reosiguranja u vrednosti od 315 milijardi evra.²⁹ Usmerene na neposredne probleme sa kojima se suočavaju MSP, ključne mere fiskalne podrške obuhvataju podršku privrednim društvima u pogledu likvidnosti, podršku za isplatu zarada radnicima, direktnu finansijsku podršku mikro preduzećima itd. Iako je postepeno ukidanje mera podrške započeto u junu, ovo se ne odnosi na sektore koji se i dalje suočavaju sa ograničenjima u pogledu otvaranja (npr. turizam). Najavljene su dodatne mere podrške za najteže pogođene sektore, uključujući podsticaje za kupovinu zelenijih vozila i podršku zelenim investicijama za automobilski i vazduhoplovni sektor.

Nemačka

Nemačka Savezna vlada je usvojila dva paketa ekonomske podrške i oporavka. Početni paket podrške u vrednosti od 156 milijardi evra, usvojen u martu 2020. godine, obuhvatio je 50 milijardi evra bespovratnih sredstava za mala i srednja preduzeća i lica koja obavljaju samostalnu delatnost uz beskamatno odlaganje poreza do kraja godine i 2 milijarde evra preduzetničkog kapitala za novoosnovana preduzeća. Drugi podsticajni paket od 130 milijardi evra, usvojen u junu 2020. godine, obuhvata bespovratna sredstva za teško pogođena MSP, kao i subvencije i ulaganje u zelene tehnologije i digitalizaciju.

Očekuje se da će taksa propisana Zakonom o obnovljivoj energiji (*EEG-Umlage*) rasti u narednim godinama u situaciji pada cena električne energije. Nemačka vlada će potrošiti oko 11 milijardi evra do 2022. godine na sprečavanje povećanja ove takse, doprinoseći tako konkurentnosti cena električne energije u Nemačkoj.

29 <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#F>

Pored toga, drugi paket podsticaja uključuje oko 50 milijardi evra za „budući paket“ (*Zukunftspaket*) koji je uglavnom usredsređen na klimatske tehnologije i zdravstveni sektor.³⁰ Što se tiče klimatskih tehnologija, paketom će se podržati istraživanje i razvoj, mobilnost, nacionalna strategija za vodonik, obnovljivi izvori energije (solarni PV paneli i vetar), energetska sanacija zgrada, pametni gradovi i nekoliko drugih mera čiji je cilj podrška digitalizaciji nemačke ekonomije.

Najveći deo investicija povezanih sa klimom biće potrošen na mobilnost i strategiju za vodonik. Kada je reč o mobilnosti, paketom je predviđeno bliže usklađivanje poreza na motorna vozila sa emisijom CO₂, inovaciona premija za električna vozila; podrška investicijama u čiste tehnologije proizvođača automobila i industrije snabdevanja; program zamene voznog parka za socijalne službe, zanatlije i MSP usmeren na podršku za kupovinu električnih vozila; dodatna ulaganja u infrastrukturu za punjenje električnih vozila i baterije; povećanje javnog udela u saveznoj železnici; modernizacija voznog parka koji se sastoji od autobusa, kamiona i aviona; kao i podrška za ekološku špediciju.

Strategija za vodonik je uglavnom usmerena na demonstraciju tehnologije za industrijsku upotrebu, uključujući proizvodnju „zelenog čelika“, u saobraćaju teretnih vozila i u vazduhoplovstvu. Pored dva paketa za oporavak, Vlada Nemačke širi krug subjekata koji mogu da pristupe javnim garancijama za preduzeća različitih veličina, osiguravače kredita i neprofitne institucije, te povećava ukupnu vrednost za najmanje 757 milijardi evra.

Konačno, lokalne uprave i opštine sprovode sopstvene mere oporavka u vrednosti od 141 milijardu evra za direktnu podršku i 63 milijarde evra za garancije za zajmove.³¹

30 <https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Standardartikel/Themen/Schlaglichter/Konjunkturpaket/2020-06-03-eckpunktetpapier.html>

31 <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#G>

Italija

Italijanska vlada je usvojila četiri paketa ekonomske podrške i oporavka od marta 2020. godine.³² Prvi paket je usvojen 17. marta 2020. godine („Cura Italia“) i predviđa 25 milijardi evra, između ostalog za podršku preduzećima u vidu odlaganja poreza i odlaganja plaćanja računa za komunalne usluge. Još jedan propis iz aprila („Dekret o likvidnosti“) predviđao je povećanje državnih garancija do 400 milijardi evra za likvidnost preduzeća i domaćinstava. Trećim propisom, usvojenim u maju 2020. godine („Dekret o ponovnom pokretanju“), predviđeno je 55 milijardi evra, između ostalog u vidu bespovratnih sredstava za MSP i odlaganja poreza. Konačno, 22. jula, Vlada se složila u vezi sa paketom od 25 milijardi evra koji je usmeren na produženje finansijske podrške porodicama.

Vlada Italije će predstaviti sveobuhvatni i strateški plan oporavka sa naglaskom na **digitalizaciju, zeleniju energiju i inkluzivnije društvo**. Međutim, s obzirom na tešku fiskalnu poziciju zemlje, plan oporavka će se u velikoj meri finansirati iz *NGEU* (videti gore), podržavajući tako prelazak na zeleniju ekonomiju kako je predviđeno u budžetu EU.

Uporedna ekonomska analiza glavnih mera politike za ključne pogođene sektore

Zelena tranzicija je posebna komponenta većine glavnih planova ekonomskog oporavka u Evropskoj uniji i njenim državama članicama. Nekoliko mera ima za cilj smanjenje potrošnje energije, podršku obnovljivim izvorima energije i smanjenje emisije GHG. Cirkularna ekonomija se manje eksplicitno navodi u nacionalnim planovima oporavka, ali je jedan od glavnih elemenata evropskog oporavka. Međutim, s obzirom na to da neki od nacionalnih planova oporavka još nisu u potpunosti formulisani (ili usvojeni), ostaje da se vidi koliko će značajnu ulogu imati zeleni i cirkularni oporavak u srednjoročnom i dugoročnom periodu.

32 <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#>

Pored toga, plan oporavka EU, koji treba sagledati u kontekstu celokupnog budžeta EU za period 2021-2027, zahteva ispunjenje određenih ekoloških kriterijuma (tj. 30% troškova mora biti povezano sa klimatskim ciljevima; kompletna potrošnja mora biti u skladu sa principom „ne nanosi štetu“). Iz toga proizlazi da će zemlje koje koriste NGEU morati da krenu u zeleni oporavak bez obzira na to da li je to predviđeno nacionalnim planovima ili ne. Stoga bi se takođe moglo tvrditi da je još važnije da se principi cirkularne ekonomije uspostave u planovima oporavka onih zemalja čiji ekonomski oporavak u manjoj meri zavisi od NGEU.

Direktno poređenje planova oporavka otkriva da su „zeleni“ elementi planova usredsređeni naročito na zgrade, mobilnost i obnovljive izvore energije. Evropska komisija i Vlada Nemačke su predložile aktivnosti obnove zgrada i kritične infrastrukture. Navodi se i kao potencijalni element predstojećeg plana oporavka Francuske. Prednosti obnavljanja zgrada su višestruke, uključujući veću energetska efikasnost, smanjenu potrošnju energije i manje povezane troškove, smanjeno energetska siromaštvo, niže emisije gasova sa efektom staklene bašte i zaštitu radnih mesta, jer na radovima na obnovi ima relativno mnogo posla. Evropska komisija, na primer, predlaže da se makar udvostruče godišnje stope obnove postojećih objekata. U Nemačkoj, predložene aktivnosti obnove obuhvataju stambene zgrade, opštinske zgrade, kao i socijalne institucije.

Kada je reč o mobilnosti, u planovima oporavka ističe se značaj ubrzanja proizvodnje i primene održivih vozila i plovila, kao i alternativnih goriva. To su važni elementi kako u evropskom tako i u nemačkom planu oporavka, a potencijalno i u francuskom planu. Nemački plan, na primer, predviđa „ekološku premiju“ za kupovinu električnih vozila i znatno povećava ulaganja u infrastrukturu za njihovo punjenje. Smatra se da je podrška „ozelenjavanju“ automobilske industrije od suštinske važnosti ne samo za smanjenje emisije CO₂ u transportu, već i zato što lanac snabdevanja u automobilske industrije uključuje oko 300.000 preduzeća svih veličina u EU, koja čine 12,5% proizvodnje u EU i zapošljavaju oko 13,8 miliona ljudi.

Svi planovi oporavka (EU, Nemačka, Francuska, Italija) podržavaju prelazak na niskougljenične i obnovljive izvore energije. Na primer, Nemačka je jasno usredsređena na solarnu PV energiju i energiju vetra. EU i Nemačka će takođe ulagati u ubrzavanje istraživanja i povećavanje čiste proizvodnje vodonika. Održivi vodonik je identifikovan kao kritični element prelaska na niskougljeničnu ekonomiju, omogućavajući dekarbonizaciju upotrebe energije u sektorima u kojima je teško smanjiti emisiju gasova sa efektom staklene bašte, npr. u hemijskoj i čeličnoj industriji i teretnom transportu.

Plan oporavka EU predstavlja najobuhvatniji odgovor na krizu izazvanu pandemijom COVID-19 u poređenju sa drugim planovima. To je i plan sa najvećim budžetom, te je prirodno da pokriva više sektora. Hrana i poljoprivreda, na primer, nemaju glavnu ulogu u nemačkom planu oporavka, ali imaju istaknuto mesto u *NGEU*. EU nastoji da ubrza prelazak na održiv i otporniji lanac ishrane u skladu sa Strategijom „od farme do viljuške“³³ koju je Evropska komisija predstavila u maju 2020. godine. U ovom kontekstu, *NGEU* stavlja poseban naglasak na digitalizaciju poljoprivrede i ruralnih područja, ulaganje u bioekonomiju i rezervoare ugljenika, i na podršku poljoprivredi kao izvoru obnovljive energije (npr. biogas, biometan, biogoriva).

Kao što je prethodno navedeno, *NGEU* je najeksplicitnije usmeren na jačanje temelja cirkularne ekonomije u Evropi modernizacijom sektora upravljanja otpadom kao deo plana oporavka EU. Prepoznato je da su pandemija COVID-19 i mere za njeno suzbijanje ugrozile pravilno funkcionisanje odvojenog sakupljanja, sortiranja i reciklaže otpada, kao i proizvodnju visokokvalitetnih sekundarnih sirovina (npr. u sektoru ambalaže i plastike). Evropska komisija je stoga predložila nova ulaganja u sektor upravljanja otpadom, a posebno u tehnologije sakupljanja, sortiranja i recikliranja i infrastrukturu. Pored toga, EU namerava da podrži digitalizaciju čitavog lanca tretmana otpada sa pozitivnim uticajem na kvalitet i efikasnost, kao i na sledljivost materijala.

33 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>

Konačno, EU će uvesti porez na nerekicirani otpad od plastične ambalaže po stopi od 0,80 EUR po kilogramu od 1. januara 2021. godine. To će direktno uticati na sektor ambalaže i plastike, jer će se uvesti ekonomski podsticaji za smanjenje potrošnje plastike za jednokratnu upotrebu, povećanje stope recikliranja u državama članicama EU i za jačanje cirkularne ekonomije.

Mere ekonomskog konsenzusa EU primenljive na ekonomiju Srbije

S obzirom na to da Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju Evropske komisije čini sastavni deo Evropskog zelenog dogovora, sve mere koje su u njemu predložene moraće se smatrati i merama ekonomskog konsenzusa za prelazak na cirkularnu ekonomiju u Srbiji. Ovim planom Evropska komisija želi da uspostavi poboljšani okvir politike proizvoda širom EU (sa naglaskom na ključne lance vrednosti proizvoda) koji će održive proizvode, usluge i poslovne modele učiniti obavezujućim. Plan takođe uključuje mere za smanjenje otpada i podršku funkcionalnom tržištu sekundarnih sirovina.³⁴

Dugoročno, mere ekonomskog konsenzusa koje se primenjuju na srpsku privredu biće određene Zelenom agendom za Zapadni Balkan. Kratkoročno i srednjoročno, EU je već najavila paket finansijske podrške vredan više od 3,3 milijarde evra za ceo region, od čega će Srbija dobiti 186,8 miliona evra. Konkretno, **Srbija će moći da koristi 15 miliona evra za rešavanje zdravstvene krize, 78,4 miliona evra sredstava za socijalni i ekonomski oporavak i 93,4 miliona evra u obliku paketa ekonomske reaktivacije za podršku poslovanju i ulaganju u javni sektor.**³⁵ Prema Evropskoj komisiji, zelena tranzicija i digitalna transformacija će imati centralnu ulogu u ponovnom pokretanju i modernizaciji ekonomija zemalja Zapadnog Balkana.³⁶

34 https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf

35 <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/economic-support-to-western-balkans/>

36 https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-support-western-balkan-regions-covid19-recovery_en.pdf

Podrška EU je usredsređena na čiste tehnologije, digitalne tehnologije i cirkularnu ekonomiju, pa će stoga vlasti u Srbiji morati da im daju prioritet. Zakoni o životnoj sredini i cirkularna ekonomija ostaće među glavnim stubovima ovog instrumenta.

Dalje mere ekonomskog konsenzusa biće utvrđene u IPA III, čiji ukupan budžet iznosi 12,565 milijardi evra za period 2021-2027, od čega je većina namenjena Zapadnom Balkanu. Naime, IPA III treba da doprinese sprovođenju ne samo spoljne politike EU, već i Evropskog zelenog dogovora.³⁷ Stoga se može očekivati preklapanje prioriteta.

Najbolje prakse izrade programa oporavka nakon krize o kojima govori OECD mogu da pomognu Vladi Srbije da postavi prioritete za oporavak.³⁸ OECD daje konkretne preporuke o tome kako se mogu kreirati paketi podsticaja da bi se ulaganja usmerila na sektore i tehnologije koje mogu ubrzati prelazak na niskougljeničnu i cirkularnu ekonomiju, istovremeno povećavajući otpornost na buduće šokove od klimatskih promena. OECD naročito poziva vlade da izbegavaju slabljenje politika zaštite životne sredine, smanjenje vladine podrške za inovacije i zatvaranje linearnih ekonomskih aktivnosti.

Vlade treba da pripreme niz projekata sa niskom emisijom ugljenika za fazu oporavka, da ulažu u infrastrukturu sa niskom emisijom ugljenika i da obezbede podsticaje za potrošnju, ulaganja i inovacije sa niskom emisijom ugljenika tokom oporavka. Takođe treba da podrže firme sa problemima u pogledu likvidnosti u svim sektorima, uključujući sektor obnovljivih izvora energije i sektore drugih tehnologija sa niskom emisijom ugljenika, i da razmotre mogućnost direktne podrške firmama koje zavise od unapređenja životne sredine.

37 https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/leading_way_global_circular_economy.pdf

38 <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-the-low-carbon-transition-impacts-and-possible-policy-responses-749738fc/>

Regulatorni uticaj novih EU politika na oporavak od COVID-19 krize

Predstavnici Evropske komisije su kao **prioritet u daljem radu postavili ekonomski oporavak od COVID-19 krize kroz zeleni oporavak i održivu proizvodnju, koja će paralelno sa oporavkom od ekonomske recesije doprineti borbi sa klimatskim promenama.**³⁹

Evropski Zeleni dogovor je osnovni dokument politike promena EU koje doprinose održivoj ekonomiji. Dokument ima za cilj da podstake industrije da efikasno upotrebe resurse prelaskom na čiste tehnologije, poslovne modele CE, zaustavljanje klimatskih promena, vraćanje gubitka biodiverziteta i smanjenje zagađenja.

U tabeli u nastavku su prikazani ključni EU strateški dokumenti koji doprinose implementaciji utvrđenih prioriteta za ostvarenje propisanih ciljeva u Evropskom Zelenom dogovoru. EK će analizirati usaglašenost postojećih politika i regulatornih instrumenata za potpuni prelazak na održivo poslovanje. Prioritet će biti dopune direktiva koje se odnose na *eko znak, dizajn proizvoda, zelene javne nabavke*, kao i kreiranje novih propisa koje će upotpuniti regulativu koja se odnosi na otpimizaciju interakcije između proizvoda ili grupe proizvoda. Metodološki posmatrano pristupiće se organizaciji različitih elemenata za dopunu sinhronizovanog procesa prema različitim akterima (pre svega za proizvođače i potrošače)

³⁹ Europe's moment: Repair and Prepare for the Next Generation: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0456&from=EN>

usaglašavanja politika za povećanje održive proizvodnje i cirkularnosti. Motivi za ovu sinhronizaciju ogledaju se kroz podsticanje proizvođača da pređu na održive modele poslovanja, da samoinicijativno nađu svoj interes u tome, a najbolji način je **edukacija potrošača**. Prioritet u kreiranju ovog okvira imaće ključni proizvodi/grupe proizvoda u lancima vrednosti prema sektorima, uspostavljanje (digitalnih) instrumenata za funkcionisanje jedinstvenog tržišta sekundarnih sirovina i smanjenje otpada od potrošača.

Tabela 4: Nove evropske politike i povezani propisi za sprovođenje održive proizvodnje

Datum usvajanja	Naziv dokumenta
19.12.2019.	<i>Zeleni dogovor</i>
14.1.2020.	<i>Investicioni plan za zeleni dogovor</i>
19.2.2020.	Evropska strategija za podatke ⁴⁰
10.3.2020.	Evropska industrijska strategija
11.3.2020.	Akcioni plan cirkularnu ekonomiju
20.5.2020.	Strategija od „farme do viljuške“ (strategija održivog korišćenja hrane)
20.5.2020.	Strategija biodiverziteta za EU
18.6.2020.	Izmene i dopune Uredbe o uspostavljanju okvira za olakšavanje održivih investicija i izmeni Uredbe (EU) 2019/2088
08.7.2020.	Strategije EU za integraciju energetskeg sistema i vodonika
27.7.2020.	EU radni dokument: zeleni kriterijumi javnih nabavki za opremu za slike, potrošni materijal i štampu usluge

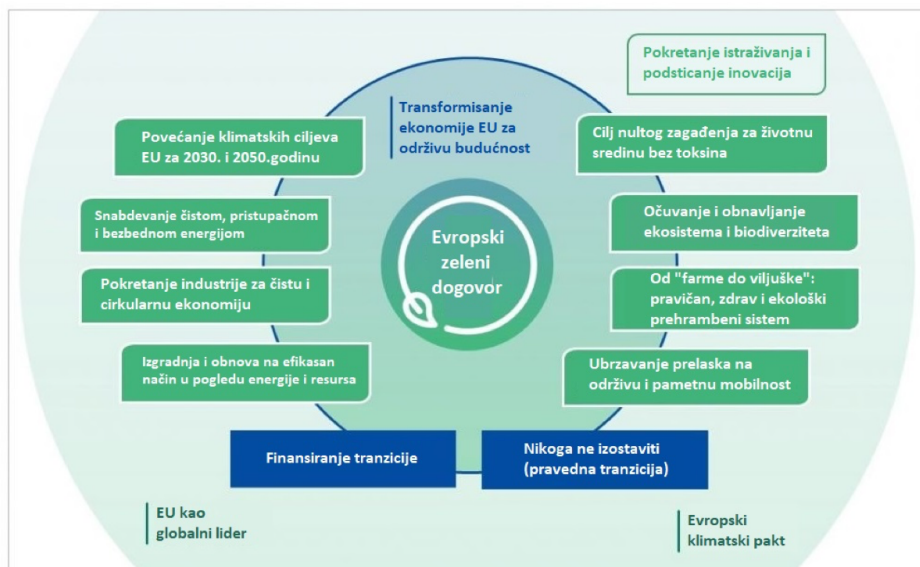
⁴⁰ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-european-strategy-data-19feb2020_en.pdf

U nastavku izveštaja biće analizirani najznačajniji evropski planski dokumenti koji će kreirati politiku zelenog oporavka u narednoj dekadi, a koji će imati pretežan uticaj na promenu investicionog okvira i javnih politika u RS.

3.1. Zeleni dogovor

Evropska unija je u svoje prioritete uvrstila oporavak od ekonomske recesije i posledica izazvanih zdravstvenom krizom kroz zeleni održivi pristup u skladu sa usvojenim Zelenim dogovorom iz decembra 2019. godine. Pored ovoga, Zeleni dogovor je osnovni implementacioni dokument za Agendu 2030 ciljeva održivog razvoja. Usvajanjem ovog dokumenta EU je utemeljila pravac ka održivom poslovanju i razvoju održive ekonomije, ne samo članica EU već i cele Evrope. Osnovni cilj ovog strateškog dokumenta je da Evropa postane kontinent savremene, resursno nezavisne i konkurentne privrede bez suvišnog iscrpljivanja prirodnih resursa. Ovi ambiciozni ciljevi iz Zelenog dogovora neće moći da se postignu u predviđenom roku, ukoliko se kroz sektorske politike ciljevi Zelenog dogovora ne sprovedu u sektorske propise i ako ne budu koherentno sprovedeni. Ova suštinska promena politike zahteva kontinuiran dijalog između donosioca odluka i industrije za **usaglašavanja sektorskih strateških dokumenata i politika** sa predviđenim ciljem iz Zelenog dogovora i smanjenjem pritiska na životnu sredinu.

Slika 3: Slika predstavlja različite elemente Zelenog dogovora

Izvor: EU Zeleni dogovor

Do 2025. godine EU je planirala da u potpunosti usaglasi javne politike, akcijske planove i finansijsku podršku kako bi se postigao postavljeni cilj Zelenog dogovora shodno kojem bi Evropa postala prvi klimatski neutralan kontinent na svetu do 2050. godine. To znači da će **u periodu od 2025. godine do 2050. godine industrijski sektori i lanci vrednosti biti upodobljeni osnovnom globalnom cilju borbe sa klimatskim promenama**. U ovom procesu, u kome je **ključna naredna dekada**, svi su podjednako odgovorni da daju doprinos u borbi za održivu proizvodnju i promenu industrijske politike sa linearne (uzmi-napravi-baci) na cirkularnu. Ovakav industrijski zaokret utiče na proizvođače svih sektora, da u proizvodne procese povećaju upotrebu recikliranih materijala kroz čiste zelene tehnološke procese i smanje nastajanje otpada i vode računa o upotrebi energije. Potrošači će u ovom procesu tranzicije imati priliku da dobiju informacije koje se tiču proizvoda i njegovog uticaja na životnu sredinu (ekološki pasoš), kao i informacije o materijalima od kojih je napravljen, i gde odložiti/vratiti proizvod (prema šemama produžene odgovornosti proizvođača) nakon isteka životnog

ciklusa. Institucionalni kapaciteti za regulatorne reforme država članica, imaće značajnu ulogu za sprovođenje regulatorne reforme oporavka nakon pandemije izazvane COVID-19 virusom i sposobnosti da mobilizuju dostupne ekonomske instrumente za oporavak. Za industriju je važan faktor predvidljivosti i vremenski okvir za sprovođenje regulatornih reformi jer će iziskivati značajna investicijska sredstva za prelazak na nove proizvodne procese i modele, međutim zbog promene metodologije proizvodnje očekuje se smanjenje operativnih troškova.

3.2. Evropski trenutak: Oporavak i priprerna za sledeću generaciju

Evropski plan oporavka: „Evropski trenutak: Oporavak i priprerna za sledeću generaciju“⁴¹ je **investicioni plan oporavka** od zdravstvene krize koja u finansijski investicioni plan unosi oporavak od zdravstvene krize kroz **ulaganje u zelene poslove i digitalizaciju** sa akcentom na zdravlje stanovništva i zaštitu životne sredine. Ukupni budžet od 1,85 milijardi evra treba da pomogne pokretanje evropske privrede i osigura njen napredak kroz zelene poslove. Prema proračunima iz navedenog izveštaja zapažen je pad od 15% BDPa u poređenju sa istim periodom od 2019 godine, a očekuje se da će ekonomski pad u EU biti od 7% ukoliko ne dodje do ponovnog zatvaranja kada se može očekivati drastičnih 15%. Očekuje se porast nezaposlenosti do 9% gde će najviše biti pogođeni niskokvalifikovani radnici i mladi.⁴²

Budžet za oporavak će biti usmeren prema tri stuba i to:

- *prvi stub čine investicije u reforme i oporavak od COVID-19 krize i najugroženijih sektora, odnosno pomoć za zaposlene;*
- *drugi stub čine podsticanje privatnih investicija;*
- *treći stub čini jačanje zdravstvenog sistema i programa prevencije od zdravstvene krize.*

41 COM (2020) 456 final

42 Ibidem strana 3

3.3. Akcioni plan za sprovođenje Zelenog dogovora

*EU Akcioni plan za sprovođenje Zelenog dogovora*⁴³ (CEAP) predstavlja agendu međusobno povezanih regulatornih aktivnosti i mera koje se odnose na cirkularne proizvode i usluge. Predložena je izrada okvirne politike održivih proizvoda koja će u sebi sadržati proširene odredbe Direktive o eko-dizajnu u odnosu na energetska efikasnost i energetske proizvode i promenu obrasca potrošnje u smislu održivosti. Tako će biti sprovedene različite mere kao što su servis, prepravke, produžena garancija za proizvode, što sve čini produženu odgovornost proizvođača da bi se vek proizvoda produžio.

EU Akcioni plan stavlja akcenat na:

I okvirnu politiku održivih proizvoda koja se bazira na:

- **dizajnu održivih proizvoda**

Kroz pravnu inicijativu za održive proizvode proširiće se **delovanje Eko-dizajn direktive**. Eko dizajn okvir će u sebi sadržati sve postulate cirkularne ekonomije i primene njenih poslovnih modela i aspekte cirkularnosti. Aspekt cirkularnosti odnosi se na unapređenje proizvoda kroz: trajnost proizvoda (životni vek), mogućnost ponovne upotrebe, popravke, nadogradnje proizvoda, upotrebe reciklata u proizvodu, mogućnost refabrikacije, merenje otiska na životnu sredinu i CO₂, ograničena jednokratna upotreba proizvoda, zabranu uništavanja neprodane trajne robe (odnosi se na hranu) i pružanje usluga kao servisa, gde se zadržava vlasništvo nad proizvodom tzv. „ekonomija deljenja“. Cirkularnost proizvoda će se odnositi i na proizvode iz sektora energetike.

- **jačanje uloge potrošača i korisnika javnih nabavki**

U okviru kreiranja politike održivih proizvoda ključnu ulogu imaju potrošači, jer oni imaju moć odlučivanja kakvu vrstu proizvoda će kupovati. U tom kontekstu

43 https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf

štednja i pravo na popravku je pokretač za aktivno uključivanje potrošača u proces cirkularne ekonomije. Od potrošača zavisi koju i kakvu vrstu proizvoda će kupiti/koristiti. Proizvođači će biti u obavezi da na deklaraciji proizvoda daju opširnije i potpune informacije o proizvodima, servisu, instrukcijama za popravke, životnom veku proizvoda, a u slučaju informaciono-tehnoloških proizvoda informaciju o nadgradnji proizvoda. Oznaka cirkularnog proizvoda treba da bude dostupna potrošačima, uporediva, prenosiva i proverljiva.

Kupovna moć i organizacija javnih nabavki javne uprave u EU iznosi 14%. Javna vlast ima veliki udeo u potrošnji kroz investicije i upravo je ona najbolji predvodnik i promoter potrošača održivih proizvoda. Evropska komisija i niz evropskih zemalja razvili su smernice u ovoj oblasti, u obliku nacionalnih kriterijuma za javne nabavke. U julu 2020. godine EK je usvojila dodatne kriterijume za zelene javne nabavke koji se odnose na opremu za obradu slika, potrošni materijal i usluge štampe. Pokriveni su uobičajeni putevi za nabavku proizvoda i usluga za obradu slika, uključujući opremu, potrošni materijal kao što su kertridži i usluge povezane za obradu slika.

Kriterijumi za zelene javne nabavke posvećuju pažnju na troškove koji se javljaju u svim fazama životnog ciklusa proizvoda ili usluge što uključuje nabavnu cenu, operativne troškove upotrebe proizvoda, troškove opravke proizvoda, i na kraju troškove trajnog zbrinjavanja proizvoda kada „postane otpad“. Upravo ovakav analitički pristup zelenim javnim nabavkama od strane naručilaca može u mnogome doprineti da se sistem unapredi u skladu sa kriterijumima cirkularnosti proizvoda i produžetka životnog veka.

Iako se zelene javne nabavke smatraju dobrovoljnim instrumentom, nakon svih usvojenih politika i postavljenih ciljeva do 2030. i 2050. godine, može se zaključiti da će ovaj administrativni instrument postati primer dobre prakse, ustanovljen kao jedan od glavnih uslova za sprovođenje javnih nabavki za proizvode i usluge.

- **Cirkularnost u proizvodnom procesu**

Cirkularnost u proizvodnom procesu je ključni deo promene na održivu proizvodnju. Kroz proizvodne procese i lance vrednosti industrija ostvaruje uštedu, extra dobit i nove poslovne mogućnosti i strateške poslovne šanse. Upravo kroz cirkularnost proizvodnje u industrijskim procesima biće ostvaren dugoročni cilj klimatske neutralnosti i povećana konkurentnost kompanija u EU. Kroz novu politiku održivosti biće razvijani digitalni alati za ostvarivanje i optimizaciju proizvodnih potencijala. Evropska komisija (EK) je utvrdila pravce delovanja za povećanje industrijske cirkularnosti kroz:

1. Odredbe Direktive o industrijskim emisijama u delu koji se odnosi na BAT (najbolje dostupne tehnike), uključujući praksu primene modela cirkularne ekonomije kroz Direktivu,
2. Implementacijom industrijske simbioze i sistemom sertifikacije i izveštavanja o nivou cirkularnosti proizvodnih procesa koje će same kompanije voditi i dostavljati predstavnicima EK,
3. Promociju digitalnih tehnologija u industrijskim procesima za praćenje resursa tokom proizvodnog procesa ali i nakon završene upotrebe,
4. Promociju bio-ekonomije i sektoru zasnovanom na razgradivim biološkim materijalima,
5. Promociju zelenih tehnologija koje će imati oznaku evropskog sertifikacionog znaka zasnovanog na EU ekološkoj verifikacionoj šemi.

II Ključni proizvodi u lancima vrednosti

EK će u dijalogu sa zainteresovanim stranama (industrijom) prepoznati prepreke za proširenje upotrebe cirkularnih proizvoda na tržištu. Deo problema mogao bi se rešiti primenom jedinstvenog metoda cirkularnosti koji bi se koristio za proizvode i zaštitu životne sredine. Informacije kojima se označava cirkularni proizvod treba da budu dostupne, uporedive, prenosive i proverljive. Ovo bi omogućilo proizvođačima da „ozelene“ svoje lance snabdevanja i otvore nove mogu-

čnosti za ponovnu upotrebu proizvoda i reciklažu. Potrošači bi dobili bolji uvid u proizvode jer bi transparentnost deklaracija bila povećana i olakšana bi donošenje odluka na osnovu informacija koje su utemeljene na pouzdanim izvorima.

Nove javne politike zasnovane na CEAP-u i novoj politici održive proizvodnje mogu doprineti većoj iskorišćenosti proizvoda, smanjenju otpada i optimizaciji upotrebe resursa.

Paralelno sa politikom održivih proizvoda i lancem vrednosti, EK radi na **Komunikaciji o „Novom dogovoru za potrošače“**⁴⁴ koji je dodatna motivacija za proizvođače da svoje politike usaglase sa novim održivim poslovanjem.⁴⁵ Kroz ovaj dokument biće propisani minimalni zahtevi za proizvođače o obaveznim informacijama za proizvode koji se stavljaju na tržište.

III Manje otpada, veća vrednost sirovine

Uprkos izmenjenoj i unapređenoj evropskoj politici upravljanja otpadom 2015. godine, i dalje postoje izazovi u sprovođenju propisa iz sektora upravljanja otpadom u državama EU. Sektoru upravljanja otpadom mora se posvetiti posebna pažnja i omogućiti da svaki pojedinac da svoj doprinos u njegovom zbrinjavanju. Prema EU statistikama, svaki građanin u EU u proseku proizvede približno 500kg komunalnog otpada na godišnjem nivou.⁴⁶ Politika održive proizvodnje kroz sektorske regulatorne instrumente (posebno nakon revizije regulative u sektoru otpada koja se tiče posebnih tokova otpada: baterija, ambalaže, kraja životnog veka automobila i opasnih hemijskih supstanci u elektronskoj opremi) **postavlja prevenciju nastanka otpada kao centralno pitanje**, kroz uvođenje čistijih tokova otpada sa visokokvalitetnom reciklažom i razvojem jedinstvenog digitalnog tržišta sekundarnih sirovina. Naravno, ovde nikako ne treba izostaviti globalnu borbu sa plastikom, iznalaženjem novih modela ambalaže i smanjenje upotrebe plastike u procesima proizvodnje.

44 COM (2018) 183

45 <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/1740-Towards-an-EU-Product-Policy-Framework-contributing-to-the-Circular-Economy>

46 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0102&from=EN>

IV Postupak monitoringa

Kako bi CEAP mogao da bude sprovodljiv, a zelena tranzicija ubrzana, javna uprava mora sprovesti odlučne mere za uspostavljanje finansiranja u skladu sa obrascem održive proizvodnje i potrošnje. Zbog toga je EK povezala CEAP i Uredbu o taskonomiji⁴⁷ koja se odnosi na finansijsku podršku predlagačima projekata o podsticajima za cirkularnu ekonomiju, izgradnji kapaciteta za upravljanje finansijskim rizikom malih i srednjih preduzeća (MSP) koji podstiču njihovo finansiranje od strane privatnih kompanija.⁴⁸ To će se postići podsticanjem kompanija da unaprede sistem prikazivanja podataka o životnoj sredini kroz **modele izveštavanja**. Kroz izveštavanje se prikazuju finansijski podaci o učinku kompanija u cirkularnoj ekonomiji, razvoju strategije korporativnog upravljanja, usklađivanja ciljeva cirkularne ekonomije sa smernicama za državnu pomoć u oblasti životne sredine i energije. Primenom **ekonomskih instrumenata koji podrazumevaju** oporezivanje zagađenja životne sredine uključujući porez na deponije i spaljivanje, stope poreza na dodatu vrednost (PDV), i podsticaj za promociju aktivnosti CE koje ciljaju krajnje potrošače, posebno usluge popravki.⁴⁹

Kroz dokument su date smernice za sektorske tranzicije na osnovu kojih svaka od država članica može da uredi sopstvene modele sprovođenja akcionog plana sa glavnim akcentom na cirkularnim proizvodima kroz visoku iskorišćenost postojećih resursa i sprečavanju proizvodnje otpada.

IV Evropska industrijska strategija

Nova industrijska strategija rađena je do 2030. godine i nadalje. Dokument je u saglasnosti sa Zelenim dogovorom.

47 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R0852&from=EN>

48 https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf , str.20

49 https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf

U okviru Evropske industrijske strategije⁵⁰ ključni ciljevi su **zelena i digitalna tranzicija**, kao i **strateška autonomija EU** u brojnim proizvodnim oblastima. Ovaj ambiciozni cilj, suočava se sa različitim ekonomskim potencijalom za zelenu i digitalnu tranziciju unutar evropske privrede (država članica i balkanskog regiona) koji će biti posebno komplikovan za sprovođenje i investiciono zahtevan, imajući u vidu kulturu i način upravljanja otpadom koja se razlikuje od države do države članice, kao i njenim industrijskim potencijalima. Paralelni zeleni i digitalni prelaz postići će se međusobnim konkurentnim prednostima koje unapređuju poslovne mogućnosti. Industrijska strategija je usredsređena na industrijsku simbiozu, koja obuhvata **sve aktere u lancu vrednosti**. U fokusu su i **industrijske alijanse (industrijski andjeli)** koje će pomoći u **finansiranju velikih projekata** sa pozitivnim efektima preliivanja širom Evrope, koristeći znanje malih i srednjih preduzeća, velikih kompanija, istraživača i regiona kako bi se uklonile barijere za inovacije i poboljšala koherentnost politika.

Kako CE pomaže privredi

Ultima profita je dovela do neravnoteže među društvima. Neka su bogatija, neka siromašnija. U linearnoj ekonomiji rast privrede usko je povezan sa rastom korišćenja prirodnih resursa, energije, vode i proizvodnjom velikih količinama otpada. Ustaljeni način proizvodnje zasnovan je na degradaciji životne sredine. Ekonomija cena je nestabilna zbog promenljive cene sirovina na svetskom tržištu. Međunarodni odbor za resurse UN predviđa da bi se upotreba materijalnih resursa mogla udvostručiti između 2015. i 2050.⁵¹ godine sa očekivanim globalnim rastom stanovništva od oko 500-750 miliona po deceniji. Zbog ograničene količine prirodnih resursa, nacionalna ekonomska stabilnost uslovljena je resursnom nezavisnošću. Ako se nastavi sa linearnom ekonomijom, prirodni resursi neće biti dovoljni da zadovolje potrebe potrošnje i upotrebe. Danas, kada se svet suočava sa nedostatkom prirodnih resursa, linearna ekonomija može dovesti do

50 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0102&from=EN>

51 file:///C:/Users/usuario/Downloads/assessing_global_resource_use_amended_130318_0.pdf

još većeg jaza među državama deleći ih na resursno (kratkoročno) bogate i resursno zavisne, odnosno siromašne.

Cirkularna ekonomija predviđa promenu poslovne filozofije industrije tako što će **proizvodnju bazirati na uštedama**: energije, vode i sirovine koristeći kreativnosti i znanje za cirkularnu proizvodnju. Takođe, CE podržava međusobnu interaktivnu saradnju između kompanija na lokalnom nivou, jer takođe doprinosi štednji. Istraživanja pokazuju da promenom izvora energije (sa fosilnih na obnovljive) u proizvodnim procesima se postiže oko 55% smanjenja uticaja emisije CO₂ u proizvodnim procesima, dok se ostalih 45% smanjuje kroz proizvodne procese i načine upotrebe proizvoda, odnosno kroz različite primene poslovnih modela cirkularne ekonomije.⁵²

Nova ekonomska doktrina zastupa stanovište **napuštanja upotrebe fosilnih goriva**, i eventualno početno subvencionisanje čistijih tehnologija koje će generisati obnovljivu energiju. Čiste tehnologije su prešle iz kategorije visokog-rizika-u kategoriju visoke-nagrade i masovne proizvodnje i uštede, dok su investicije u fosilna goriva i proizvodnja bazirana na prirodnim resursima sve veći rizik.

CE stvara „nezavisnija“ društva i privrede i podržava pravilniju raspodelu prirodnih resursa kroz njihovo upravljanje u zatvorenim lancima nabavki. U konceptu CE će se koristiti resursi koji su nam u blizini, lako dostupni. Takav vid privrede zahteva da se akcenat u industriji stavi na inovacije i znanje, odnosno intenzivnu povezanost i saradnju između akademije i industrije.

Poreska politika može doprineti promociji primene koncepta CE u privredi. U EU se već razrađuju modeli poreske politike i poreskih olakšica za kompanije koje posluju po novim modelima CE. Poreska oslobođenja su bazirana na poreskim olakšicama jer prilikom proizvodnje ne doprinose zagađenju. PDV osnovica se može umanjiti zbog upotrebe sekundarnih sirovina. Smanjivanje osnovica za

52 https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/Completing_The_Picture_How_The_Circular_Economy_-_Tackles_Climate_Change_V3_26_September.pdf

poreska davanja za zaposlene takođe može se izmeniti kroz povećanje poreskih davanja za korišćenje prirodnih sirovina (energije i vode).

Javna vlast ima veliki udeo u potrošnji. Kroz investicije i javne nabavke upravo je javna vlast najbolji predvodnik i promoter potrošača održivih proizvoda. EK i niz evropskih zemalja razvili su smernice u ovoj oblasti, u obliku nacionalnih kriterijuma za javne nabavke.

Potrošači će posle krize izazvane pandemijom COVID-19 virusa biti skeptični prema kupovini proizvoda sa kratkim vekom trajanja i kupovini proizvoda koji iziskuju veće troškove održavanja. Takođe, u periodu oporavka se očekuje da će potrošači sve manje podržavati brendove i proizvode koji nisu održivi i doprinose potencijalnom zagađenja i negativno utiču na zdravlje stanovništva. S druge strane, poslovni modeli CE kao i njegovi principi se integralno brinu o životnoj sredini, i odgovornost prebacuju na proizvođače kroz zahteve potrošača. Poslovni modeli CE će biti osmišljeni tako da krajnji proizvod posluži nameni kroz upotrebu, gde njihovo „posedovanje“ nije nužno obavezujuće. Na primer, jedan od poslovnih modela CE menja način korišćenja proizvoda, tako da proizvođači ostaju vlasnici koji umesto proizvoda prodaju usluge i na taj način zadržavaju vlasništvo nad proizvodima i resursima od kojih su proizvedeni. Na ovaj način potrošači se oslobađaju dodatnih operativnih troškova „posedovanja“ proizvoda kao što je recimo – održavanje, popravka, servis ili zbrinjavanje nakon upotrebe kada proizvod postane otpad. U novom CE poslovnom modelu za njih sve to organizuje proizvođač. Najpoznatiji primer ovakvog poslovnog modela su kompanije koje se bave proizvodnjom štampača, danas one mogu kompanijama ponuditi uslugu štampe i obavljati sve servise umesto potrošača. Dalje, pogledajmo primere: „Share Now“⁵³, ili „Google study“⁵⁴, ili Google cloud⁵⁵, sve ove kompanije svoje poslovne politike baziraju na ekonomiji deljenja.

53 <https://www.share-now.com/>

54 Najčešće korišćena platforma za obrazovanje: <https://scholar.google.com/>

55 Virtuelna platforma za čuvanje podataka, slika transfer podataka itd...

Kad se privreda upozna sa cirkularnim modelom poslovanja iz njihove industrijske grane, olakšaće i u mnogome ubrzati praćenje materijala i komponenata, što će biti jedna od važnih karika u industrijskim proizvodnim lancima vrednosti. U tom procesu praćenja i kretanja sirovina važnu ulogu će imati digitalne tehnologije.

CE u poljoprivredi i proizvodnji hrane „ubira“ benefite tzv. „regenerativne“ poljoprivrede umesto industrijske, gde se priroda „hrani“ prirodom, a zemljište i zemljoradnici postaju manje zavisni od stranih tela, tj. pesticida i herbicida. Poznato je da već 60% zemljišta uništeno, ispiranjem ili zakišeljavanjem. Novi poslovni modeli uvode **nove načine za unapređenje mehanizacije u poljoprivredi**, i nova mikro rešenja kao što su: vertikalne bašte, digitalni pastiri i automatsko navodnjavanje kao i permakulture koja regeneriše zemljište.

Može se zaključiti da će se tranzicija na model cirkularne ekonomije u privredi vršiti kroz dve faze. Prva faza podrazumeva **subvencije i nagrade za privredu** kroz poreske olakšice da aktivno i odlučno počnu tranziciju, dok druga faza izostavlja subvencije i direktno utiče na investicionu prinudu opstanka na tržištu kroz samostalno finansijsko ulaganje u modernizaciju proizvodnje.

EU ne planira da odstupi od svog „zelenog“ puta i „zelenih“ ulaganja, i pruža jednaku mogućnost svim nacionalnim privredama da fazno promene i modernizuju tehnološke procese.

Javne politike u Republici Srbiji i planovi za oporavak od zdravstvene krize izazvane pandemijom COVID-19 virusa kroz održivo poslovanje

Proces zelene tranzicije i oporavka trebalo bi voditi usaglašeno između donosioca odluka u RS i nosioca privrednih aktivnosti. Glavni nosioci promena su mala i srednja preduzeća (MSP), međutim, jednako važnu ulogu ima i izvršna vlast koja obezbeđuje predvidljivost planiranja investicija kroz javne politike i ekonomske instrumente. S obzirom na nove globalne ekonomske promene i zdrav-

stvenu krizu, **preporučljivo je pristupiti sistemskoj koherentnoj reviziji javnih politika i planova za ekonomski održivi razvoj (oporavak) RS.** S tim u vezi, razvojnu politiku RS treba intenzivirati u pravcu održive proizvodnje i tranzicije na koncept digitalizacije i cirkularne ekonomije.

Nakon izrade Mape puta za cirkularnu ekonomiju u Srbiji,⁵⁶ RS se upisala u listu zemalja (prva iz regiona Zapadnog Balkana kao članica kandidat za pristupanje u EU) koja je izradila strateški dokument sa smernicama ka tranziciji na održivu proizvodnju po poslovnim modelima CE. Po ugledu na druge evropske zemlje u dokumentu su identifikovani ključni nosioci promena, prioritetni sektori i početni koraci ka tranziciji. Pored Mape puta urađen je Izveštaj *ex ante* analize efekata za oblast cirkularne ekonomije⁵⁷, kao obavezan prethodni korak za izradu Programa za cirkularnu ekonomiju (Program). Ovaj dokument je bio predviđen da se izradi u toku 2020. godine, međutim zbog uvođenja vanrednog stanja i promene Vlade RS, Program će biti izrađen u narednom periodu. Takođe, urađena je i Analiza kapaciteta jedinica lokalne samouprave u pogledu stvaranja uslova za prelazak na cirkularnu ekonomiju.⁵⁸ CE je prepoznata direktno i u novoj Strategiji industrijalizacije za Republiku Srbiju za period od 2021 do 2030. Ono što je zajedničko ovim analizama i javnim politikama jeste da su, po pitanju implementacije ideje održivog poslovanja i primene cirkularne ekonomije u RS na samom početku.

U poređnom analizom sa EU politikama može se doći do zaključka da je neophodno izvršiti reviziju javnih politika u RS, sagledati i uporediti ekonomske instrumente i druge mehanizme za tranziciju sa dostupnim modelima EU za tranziciju na CE. U narednom periodu (10 godina) u toku oporavka od zdravstvene krize i nastavka tranzicije na CE, trebalo bi u potpunosti promeniti resursnu politiku u

56 https://www.ekologija.gov.rs/wp-content/uploads/razno/2020/FINAL_202004020_roadmap%20SRBIJA.pdf

57 https://www.ekologija.gov.rs/wp-content/uploads/javne_rasprave/2020/EXANTE-ANALIZA_KONACNO-V4.pdf

58 http://www.skgo.org/storage/app/uploads/public/159/579/857/1595798573_Analiza%20kapaciteta%20za%20tranziciju%20ka%20cirkularnoj%20ekonomiji%20na%20lokalnom%20nivou-final%20bez%20korice.pdf

RS, unaprediti i uskladiti načine poslovanja sa modelima CE i ojačati konkurentnost nacionalne privrede.

Opređeljnost Vlade RS da uskladi ekonomski razvoj za zaštitom životne sredine je deo koji nedostaje, a koji je polazna osnova za lidersku poziciju kako bi se inicirale promene u skladu sa Zelenom agendom Balkana. **Iz postojećih horizontalnih javnih politika ne stiže se utisak da je u vrhu prioriteta RS „zelena privredna agenda i održivo poslovanje“.** Tranzicija ka CE podrazumeva sistemske promene u *energetskoj politici, resursnoj politici, politici zaštite životne sredine, planiranju kapitalnih investicija, jačanje investicija u čistije tehnologije i inovativne proizvodne procese*. S druge strane, postoje indicije da su neki mehanizmi već utisnuti u nacionalni regulatorni sistem, ali se iz nekog razloga ne primenjuju u dovoljnoj meri, niti se ide ka inkluzivnim i održivim modelima ekonomije zasnovane na znanju. Inicijativa za stvaranje zajedničkog regionalnog tržišta koja je najavljena, dobar je primer kako region može da ubrza reforme i poboljša ekonomski ambijent. Ova agenda je pravovremena jer celom regionu predstoji oporavak od pandemije COVID-19.

Veći protok robe, usluga, kapitala i visoko obrazovana radna snaga pomoći će da Balkanski region postane još atraktivniji za investicije i trgovinu, dok će usklađivanje sa pravilima koje važe u EU stvoriti još veće poverenje investitora. Plan predstavlja čvrstu bazu na kojoj možemo da gradimo naše zajedničke ciljeve ka stabilnijem, prosperitetnijem Zapadnom Balkanu i ubrzamo njegov put ka evropskim integracijama. On može da promeni ekonomski ambijent regiona u narednih četiri do pet godina.

Energetika

Republika Srbija je veliki zavisnik od fosilnih goriva. U proizvodnji električne energije RS koristi 70% uglja, a prema EU planovima, tendencija je da se u potpunosti izbaci uglj iz upotrebe. U januaru 2020. godine, RS usvojen je Nacionalni plan za smanjenje emisija glavnih zagađujućih materija koje potiču iz starih, velikih postrojenja za sagorevanje (NERP). Ovim nacionalnim dokumentom RS se obavezala da preduzme mere za smanjenje zagađenja i do 2027. godine dostigne evropske nivoe emisija graničnih vrednosti iz velikih ložišta propisanih Direktivom o velikim ložištima. Ovakav ambiciozni plan podrazumeva ozbiljne mere. Srbija se obavezala da obori emisije prvenstveno iz velikih energetske postrojenja.

U cilju obezbeđenja energetske sigurnosti, RS bi trebalo da što pre usmeri pažnju na održive izvore energije i zelenu energetske tranziciju. Prema mišljenju Fiskalnog saveta, Srbija je u velikoj meri iscrpela rezerve uglja, a s druge strane, ukoliko bi Srbija ostala na putu proizvodnje energije iz fosilnih goriva, bila bi u obavezi da plaća takse na ugljen dioksid, što po toni iznosi najmanje 500 miliona evra godišnje što bi za posledicu imalo potpunu ekonomsku neisplativost.⁵⁹

U procesu energetske tranzicije u proizvodnji energije neophodno je koristiti mešavinu goriva za proizvodnju električne energije. Korišćenje potencijala obnovljivih izvora energije u RS je mali (Tabela 4). Srbija trenutno generiše 18,7% (hidroelektrane 7%, biomasa 10,5%, 1,2% vetar, solarna energija, geotermalna energija) svojih potreba iz obnovljivih izvora energije što je manje od 27% koliko se obavezala prema Energetskoj zajednici 2012. godine da će ostvariti. Takođe, potrošnja biogoriva u sektoru saobraćaja nije ostvarena u skladu sa planom iz 2012. godine za povećanje sa 0 na 10%.

59 http://www.fiskalnisavet.rs/doc/analize-stavovi-predlozi/2019/Analiza_poslovanja_i_preporuke_za_reformu_i_povecanje_investicija_EPS-a.pdf, str 3.

Tabela: 5 Tabela prikaz obnovljivih izvora energije

OBNOVNLJIVI IZVORI ENERGIJE	Trenutna iskorišćenost u procentima	Teritorijalna rasprostranjenost
POTENCIJALI BIOMASE		
Drvena biomasa – šumska biomasa	66,7%	Centralna Srbija
Poljoprivredna biomasa	~2%	AP Vojvodina
biorazgradivi komunalni otpad (otpadna jestiva ulja)	0 %	Sanitarne deponije
otpad životinjskog porekla (kaflerijski klanični otpad)	Nema podataka	
Od ukupnih potencijala za biomasu trenutno se koristi 30% od raspoloživog potencijala		

ISKORIŠĆENOST ALTERNATIVNIH IZVORA ENERGIJE ZA PROIZVODNJU ELEKTRIČNE ENERGIJE U REPUBLICI SRBIJI U 2019. GODINI		
Hidroelektrane	7%	
Biomasa	10,5%	
POTENCIJALI VETRA	1,2%	Opština Vršac, granica sa Rumunijom do Beograda
SOLARNA ENERGIJA		Južna Srbija (Niš, Leskovac, Vranje)
GEOTERMALNA ENERGIJA		Vojvodina

Izvor: Ex-ante analiza efekata za oblast cirkularne ekonomije

Zbog ovakve strukture energenata, Srbija godišnje emituje oko 30,000 kt CO₂ iz čega proističe da Srbija generiše oko 0,7 kg CO₂ po svakom EUR BDP što je vrednost koja ukazuje da je su **privreda i stanovništvo u velikoj meri zavisni od fosilnih goriva kao i da je industrija energetski intenzivna.**⁶⁰

Prepoznati **izazovi koji stoje na putu** za tranziciji ka energetske efikasnosti:

- *Subvencije za proizvodnju električne energije i drugih državnih subvencija za električnu energiju proizvedenu iz uglja kroz uvođenje cene za emisije CO₂.*
- *Nedovoljna iskorišćenost potencijala OIE u RS, odnosno energija iz vetra, solarna energija, biomasa, hidroenergija, geotermalna energija.*
- *Cene za potrošnju električne energije određene su prema m², a ne prema potrošnji,*
- *Nije završena Strategija borbe protiv klimatskih promena sa Akcionim planom,*
- *Još uvek nije usvojen Zakon o klimatskim promenama koji bi stvorio mehanizme za smanjenje emisije CO₂,*
- *Infrastruktura za dovod prirodnog gasa u industrijske zone nije dovoljno razvijena,*
- *Nedostatak podsticaja za energetske efikasnost i uštedu energije (ESCO model),*
- *Potrebno je revidirati pravni i investicioni okvir energetski održive politike.*

Najavljen je novi paket energetskih zakona, kako bi se postigla energetska održiva politika i stabilnost.

Sekretarijat Energetske zajednice ove godine (jul 2020) započeo je sa praćenjem energetske tranzicije na Zapadnom Balkanu: Tracker za tranziciju energije WB6 (WB6 Energy Transition Tracker) koji uključuje sve zemlje Balkana. Tracker za tranziciju energije nadgledaće napore svih relevantnih zainteresovanih strana, uključujući vlade, investitore, tržišne aktere, građane u energetske tranziciji, na putu do dekarbonizacije.

⁶⁰ https://www.ekologija.gov.rs/wp-content/uploads/javne_rasprave/2020/EXANTE-ANALIZA_KONACNO-V4.pdf, strana 30

Otpad

Politika upravljanja otpadom u RS zahteva temeljne i suštinske promene i usklađivanja sa novim EU politikama za tranziciju ka CE i upravljanje otpadom. Iako je Zakonom o upravljanju otpadom usvojena nova usaglašena hijerarhija upravljanja otpadom u skladu sa EU propisima, do danas prema svim izveštajima Evropske komisije, RS se nalazi na samom početku implementacije propisa u oblasti upravljanja otpadom i niskim procentima reciklaže, problemom zagađenja vazduha i nerešenim pitanjem otpadnih komunalnih voda. U 2020. godini bilo je predviđeno usvajanje dokumenta javne politike za upravljanje otpadom, koji je zbog okolnosti izazvane COVID-19 virusom i promenom vlade odložena do daljnjeg. U okviru ovog dokumenta očekuje se da politika upravljanja otpadom bude utemeljena na principima CE i ciljevima održivog razvoja kao i smanjenja CO₂, razumnim i realnim rokovima za prilagođavanje privrede.

Pored ovoga potrebno je izraditi Nacionalni plan i lokalne planove upravljanja otpadom. Svi planski dokumenti moraju kroz regulatorne instrumente biti usaglašeni za dalje sprovođenje kroz propise koji će uspostaviti sistem održivog upravljanja otpadom, tržište sekundarnih materijala i sirovina, podići reciklažne ciljeve, unaprediti sistem za sprovođenje i monitoring propisa. Pre svega ovome u mnogome mogu pomoći uspostavljanje šema produžene odgovornosti za posebne tokove otpada-materijala i proces digitalizacije u Srbiji.

Za potrebe realizacije projekta PLAC III finansiranog od strane EU u saradnji sa Ministarstvom za evropske integracije i Delegacijom Evropske Unije u Republici Srbiji, u cilju bliže transpozicije seta propisa iz oblasti upravljanja otpadom u zakonodavstvo Republike Srbije sprovedene su sledeće mere:

- Realizacija PLAC III projekta u kome je Ministarstvo dobilo ekspertsku pomoć u izradi Priručnika za transport opasnog otpada kao opasne robe u skladu sa procedurama nadležnih organa. Kroz ovu aktivnost nadležni organi su dobili neophodnu analizu i procenu dobre prakse između okvirne

Direktive o otpadu 2008/98/EC (WFD) koja je zamenjena sa 2018/851 sa Direktivama o transportu opasne robe 94/55/EC, 2008/68/EC i 2010/35/EC.

- Očekuje se da do kraja februara 2021. god završi analiza i procena dobre prakse za Direktivu o odgovornost za štetu prema životnoj sredini 2004/35/EC (ELD), u odnosu na okvirnu Direktivu o otpadu 2008/98/EC (WFD) koja je zamenjena sa 2018/851 i propis o prekograničnom kretanju otpada 1013/2006/EC.
- Takođe, kroz projekat PLAC III u toku su i ekspertske podrške koja se odnose na harmonizaciju zakonodavstva sa Direktivom (EU) 2018/852 o izmenama i dopunama Direktive 94/62 / EC o ambalaži i ambalažnom otpadu i Direktivom o plastici za jednokratnu upotrebu. U narednom periodu očekuju se i ekspertske misije za ostale posebne tokove otpada.
- Predložene su nove aktivnosti kojima je neophodno izvršiti usaglašavanje nacionalnog zakonodavnog okvira sa EU direktivama za oblast upravljanja otpadnim muljem. Takođe, dat je i predlog da se završi nacionalni okvir za usaglašavanje oblasti koje se tiču tehničkih zahteva i drugih kriterijuma za pojedine vrste otpada koje prestaju da budu otpad i to papir, gumu, tekstil i agregate.

Ministarstvo životne sredine je odgovorno za napredak transpozicije kroz progres monitoring i implementaciju sledećih direktiva i uredbi EU zakonodavstva:

1. **Direktiva Saveta 2008/98/EC o otpadu koja zamenjuje i dopunjuje Okvirnu direktivu 75/442/EEC, 2006/12/EC** uspostavlja sistem za koordinisano upravljanje otpadom u EU sa ciljem da se ograniči proizvodnja otpada.
2. **Direktiva Saveta 99/31/EC o deponijama** ima za cilj da se uvođenjem strogih tehničkih zahteva redukuju negativni efekti odlaganja otpada na životnu sredinu, naročito na zemljište, podzemne i površinske vode, kao i efekti na zdravlje stanovništva.

3. ***Direktiva Saveta 2000/76/EC o spaljivanju otpada.*** Cilj Direktive je postavljanje standarda za smanjenje zagađenja vazduha, vode i zemljišta uzrokovano insineracijom ili ko-insineracijom otpada, radi sprečavanja rizika po ljudsko zdravlje. ***Ovu direktivu zamenjuje 7. januara 2014. godine Direktiva Evropskog Parlamenta i Saveta 2010/75/EU od 24 novembra 2010 o industrijskim emisijama (integrirano sprečavanje i kontrola zagađivanja životne sredine.***
4. ***Direktiva Saveta 2006/66/EC koja zamenjuje i dopunjuje Direktivu 91/157/EEC o baterijama i akumulatorima koji sadrže opasne supstance*** uvodi mere za odlaganje i kontrolu odlaganja istrošenih baterija i akumulatora koji sadrže opasne materije.
5. ***Direktiva Saveta 96/59/EC o odlaganju PCB i PCT*** ima za cilj da definiše kontrolisani način postupanja i eliminacije polihlorovanih bifenila (PCB) i polihlorovanih terfenila (PTC) i dekontaminaciju opreme u kojoj su se nalazili, kao i način odlaganja opreme koja je zagađena sa PCB, a nije izvršena njena dekontaminacija.
6. ***Direktiva Saveta 2000/53/EC o otpadnim vozilima*** uspostavlja mere za prevenciju nastajanja otpada od otpadnih vozila tako što stimuliše sakupljanje, ponovnu upotrebu i reciklažu njihovih komponenata (guma, akumulatora, ulja) u cilju zaštite životne sredine.
7. ***Direktiva Evropskog Parlamenta i Saveta 2011/65/EC o ograničavanju korišćenja nekih opasnih supstanci u električnoj i elektronskoj opremi*** ima za cilj ograničavanje korišćenja nekih opasnih supstanci u električnoj i elektronskoj opremi.
8. ***Direktiva Evropskog Parlamenta i Saveta 2012/19/EU o otpadu od električne i elektronske opreme*** zamenjuje Direktivu Evropskog Parlamenta i Saveta 2012/19/EU o otpadu od električne i elektronske opreme - od 15. februara 2014. godine.

- 9. Uredba Evropskog Parlamenta i Saveta (ES) 850/2004 od 29 aprila 2004 o dugotrajnim organskim zagađujućim materijama i izmenama Direktive 79/117/EES** obezbeđuje sprovođenje međunarodnih obaveza iz oblasti hemikalija i upravljanja otpadom. Ovim propisom reguliše se proizvodnja, stavljanje na tržište, korišćenje i eliminacija supstanci koje su zabranjene ili ograničene u okviru Štokholmske konvencije ili UNECE Protokola o POPs-u.
- 10. Uredba 1013/2006 o prekograničnom kretanju otpada** reguliše nadzor i kontrolu prekograničnog kretanja otpada.
- 11. Direktiva Evropskog Parlamenta i saveta 2010/75/EU od 24 novembra 2010 o industrijskim emisijama (integrirano sprečavanje i kontrola zagađivanja životne sredine)** zamenjuje Direktivu 78/176/EES od 20 februara 1978 o otpadu iz industrije u kojoj se koristi titan-dioksid,
- 12. Direktiva Saveta 94/62/EC o ambalaži i ambalažnom otpadu dopunjena Direktivom 2005/20/EC, 2004/12/EC, 1882/2003/EC** implementira strategiju EU o otpadu od ambalaže i ima za cilj da harmonizuje nacionalne mere za upravljanje otpadom od ambalaže;
- 13. Direktiva o azbestu i otpadu koji sadrži azbest**

Zbog svega gore iznetog velika je odgovornost na Ministarstvu zaštite životne sredine u procesu tranzicije ka modelima CE, jer su sve ove direktive manje ili više transponovane u pravni sistem RS, a sada sa promenom javnih politika u sektoru upravljanja otpadom očekuje se još veće usaglašavanje sa potrebama industrije u RS i naglasak na sprovođenju principa CE i njihovom praćenju.

Industrijska politika u RS

Najvažniji prioritet za razvoj industrijske politike je da bude zasnovana **na znanju, inovacijama i održivoj resursnoj politici**. Njen cilj je da omogući ambijent rasta konkurentnosti različitih industrijskih sektora kroz podsticanje inovacija, obrazovanja, digitalne transformacije investicija i cirkularne ekonomije. Strategija

industrijske politike Republike Srbije od 2021. do 2030. godine („Službeni glasnik RS“ br.35/2020) usvojena je u martu 2020. godine i sadrži sveobuhvatne reformske procese sa fokusom na prerađivačku industriju kako bi se promovisao opšti privredni rast u RS. Rađena je u skladu sa Evropskom industrijskom strategijom i uvažila je sve osnovne stubove razvoja moderne industrijske politike sa postavljenim realističnim ciljevima, merama, planiranom finansijskom podrškom, monitoringom i evaluacijom. Na osnovu ove Strategije biće izrađen akcioni plan u 2021. godini za njeno sprovođenje sa predviđenim merama za ispunjavanje Strategije.

Razvoj industrije u RS prema predhodnoj Strategiji razvoja industrije za period od 2011. do 2017. godine nije ispunio realizaciju planiranih strateških ciljeva (Tabela 6).

Tabela 6: Realizacija strateških ciljeva razvoja industrije Republike Srbije od 2011.-2017.

Ciljane variable	Prosečna stopa rasta (%)	
	Projektovano 2011-2020	Ostvareno 2011-2017
BDP	5,8	0,9
INVESTICIJE	9,7	2,4
UNUTRAŠNJA FINALNA TRAZNJA	4,7	0,5
POTROŠNJA	3,5	0,1
IZVOZ ROBE	14,2	10,7
PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA	7,3	3,3
GRAĐEVINARSTVO	9,7	0,0
RAST ZAPOSLENOSTI U PRERAĐIVAČKOJ INDUSTRIJI	18,00	0,4

Izvor: RZS, proračun istraživanje Ministarstva privrede, preuzeto iz dokumenta Strategija industrijske politike za RS 2021.-2030.

Aktuelna Strategija industrijskog razvoja od 2021. do 2030. godine metodološki je strukturirana drugačije u odnosu na prethodnu, težeći unifikaciji evropskih tržišnih vrednosti sa ciljem da se postojeći industrijski jaz, a posebno tehnološko zaostajanje u RS, premosti na osnovu budućih sektorskih analiza i planova za implementaciju aktivnosti. Vremenski period važenja Strategije je u saglasnosti sa industrijskim politikama EU, što još više ohrabruje da će Vlada imati snage da u dijalogu sa privredom napravi investicioni zaokret i uspe da motiviše privredu da unapredi proizvodne procese kroz poslovne modele cirkularne ekonomije.

Definisane mere za sprovođenje cirkularne ekonomije u okviru Strategije industrijskog razvoja od 2021. do 2030.:

- i. Promocija CE i edukacija privrednih subjekata sa fokusom na značaju efikasnije upotrebe materijalnih resursa i energetske efikasnosti u industrijskim procesima i mogućnostima za uštedu u procesu proizvodnje i mogućnost zarade.*
- ii. Podsticanje investicija u rešavanje cirkularne i niskokarbonske ekonomije kao generatora rasta privrede gde se predlaže da se favorizuju investicije u opremu koja zadovoljava evropske standarde energetske efikasnosti i sertifikate.*
- iii. Podsticanje efikasnije upotrebe materijalnih resursa i energetske efikasnosti u industrijskim procesima, gde se predlaže da se favorizuje oprema koja je kalibrirana tako da koristi reciklirane resurse.⁶¹*

Ove mere su dosta široko postavljene ali kroz sektorske javne politike mogu se sa uspehom implementirati. Jasno je da je **akcenat stavljen na upotrebi čistije tehnologije i smanjenju gasova sa efektima staklene bašte i promeni resursne održivosti**. Ono što je neophodno dalje uraditi i razviti kroz *Akcioni plan sprovođenja mera* jeste da se sinhronizuju fiskalne, edukativne i regulatorne mere u procesu tranzicije za intersektorsko usaglašavanje. **Kada u procesu proizvodnje bude koristilo 10% cirkularnih resursa, do 2030., to će biti indikator da su**

61 Strategija industrijske politike Republike Srbije za period 2021 do 2030 str.47

zacrtni uslovi ispunjeni. Kako bi mere iz Strategije mogle da se realizuju i efikasno sprovede tranzicija ka CE neophodno je da se temeljno utvrde polazne osnove kroz identifikovane potencijalne sektore.

Zaključci koji su proistekli iz dijaloga sa privredom na temu tranzicije ka cirkularnoj ekonomiji za potrebe Strategije su sledeći:

- i. Neophodne su povećane državne subvencije za tranziciju ka cirkularnoj ekonomiji.*
- ii. Neophodno je sprovesti povećanu kontrolu u načinu raspodele sredstava sakupljenih od ekoloških taksi u RS.*
- iii. Neophodno je smanjiti sadašnju neracionalnu upotrebu resursa u procesima proizvodnje.*
- iv. Potrebno je razviti institucionalnu infrastrukturu za primenu propisa kao i diskriminaciju između domaćih i stranih kompanija.*
- v. Potrebno je uspostaviti adekvatniji sistem stimulativnih i represivnih mera kako bi došlo do usklađivanja proizvodnih procesa sa novim politikama i evropskim trendovima proizvodnje.*
- vi. Raditi na unapređenju infrastrukture za primenu koncepta cirkularne ekonomije, pre svega komunalne i energetske infrastrukture.*
- vii. Uspostaviti podsticajno okruženje koje bi promovisalo investicije u „zelene tehnologije“, upravljanje otpadom i proizvodne sisteme.*
- viii. Unaprediti informisanost o mogućnostima uvođenja solarnih panela i prodaje viška proizvoda.*
- ix. Najveći potencijali za primenu modela za cirkularnu ekonomiju su: prerađivačka industrija (sa posebnim akcentom na prehrambenu industriju), drvna industrija, građevinarstvo i primarna poljoprivreda.⁶²*

62 Strategija industrijske politike Republike Srbije za period 2021 do 2030 str.35 i 36

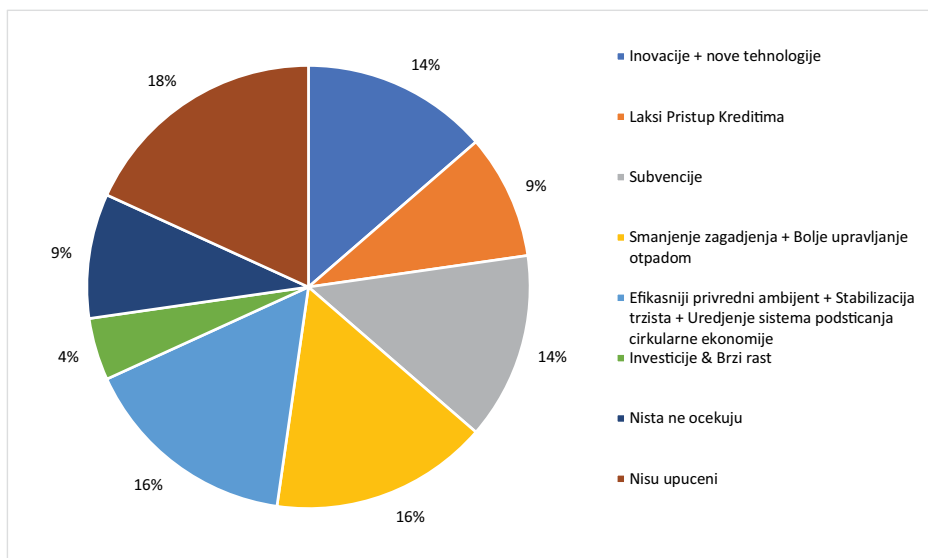
Kao poseban cilj ove Strategije, a vrlo blisko vezan za model tranzicije na CE je **razvoj industrije bazirane na inovacijama i razvoju viših faza tehnološke proizvodnje**. RS je planirala finansijska sredstva za podsticaje industrijskih privrednih subjekata za razvoj inovativnih rešenja kroz projekte saradnje sa naučno-istraživačkom zajednicom. Cilj je da se kroz konkretna projektna istraživanja industrijska proizvodnja pomeri ka višim fazama tehnološke proizvodnje.

Kroz Strategiju je identifikovan značaj **uključivanja i povezivanja industrijskih privrednih subjekata u međunarodne programe** koji imaju za cilj razvoj inovativnih rešenja i unapređenje konkurentnosti. Cilj ove mere je da se preduzeća povezuju sa inostranim partnerima u cilju dobijanja bespovratnih sredstava iz fondova EU.

Ova dva cilja iz Strategije neophodno je paralelno pratiti, aktivno povezati u procesima sprovođenja Strategije.

Za potrebe Gap analize anketirali smo privrednike kako bi smo saznali za njihova očekivanja koja su vezana za Strategije industrijskog razvoja u RS za period od 2021. do 2030. godine. Slika 3. ilustruje statističke podatke o oblastima koje kompanije prepoznaju kao najznačajnije. Oblasti uključuju: inovacije i tehnologije (14%), lakši pristup kreditima (9%), subvencije (14%), smanjenje zagađenja i bolje upravljanje otpadom (16%), efikasniji privredni ambijent i stabilizacija tržišta kroz uređenje podsticanja CE (16%), investicije i brži rast (4%), 9% nemaju očekivanja i 18 % nisu upućeni. Zabrinjavajući podatak je da čak 18% kompanija nije upoznato sa usvajanjem Strategije industrijalizacije i promenama koje će sprovesti Vlada RS.

Slika 4: Statistički prikaz očekivanja od Strategije industrijskog razvoja u RS za period 2021 do 2030

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Postoje ekonomski i regulatorni instrumenti koji na pozitivan način mogu stimulisati društvo i privredu da na odgovoran i održiv način upravljanja sirovinama. Ovaj metod se posebno preporučuje kod država kod kojih nisu razvijene šeme produžene odgovornosti i sistem upravljanja otpadom. **U modelu CE način praćenja sirovina i njihovo kretanje je ključno.** Pokazatelji koji slede ukazuju na nedostatke u sistemu, kako kroz privredne odnose smanjiti nastajanje industrijskog otpada u proizvodnim procesima primenom modela industrijske simbioze.

- 1. Nacionalna resursna produktivnost** – je vodeći indikator upotrebe materijala u industrijskim procesima, koja se prikazuje kroz statističke podatke. Dobijanjem ovih podataka ne može se neposredno videti uticaj na životnu sredinu, ali svakako mogu biti indikator smanjenja negativnih uticaja.
- 2. Cirkularne aktivnosti** – indikatori cirkularne aktivnosti mogu se prikazati kroz eko inovacije u proizvodnji i ciljevima reciklaže i reciklatima koji se koriste u procesima ponovne proizvodnje.
- 3. Stvaranje industrijskog otpada** prikazuje stepen povezanosti industrije u proizvodnim procesima i industrijske strukture na ukupno stvaranje otpada. Kroz poslovne modele cirkularne ekonomije može se u mnogome doprineti smanjivanju stvaranja industrijskog otpada.
- 4. Potrošnja energije i emisija gasova sa efektima staklene bašte** upotreba čistih tehnologija u procesu proizvodnje i upotreba obnovljivih izvora energije u industrijskim proizvodnim procesima.

Gore opisana četiri stuba odnosno indikatora moraju imati uporište u svim regulatornim instrumentima jer su od suštinskog značaja za tranziciju ka sprovođenju poslovnih modela CE i utvrđivanju stepena cirkularnosti.

Neophodno je uraditi kvalitativnu procenu potencijala po sektorima kako bi se razmotrile mogućnosti razvoja, s obzirom da se **poslovni modeli CE ne mogu za sve sektore uniformno primenjivati niti se mogu preuzimati iz drugih privreda**. Kao indikatori uzimaju se u obzir osnovne ekonomske aktivnosti sektora i procenjuje se njihov uticaj prema odgovarajućem CE poslovnom modelu. Ovakav metodološki pristup zahteva intenzivno uključivanje privrede u detaljne procene ulaznih podataka i barijera za njihovo sprovođenje sa ciljem kreiranja strategije implementacije i sprovođenja aktivnosti.

Zelene javne nabavke u RS

Zelene javne nabavke su dobrovoljni regulatorni instrument koji u mnogome utiče na tranziciju ka poslovanju po modelima cirkularne ekonomije. Kod zelenih javnih nabavki unosi se i kriterijum uticaja proizvoda na životnu sredinu tzv. ekološki otisak proizvoda. S obzirom da se radi o dobrovoljnom regulatornom instrumentu može se govoriti u smislu društvene odgovornosti naručioca javne nabavke i ekonomičnosti upravljanja javnim finansijama. Naručilac nabavke (javni sektor) prilikom kreiranja uslova javne nabavke za dobra, usluge ili radove (u daljem tekstu dobra) u opis kriterijuma za nabavku treba da uzme u obzir nabavne i operativne troškove naručenog dobra, troškove održavanja, vek trajanja proizvoda i troškove zbrinjavanja dobra koji nakon upotrebe postaje otpad.

S obzirom da su u RS u narednom periodu najavljeni veliki infrastrukturni projekti, ovakav model nabavke bi u mnogome mogao da doprinese da se na ekološki održiv način pristupi realizovanju kapitalnih investicija. U sektoru građevinarstva u RS usamljeni su primeri dobre prakse primene poslovnih modela CE. Još 2015. godine, doneta je Uredba o tehničkim i drugim zahtevima za pepeo, kao građevinskog materijalu namenjenom za upotrebu u izgradnji, rekonstrukciji i sanaciji i održavanju infrastrukturnih objekata javne namene (Sl.gl. RS 56/15), koja do danas nije zaživela sa primenom, a ima kapacitete održivog rešavanja pepela u građevinarstvu.

Prema analizama Privredne komore Srbije vrednost javnih nabavki u 2018. godini iznosila je 403,9 milijardi dinara, što je u bruto domaćem proizvodu iznosilo 7.98%. Najveće učešće imale su: državna javna preduzeća (33%), zdravstvo i socijalna zaštita (17%), javna preduzeća-lokalna samouprava (17%), organi državne uprave (14%) i gradska i opštinska uprava (13%) koji zajedno čine 94% ukupne vrednosti nabavki. Prema učešću u strukturi javnih nabavki radovi su bili zastupljeni 28%, dobra 49%, usluge 23%. **U 89% slučajeva sprovedenih javnih nabavki kriterijum je bio najniža cena.** Prostor za uštede i promociju zelenih javnih nabavki je prilično veliki. Učešće javnih nabavki u bruto domaćem proiz-

vodu Srbije u 2017. godini, prema Godišnjem izveštaju Uprave za javne nabavke (UZJN), iznosilo je 7,68%, dok je u 2018. godini zabeležen blagi porast (7,98%).

Zakonom o javnim nabavkama (Sl.gl.RS 91/19) članom 6. utvrđeno je **načelo ekonomičnosti i efikasnosti ponuđača**, stavom 1 određeno je da se naručilac posla mora voditi **načelom ekonomičnosti trošenja javnih sredstava**. Upravo ovo načelo daje mogućnost naručiocu posla da u konkursnoj dokumentaciji od kandidata traži ekonomičnost koja se ne ogleda u kriterijumu „cene“ već ukupnih troškova koji se naručuju javnom nabavkom. Kako bi se u potpunosti ovo načelo ispunilo neophodno je da UZJN napravi vodič koji će pomoći predstavnicima javnog sektora da ovo načelo kroz tehničku dokumentaciju i kriterijume nabavke definišu uslove koji se odnose na životnu sredinu i energetske menadžment.

Članom 132. istog zakona predviđeni su unapređeni kriterijumi gde naručilac dodeljuje ugovor ekonomski najpovoljnijoj ponudi koju određuje na osnovu **jednog** od sledećih kriterijuma:

- i. *Cene;*
- ii. *Troškova primenom pristupa troškovne efikasnosti, kao što je trošak životnog ciklusa. Troškovi životnog ciklusa obuhvataju u relevantnoj meri delove ili sve sledeće troškove tokom životnog ciklusa dobara, usluga ili radova: troškovi nabavke, troškovi upotrebe, kao što je potrošnja energije i drugih resursa, troškovi održavanja, troškovi na kraju životnog ciklusa, kao što su troškovi sakupljanja i recikliranja.*
- iii. *Troškova pripisanih spoljašnjim ekološkim faktorima povezanim sa dobrom, uslugom ili radovima tokom njihovog životnog ciklusa, pod uslovom da njihova novčana vrednost može da se odredi i proveriti, a koji mogu da obuhvate troškove emisije gasova sa efektom staklene bašte i emisije drugih zagađivača, kao i druge troškove ublažavanja klimatskih promena. Ako naručilac koristi trošak životnog ciklusa dužan je da u dokumentaciji o nabavci navede podatke koje ponuđači treba da dostave i metod koji naručilac na osnovu tih podataka koristi za utvrđivanje troškova životnog ciklusa.*

Procena troškova pripisanih spoljašnjim ekološkim faktorima mora da ispunjava sve uslove:

- *da se zasniva na objektivno proverljivim i nediskriminatorskim kriterijumima, a ako nije uspostavljen za višekratnu ili stalnu primenu ne sme neopravdano da ide u korist ili na štetu određenih privrednih subjekata;*
- *da je dostupan svim zainteresovanim stranama;*
- *da tražene podatke mogu, uz razumne napore, da dostave savesni privredni subjekti, uključujući privredne subjekte iz trećih država koje su strane u Sporazumu o javnim nabavkama (Agreement on Government Procurement - GPA) ili drugim međunarodnim sporazumima koji obavezuju Evropsku uniju i Republiku Srbiju.*

Naručilac može da odredi element cene ili troška u vidu unapred propisane cene ili troška, tako da se ekonomski najpovoljnija ponuda utvrđuje na osnovu kriterijuma za kvalitet.

Ovako definisani kriterijumi su svakako pomak unapred, ali se može očekivati da kriterijum za javnu nabavku i dalje bude **cena**. Oni koji raspisuju nabavku nisu stimulisani da se založe da raspisuju zelene nabavke, jer im je važno da se prođe što „jeftinije“, iako se prema članu 6. Zakona načelo ekonomičnosti drugačije definisano.

Javni sektor je veliki kupac i mogao bi imati vodeću ulogu u promovisanju zelenih nabavki. Promovisanjem i korišćenjem zelenih javnih nabavki, javne institucije mogu da obezbede realne podsticaje za industrijski sektor kao i za razvoj zelenih tehnologija i proizvoda. Pored direktnih mera kojima se sprovode ciljevi politike zaštite životne sredine, država bi, stimulisanjem zelenih nabavki, mogla i indirektno, da doprinese rastu BDPA.

Strategija održivog urbanog razvoja Republike Srbije

Strategija održivog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine („Službeni glasnik RS“, br. 47/2019) definiše održivi razvoj kao usklađivanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških aspekata razvoja, racionalno korišćenje neobnovljivih resursa i obezbeđivanje uslova za veće korišćenje obnovljivih resursa. Opšti cilj Strategije je da se ostvari održivi razvoj urbanih naselja kroz unapređenje ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja. Posebni ciljevi definisani su kroz strateške pravce Strategije.

Teritorijalno posmatrano na samo 9% urbanog područja ostvaruje se 90% privrednih aktivnosti. Kako bi se postiglo jačanje ekonomskog razvoja potrebno je jačati investicione kapacitete po regionima i opštinama da bi se osnaživao lokalni ekonomski rast i razvoj RS.

Identifikovani strateški pravci urbanog razvoja su:

- i. Održivi ekonomski razvoj;*
- ii. Uređenje urbanih naselja;*
- iii. Društveno blagostanje;*
- iv. Kvalitet životne sredine;*
- v. Upravljanje urbanim razvojem;*

Za potrebe ovog izveštaja fokusirali smo se na **pravac urbanog razvoja koji se odnosi na održivi ekonomski razvoj i na pravac kvaliteta životne sredine**. Kroz meru 1. identifikovano je unapređenje uslova za lokalni održivi ekonomski i urbani razvoj kroz inovacije zelene ekonomije, podsticanje socijalnog preduzetništva koju je moguće sprovesti uz podsticajne mere.

Ekonomski održivi razvoj u fokus stavlja važnost braunfield (*brown field*) lokacija, radi prevencije grinfield (*green field*) investicija. Prema Strategiji, razvoj braunfield lokacija je moguć kroz sufinansiranje i finansiranje iz javnih sredstava. Kroz razvoj ovakvih investicija doći će i do povećanja zaposlenosti.

Svi navedeni propisi do sada odnose se na horizontalni okvir javnih politika neophodnih za početni stadijum tranzicije ka CE. Takođe, sektorski propisi, u okviru ove analize nisu uzeti u obzir jer smo mišljenja da su detaljno obrađeni kroz Izveštaj *ex ante* analize efekata za izradu Programa za cirkularnu ekonomiju, a u međuvremenu nije bilo novih usvojenih propisa na ovu temu.

Digitalizacija kao alat u procesu oporavka od zdravstvene krize izazvane pandemijom COVID-19 virusa i tranzicija na model održivog poslovanja

RS je pre zdravstvene krize prepoznala važnost digitalizacije u modernizaciji socijalno ekonomske tranzicije. Problem zdravstvene krize samo je dodatno ubrzao proces digitalizacije kroz prelazak na pružanje usluga e-uprave i elektronsku komunikaciju. Mnoge baze javnih podataka dostupne su u elektronskom formatu, uveden je elektronski potpis i intenzivno se radi na razvoju e-uprave. U sektoru bankarstva i osiguranja, platforme su uspostavljene kako bi se omogućila povećana i pouzdana obrada podataka o potrošačima. Međutim, na putu digitalizacije neophodno je još mnogo toga uraditi. Pre svega potrebno je sinhronizovati propise sa zaštitom podataka o ličnosti i sprečavanju sajber kriminala zbog potencijalne zloupotrebe.

Bez obzira na vrstu platforme, prostori podataka mogli bi da postanu ključna instanca za razjašnjenje i racionalizaciju prava kontrole podataka i njihovo uravnoteženje sa pravilima o pristupu i upotrebi podataka. Ovo se posebno odnosi na područja u kojima su kontrolna prava važna briga zbog osetljivih podataka (na primer, zdravlja) ili zbog postojeće konkurencije između različitih aktera (npr. poljoprivreda, transport, energetika).

Inter-operabilnost i kvalitet podataka su takođe ključna pitanja sa kojima bi uobičajeni prostori podataka mogli da se nose. Zbog toga neophodno je voditi računa o intersektorskoj standardizaciji elektronskih podataka kako bi oni mogli da se neometano koriste. Digitalizacija podataka u sektoru otpada, odnosno materijala,

osnivanje digitalne baze podataka u vezi sa dostupnosti i količini reciklata u mnogome mogu doprineti održivom načinu poslovanja i primeni modela CE. Zbog toga, proces digitalizacije ne treba odvojeno posmatrati od procesa tranzicije ka CE. Upravo sve ove aktivnosti koje su krenule da se sprovedu i pre izrade akcionog plana za implementaciju Strategije industrijalizacije mogu da doprinesu ubrzanju tranzicije na CE.

Digitalizacija je jedan od ključnih alata u tranziciji ka CE. Takođe je identifikovana kao poseban cilj Strategije industrijskog razvoja u RS.

Unapređenje digitalizacije za poslovne modele industrijske proizvodnje. Kao mere izdvojene su sledeće:

- *Promocija digitalne transformacije industrije kako bi se podigla svest i znanje kompanija o mogućnostima digitalne transformacije za njihovo poslovanje.*
- *Program edukacije i savetovanje kompanija o primeni rešenja u industriji koja ima za cilj povećanje konkurentnosti kompanija zajedno sa primenom mera iz Strategije pametne specijalizacije⁶³.*
- *Podsticajni program podrške digitalnoj transformaciji industrije koje će kroz konkretne projekte kompanija uz podršku bespovratnih sredstava (do 50%) pomagati kompanijama da u svoje proizvodne procese uvedu digitalna rešenja.*
- *Povećana dostupnost finansijskih instrumenata za digitalizaciju i inovacije u industriji za realizaciju inovativnih projekata u pripremi određenih aplikacija.*
- *Obezbeđivanje adekvatnog nivoa digitalne bezbednosti za industriju.*
- *Usklađivanje digitalnog obrazovanja sa potrebama industrije.*
- *Podsticajni programi za jačanje digitalnih veština zaposlenih u industriji kroz neformalni sistem obrazovanja.*

63 Strategija pametne specijalizacije u Republici Srbiji za period od 2020. do 2027. godine (Sl.glasnik RS broj 21/20)

U industrijskoj proizvodnji zasigurno je najviše bilo izrade digitalnih platformi.

S obzirom da se može očekivati da će zdravstvena kriza potrajati još neki izvestan vremenski period i da će mogućnost sajamskih aktivnosti i osvajanje novih tržišta biti fizički ograničeno, razvoj digitalnih platformi će u mnogome doprineti razmeni informacija i tehnologija. Upravo zahvaljujući digitalizaciji i širokoj internet dostupnosti neke kompanije su mogle da preuzmu primenljive tehnologije i da krenu u proizvodnju zaštitne opreme i doprinesu rešavanju prvog talasa zdravstvene krize.

Primer dobre prakse implementacije modela CE kroz digitalizaciju:

“Precious Plastic (dragocena plastika)”

<https://preciousplastic.com/universe/> učinio je dostupnim znanja i ideje za smanjenje otpada i modularnost mašina. Upravo ovakva industrijska otvorenost doprinela je borbi država u proizvodnji zaštitne opreme. U deficitu zaštitne zdravstvene opreme, Precious Plastic je bio dostupan sa svojim modularnim tehnološkim procesima i instrukcijama koje su učinili dostupnim stručnoj i industrijskoj javnosti.

Neke kompanije su zahvaljujući njihovim mašinama u nedostatku zaštitne medicinske opreme koristili reciklažni granulat i proizvodili zaštitnu opremu.

Institucionalni okvir za sprovođenje mera za oporavak od zdravstvene krize izazvane COVID-19 virusom i prelaska na održivo poslovanje

Glavni nosioci promena su mala i srednja preduzeća, međutim jednako važnu ulogu ima i izvršna vlast koja obezbeđuje predvidljivost planiranja investicija kroz javne politike i ekonomske instrumente. S obzirom na nove globalne ekonomske promene tranzicione aktivnosti za CE bi trebalo objediniti i sinhronizovati kroz aktivnosti za oporavak od zdravstvene krize izazvane COVID-19 virusom koordinisane od strane Vlade RS kao nosioca javne (izvršne) vlasti. S druge strane, zastupajući interes privrede dijalog bi trebalo da vodi PKS-Centar za cirkularnu ekonomiju. **Između donosioca odluka i privrede neophodno je insti-**

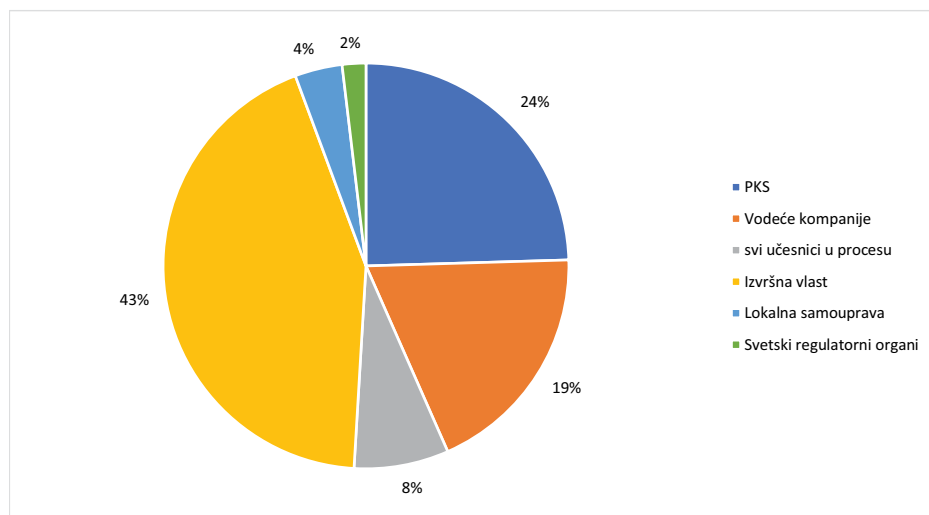
tucionalno odrediti način komunikacije. Komunikacija PKSa ispred privrede mora biti nepristrasna i profesionalna i u kontekstu promocije koncepta CE. Ukoliko se propusti ova šansa za promene i industrijski zaokret, može se očekivati da će doći do poteškoća u prevazilaženju privredne recesije, ali i ispunjavanju ciljeva iz Agende 2030 kojom su definisani ciljevi održivog razvoja, kao i do pada konkurentnosti domaćih kompanija na evropskom i svetskom tržištu.

Privredna komora Srbije je za vreme pandemije i zdravstvene krize počela da kreira digitalnu platformu kroz e-komoru u okviru koje će Centar za cirkularnu ekonomiju podići digitalnu učionicu i biblioteku za potrebe neformalne edukacije privrede za cirkularnu ekonomiju. Kroz digitalni Hab za cirkularnu ekonomiju (CEH), u okviru PKSa biće postavljena interaktivna platforma podržana različitim bazama podataka kako bi se nivo informisanosti privrede unapređivao u kontinuitetu. Takođe će na transparentan i dostupan način početi da gradi industrijske sektorske komunikacije gde će biti omogućeno kompanijama da se međusobno povezuju i razmenjuju različite informacije, nedoumice i pozitivna iskustva.

Ministarstvo zaštite životne sredine je 2019. godine **iniciralo posebnu radnu grupu za cirkularnu ekonomiju** u čiji rad su uključeni sledeći predstavnici Ministarstava (Ministarstvo energetike i rudarstva, Ministarstvo privrede, Ministarstvo za evropske integracije, Ministarstvo finansija, Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnološkog razvoja, Uprava za javne nabavke), predstavnici Vlade autonomne pokrajine Vojvodina. Organizacije: Uprava za javne nabavke, Institut za standardizaciju, Zavod za statistiku, Stalna konferencija gradova i opština, Privredna komora Srbije, GIZ, UNDP, OSCE, NALED. Pored navedenih institucija u posebnu radnu grupu trebalo bi uvrstiti i predstavnike Fiskalnog saveta.

Rezultati sprovedene ankete pokazuju da su mišljenja privrede o načinu insitucionalnog vođenja ovog procesa podeljena između nadležnosti izvršne vlasti i predstavnika privrede. Samo 8% ispitanika je prepoznalo da je ovo **timski proces** u kome svi imaju svoju ulogu i mogućnost da svojim iskustvom i znanjem doprinesu unapređenju društva i sprečavanju daljih potencijalnih kriza.

Slika 5: Statistički prikaz nadležnosti aktera za vođenje procesa tranzicije na CE

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Autori ovog izveštaja su mišljenja da je ovo **timski proces** koji se mora sinhronizovano voditi u dva pravca. Jedan pravac je prema donosiocima odluka i administraciji koju je neophodno edukovati o važnostima tranzicije ka CE i o unapređenju veština u vezi transformacije na digitalne platforme, kao glavni kanal komunikacije sa privredom. S druge strane, neophodan je intenzivan rad sa predstavnicima privrede kroz edukaciju o opštim znanjima u vezi CE i nadolazećim reformskim promenama u načinu poslovanja koji se direktno može odraziti na pad konkurentnosti preduzeća ukoliko se nastavi sa ustaljenim poslovnim aktivnostima.

Digitalizacija administrativnih procedura u Republici Srbiji

Administrativne procedure imaju veliku ulogu u podizanju konkurentnosti privrede RS. Državna uprava bi, u okviru svojih procedura i nadležnosti, mogla u mnogome da skрати i olakša dnevno poslovanje kompanija tako što bi komunikacije sa privredom prebacila na digitalnu platformu. Među prioritetima razvoja RS nalazi se digitalizacija. Uvođenjem digitalizacije u državnu upravu, može se

očekivati ubrzana tranzicija na e-upravu koja će na olakšan način, u okviru svojih nadležnosti, moći da prati sprovođenje propisa i procedura kroz različite baze podataka i izveštaje kompanija.

Ovaj način se uveliko sprovodi kod poreskih izveštaja gde se svi dokumenti šalju u elektronskom formatu. Agencija za zaštitu životne sredine, takođe unapređuje svoje poslovanje uvođenjem digitalnih platformi za izveštavanje. Intersektorsko povezivanje, koje već postoji u građevinskom sektoru, može se lako primeniti i na druge intersektorske komunikacije što bi pristup podacima učinilo lakšim i transparentnim. Skupovi podataka velike vrednosti često nisu dostupni pod istim uslovima, svim administrativnim i privrednim sektorima. Zbog toga štetu uglavnom trpe MSP jer nisu u mogućnosti da dođu do podataka koji im mogu biti od značaja za investicione projekte.⁶⁴

Ostale aktivnosti koje su u prethodnom periodu doprinele promociji održivog poslovanja i odgovoru na zdravstvenu krizu izazvanu COVID-19 virusom

Novonastala kriza je promenila način organizacije konferencija što je dovelo do otežane razmene znanja i ideja. Privredna komora Srbije je, u okviru Centra za cirkularnu ekonomiju, za vreme vanrednog stanja uvela nedeljni digitalni časopis „Eko korner“. Cilj je bio da se pokrene „digitalni“ dijalog za strateški pristup, planiranje i identifikaciju ključnih barijera, pre svega u sektoru upravljanja otpadom, sa ciljem da se Vladi predlože mere za aktivno rešavanje brojnih izazova za državu, privredu i građane. U okviru „Eko kornera“⁶⁵ eminentni stručnjaci su komentarisali situaciju izazvanu zdravstvenom krizom. Vodili su debate, iznosili stavove i razmenjivali informacije koje su doprinele podizanju svesti u vezi sa održivim poslovanjem i problemom otpada, sa kojim se suočava RS.

64 https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-european-strategy-data-19feb2020_en.pdf

65 <https://pks.rs/vesti/eco-corner-2573>

Pored ovoga organizovani su mnogobrojni vebinari i dijalozi na temu zaštite životne sredine i CE.

Prikaz zajedničkih stavova stručne javnosti koji su prikupljeni analizom, planovima i kroz sprovedene projekte sa ciljem tranzicije ka CE:

- i. Neophodno je da stručna javnost i privreda budu upoznate sa potrebom prelaska na poslovne modele CE, (što je potvrđeno i sprovedenom anketom u okviru ovog izveštaja među privrednicima u RS), jer se pojam CE i dalje vezuje za reciklažu i upravljanje otpadom.*
- ii. Potrebno je odrediti institucije koje će preuzeti vodeću ulogu u procesu tranzicije ka CE.*
- iii. Investicije u privredu su male zbog nedovoljno predvidivog investicionog i regulatornog okvira.*
- iv. Potrebno je osnažiti dijalog sa privredom u procesu donošenja propisa, a ne za vreme javnih rasprava.*
- v. Neophodno je da predstavnici sledećih sektora budu uključeni u tranziciju i promenu javnih politika; energetika, upravljanje otpadom, fiskalnih i poreskih sistema i već prepoznatih vodećih industrijskih sektora za tranziciju: proizvodni, ambalaža i pakovanje, građevinarstvo i poljoprivreda (pogotovo otpad od hrane).*
- vi. Uspostaviti finansijsko planiranje koji bi bilo usmereno na razvoj modela CE.*

Zelena agenda za Zapadni Balkan

Zelenoj agendi je prethodio dogovor o uspostavljanju zajedničkog ekonomskog prostora na zapadnom Balkanu, koji je nazvan „Mali šengen“. Potpisana je Deklaracija o uspostavljanju slobodnog protoka ljudi, robe, usluga i kapitala na zapadnom Balkanu, čije su potpisnice Srbija, Severna Makedonija i Albanija. Kroz implementaciju „Malog šengena“, kompanije su dobile veće regionalno tržište, sa gotovo 20 miliona potrošača, bez barijera za međusobnu trgovinu i ulaganja. To podrazumeva **zajedničko tržište i investiciona ulaganja**, harmonizaciju javnih politika i propisa unutar regiona i usklađivanje sa novim evropskim standardima,

jednostavnije administrativne procedure i ukidanje carina, usaglašavanje veterinarskih i fitosanitarnih sertifikata za slobodan protok ljudi i robe. Ovo je zajednička inicijativa regionalnih privrednih komora koju čine preko 350.000 kompanija sa ciljem stvaranja zajedničkog tržišta.

Na samitu za Zapadni Balkan u Sofiji koji je održan 10. novembra 2020. godine dogovoreno je usvajanje **Zelene agende za Zapadni Balkan** koja se sastoji od 5 glavnih tema.

I. Klimatske promene, uključujući dekarbonizaciju, energiju i mobilnost

Klimatske promene podrazumevaju regionalne inicijative za usklađivanje sa klimatskim zakonom EU, priprema i primena dugoročne klimatske adaptacione strategije za povećanje otpornosti, posebno kroz investicije u klimatsku zaštitu. Kako bi se sproveda ova strategija neophodno je obezbediti tehničku pomoć u šemi trgovanja emisijama i alternativama fosilnih goriva, istražiti mogućnosti za rano uključivanje Zapadnog Balkana u EU trgovanje emisijama, uključivanje regiona u Evropski klimatski pakt i njegove aktivnosti.

Tranzicija na čistu energiju podrazumeva pomoć prilikom usklađivanja sa EU zakonodavstvom, izradu nacionalnih energetske i klimatskih planova, razvoj privatnih i javnih šema za renoviranje i obezbeđenje zgrada, odgovarajuće finansiranje, širenjem „talasa obnove EU“ na zapadni Balkan, pomoć partnerima u sprovođenju programa za rešavanje energetske siromaštva u regionu, pridruživanje Zapadnog Balkana inicijativi „Regioni uglja u tranziciji“, i procena socio-ekonomskog uticaja dekarbonizacije u regionu.

Pametna i održiva mobilnost podrazumeva implementaciju regionalnog plana za transformaciju železnica, strategiju za povećanje kapaciteta železnica i razvijanje novih transportnih modela, implementacija EU standarda, kroz Evropski sistem upravljanja železničkim saobraćajem. Izrada akcionog plan za olakšavanje transporta i njegovo sprovođenje za povećanu bezbednost na putevima, otpornosti prema klimatskim promenama, definisanje i implementiranje održivih planova urbane mobilnosti i rešenja održive mobilnosti.

II. Cirkularna ekonomija

CE podrazumeva posebnu podršku horizontalnim promenama koje se odnose na otpad, reciklažu, održivu proizvodnju i efikasno korišćenje resursa i uspostavljanje politike održivog razvoja. Takođe, podrazumeva regionalno unapređenje održivosti proizvodnje sirovina i zajednički rad na integraciji u industrijske lance snabdevanja EU. Predviđena je izrada regionalne strategije za cirkularnu ekonomiju, inicijative za potrošače, kao i uspostavljanje regionalnog sporazuma o sprečavanju zagađenja plastikom, sa posebnim osvrtom na problematiku morskog otpada.

III. Biodiverzitet

Podrazumeva razvoj i sprovođenje Akcionog plana za biodiverzitet na zapadnom Balkanu do 2030. godine, restauraciju šumskog pejzaža na zapadnom Balkanu uspostavljanjem biološke raznovrsnosti i njihova integracija u razvoj planova za borbu sa klimatskim promenama. Jačanje regionalne saradnje na očuvanju biodiverziteta i primeni Konvencije Ujedinjenih nacija iz Rija. Razmena znanja između istraživačkih centara Zapadnog Balkana i EU, sa mogućnošću za uspostavljanje informativnog centra za biodiverzitet na Zapadnom Balkanu.

IV. Borba protiv zagađenja vazduha, vode i zemljišta

Podrazumeva izradu regionalne strategije za kvalitet vazduha i primena BAT u skladu sa Direktivom o industrijskim emisijama. Za regionalnu borbu protiv zagađenja vazduha dogovoreno je da se uradi akreditacija mreža za praćenje kvaliteta vazduha i uključivanje regiona u panevropske mreže koje podržavaju inicijative za uklanjanje zagađenja.

Planirana je modernizacija infrastrukture za praćenje vode i otpadnih voda kao i regionalna implementacija propisa za vodu i otpadne vode kroz zajedničke protokole saradnje na prevenciji prekograničnog zagađenja. Takođe je predviđen razvoj infrastrukturnih projekata za upravljanje otpadom i otpadnih voda.

V. Održivi prehrambeni sistemi i ruralna područja

Uspostavljene su inicijative za regionalno usklađivanje poljoprivredno-prehrambenog i primarnog proizvodnog sektora sa EU i standardima za sigurnost hrane, zdravlje i dobrobit biljaka i životinja. Jačanje sanitarne kontrole tokom čitavog prehrambenog lanca i označavanja prehrambenih proizvoda u skladu sa propisima za bezbednost hrane. Podrška poboljšanom informisanju potrošača i promovisanju organske hrane kroz promociji ekološke i organske poljoprivrede sa smanjenjem upotrebe sintetičkih hemikalija. U ovom procesu ključna je saradnja između naučnih i obrazovnih institucija i proizvođača i prerađivača u poljoprivredno-prehrambenom sektoru i promotivne akcije za smanjenje otpada u ruralnim i primorskim oblastima (duž puteva, u seoskim rekama). Zajednički razvoj inicijativa za održivi razvoj ruralnih područja kroz poboljšanje ruralne infrastrukture u okviru IPARD-a.

Iz priloženog može se zaključiti da je **Zelena agenda usaglašena sa evropskim Zelenim dogovorom** i zahteva **dobar plan javnog i privatnog finansiranja kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i međunarodnom nivou.**

Sva finansijska bespovratna pomoć do sada bila je usredsređena na proces usklađivanja sa pravnom tekovinom EU u skladu sa zahtevima poglavlja 27 i klimatskim promenama. **IPA III predpristupni finansijski instrumenti predviđaju namenski finansijski okvir za sprovođenje Zelene agende i održive povezanosti i digitalne transformacije u iznosu od 14 milijardi za period od 2021.-2027.**

Republika Srbija kroz strateške dokumente teži ka unapređenju konkurentnosti nacionalne privrede, digitalizaciji i boljem društvenom okruženju u skladu sa globalnim i evropskim politikama. Međutim, načini i vremenski period za dostizanje ovih ciljeva nisu još uvek u dovoljnoj meri usaglašeni i međusobno sinhronizovani. Zbog toga je potrebno na nivou Vlade RS izraditi **vodič sa metodološkim preporukama za tranziciju ka održivoj proizvodnji i cirkularnoj ekonomiji koja bi bila usklađena sa prioritetima Zelene agende za Zapadni Balkan.** Ovakva vrsta vodiča mogla bi da posluži kao putokaz značenja cirkularnosti na naci-

onalnom i regionalnom nivou kroz ključne horizontalne stubove održivosti kao i kroz definisanje sektorskih politika koje bi trebalo detaljno da razrade korake za tranziciju.

U skladu sa javnim politikama u RS postoji konsenzus o neophodnosti:

- *Razvoja konkurentnosti nacionalne privrede kroz model CE i usaglašavanja sa globalnim i evropskim trendovima;*
- *Upotrebe alternativnih izvora energetike u proizvodnim procesima (zbog preuzetih obaveza prema Energetskoj zajednici).*
- *Politike upravljanja otpadom koja treba da doprinese povećanju reciklažnih ciljeva i smanjenju deponovanja, kroz unapređene reciklažne procese.*

Predsednik Evropske investicione banke (EIB) Verner Hojer izrazio je spremnost na samitu u Sofiji da banke Evropske unije svojim investicijama direktno podrže sprovođenje ovih planova.

Grupa EIB, koja u svom sastavu osim EIB ima i Evropski investicioni fond (EIF), povećaće investicije u privatni sektor i omogućiti nove finansijske instrumente za njegov razvoj u okviru novog evropskog garancijskog instrumenta za Zapadni Balkan.

EIB će kao klimatska banka EU, obezbediti finansijsku i tehničku podršku za investicije koje doprinose zelenoj tranziciji regiona, uključujući postepenu diversifikaciju energetskog sektora uvođenjem obnovljivih i održivih izvora energije kako bi region postepeno smanjio emisije ugljendioksida. Ova inicijativa ima za cilj da pomogne Evropi da do 2050. godine postane prvi klimatski neutralni kontinent u skladu sa planovima iz "Zelenog dogovora" Evropske komisije. EIB će takođe pojačati svoje investicije u projekte koji omogućavaju digitalnu transformaciju Zapadnog Balkana.

Uvođenje "pametnih", digitalnih tehnologija doprineće održivom i inkluzivnom rastu ekonomija u regionu. Investicije u digitalizaciju ubrzaće oporavak i razvoj privatnog sektora, poboljšati efikasnost i sposobnost javne administracije da funkcioniše, čak i u izazovima poput pandemije virusa Covid-19. Izgradnja bolje energetske, digitalne i transportne mreže koje je EIB spremna da podrži pozitivno će uticati na razvoj regionalne ekonomije kroz efikasniju trgovinsku razmenu, povećanu konkurentnost preduzeća i otvaranje novih radnih mesta. Glavni cilj Berlinskog procesa je da omogući više investicija u Zapadni Balkan, a da je EIB spreman da doprinese kroz podršku Ekonomsko-investicionom planu.

CE se nameće kao imperativ vremena jer će EU sve više na njoj insistirati tokom procesa oporavka od krize izazvane virusom COVID-19 i još više posmatrati razvoj kroz zelenu prizmu. Otpor prema promenama će samo povećavati ukupne troškove privrede i usporiti period oporavka i mogućnost korišćenja bespovratnih fondova za razvoj privrede (kroz Balkanski investicioni fond), što će, kako vreme bude prolazilo, i vremenski (a posledično i troškovno) dodatno zaduživati srpsku privredu. Međutim, ako se nosioci promena okrenu ka CE, timski povežu, istraže mogućnosti za cirkularnu saradnju i usklade poslovanje sa CEAP-om, dobija se nova mogućnost za pozicioniranje kompanija na regionalnom i na evropskom tržištu.

Potencijalni privredni sektori i tranziciju ka cirkularnoj ekonomiji u RS

Kroz Strategiju industrijske politike i u Mapi puta za cirkularnu ekonomiju, prepoznati su sektori koji mogu voditi ka uspešnoj tranziciji ka „cirkularnom“ modelu poslovanja u RS. Pored analize nacionalnih propisa, vrlo je važan glas privrede koja se suočava sa potencijalnim barijerama za punu tranziciju ka CE i održivom modelu poslovanja. Kako bi tranzicija ka CE bila uspešna neophodne su konsultacije između privrede i donosioca odluka. Usaglašavanje potreba između prepoznatih privrednih sektora i nacionalnih kapaciteta za oporavak privrede od pandemije izazvane virusom COVID-19 doprineće sinhronizovanim aktivnostima i bržem oporavku.

Poverenje kompanija u planiranje i razvoj investicionih potencijala je poljuljano, s obzirom da se, iz godine u godinu, odlaže donošenje određenih propisa koji bi mogli da unaprede poslovanje kompanija, njihovu konkurentnosti i vrednost proizvoda.

Iako se mnogi neophodni podaci za pokretanje systemske sektorske tranzicije ka održivom modelu poslovanja mogu naći u statističkoj bazi podataka, procena realnih privrednih sektorskih potencijala zahteva dublje i detaljnije analize svakog industrijskog sektora posebno. Pre systemskih promena neophodno je uraditi detaljnu ekonomsku, administrativnu i privrednu procenu postojećih kapaciteta od kojih se kreće u tranziciju.

Indikatori od kojih treba krenuti su:

- i. *Veličina sektora i njen ekonomski potencijal; što je kroz Mapu puta identifikovano na osnovu statističke obrade podataka.⁶⁶ Važan je doprinos identifikovanih sektora na rast BDPA, i potencijali za zapošljavanje radne snage u tim sektorima.*
- ii. *Cirkularni potencijal sektora gde treba uzeti u obzir, s jedne strane upotrebu resorsa i s druge strane generisanje industrijskog otpada. Generisanje veće količine otpada iz proizvodnje (nusporizvod) koja može biti dalje valorizovana u druge proizvodnje kroz industrijsku simbiozu.*
- iii. *Uticaj šema produžene odgovornosti za proizvodne aktivnosti, kao i podizanje svesti potrošača o mogućnosti povraćaja proizvoda ili drugačiji model upotrebe proizvoda bez sticanja vlasništva.*
- iv. *Anketa i intervjui, kako bi se sagledali realni kapaciteti privrede i u kom smeru usmeriti treninge ka daljoj edukaciji.*

Potencijalni privredni sektori koji su identifikovani kroz Strategiju industrijske politike RS od 2021. do 2030. godine su: *prerađivačka industrija, posebno prehrambena, drvna industrija, građevinarstvo i primarna poljoprivreda*. Ovi sektori su takođe prepoznati i u Mapi puta za cirkularnu ekonomiju RS i sada ih je potrebno dalje razraditi kroz Program za cirkularnu ekonomiju i Akcioni plan sprovođenja aktivnosti za Strategiju industrijske politike RS.

Dalji razvoj ekonomskih mogućnosti i potencijala tranzicije može se razvijati kroz posebne sektorske radne grupe koje će obrađivati po jedan identifikovani potencijalni privredni sektor. U okviru posebnih sektorskih radnih grupa razmatraće se dalji razvoj i primena najadekvatnijih modela CE u skladu sa javnim politikama i planom rada Vlade za usvajanje propisa, administrativnim i infrastrukturnim razvojem lokalne samouprave i realnih privrednih kapaciteta. Procesi tranzicije na CE treba da se odvijaju paralelno u otvorenom dijalogu između donosioca odluka i industrije, jer su međusobno uslovljeni.

66 Vidi Mapu puta za cirkularnu ekonomiju RS

Postoje primeri evropskih zemalja koje su pokušale da model cirkularne ekonomije razvijaju nezavisno od razvoja javnih politika i državnih planskih dokumenata (*bottom to top* pristup), odvajajući potrebe privrede i konkurentost u odnosu na administrativni režim.

Drugi primer su države koje su se opredelile za pristup „od izvršne vlasti prema privredi“ (*top to bottom*) ali se pokazalo da ovaj način sprovođenja aktivnosti ne može da da maksimalne rezultate za sprovođenje mera.⁶⁷

S obzirom da je EU u procesu tranzicije ka održivom poslovanju, a RS u procesu pristupanja u članstvo EU, i da su na raspolaganju IPA i drugih bespovratni finansijski fondovi, potrebno je pristupiti **planiranju investicija za narednu dekadu** kako bi se sprovela tranzicija održivog poslovanja i ekonomskog oporavka privrede Srbije. Pored svesti o neophodnosti uvođenja čistih tehnologija i novih veština, mnoge kompanije su prinuđene da, **smanjuju investicije i održavaju tekuće poslovanje sa minimalnim troškovima, što dovodi do problema u sprovođenju aktivnosti tranzicije, naročito u vreme krize**. U procesu tranzicije veliku ulogu igra usaglašavanje fiskalne i taksene politike prema privredi, kao jednom od glavnih pokretača za unapređenje proizvodnih procesa.

Pregled stanja u privredi i potencijalni kapaciteti u uslovima zdravstvene krize u RS obrađeni su kroz anketu koja je bila upućena privredi za potrebe izrade izveštaja. U cilju podsticanja privrede da pređe na poslovne modele CE, u analizi je dat pregled stavova dobijenih kroz anketu i intervjuje i dalje smernice za tranziciju. Iako je model CE u literaturi već sada uznapredovao, iznoseći činjenice o ekonomsko-ekološkom potencijalu i održivosti, privreda RS je na samom početku ovog procesa i suočava se sa problemima iz prošlosti i zastarelom tehnologijom. Zbog toga su u izveštaju dati predlozi za dalju promociju održivog poslovanja, prioritizacija privrednih potencijala zasnovanih na uslovno-posledičnoj vezi između

67 EK je usvojila prvi paket mera 2015 godine za tranziciju ka CE i povećanju upotrebe recikliranih sirovina, ali su naišli na nejednakost između država i suočili se sa izazovima implementacije ambiciozno propisanih ciljeva.

kapaciteta privrede, javne politike za CE, administrativnih procedura i ekonomskih instrumenata. Kako bi se što bolje sagledali trenutni kapaciteti privrede identifikovane su potencijalne kompanije koje bi, kroz sopstvena iskustva poslovanja po modelu CE, primerom dobre prakse ukazale na benefite održivog načina poslovanja i time doprinele motivaciji drugih kompanija da se upuste u tranzicione procese.

Mišljenja smo da se, kroz sektorske radne grupe, dijalog između kompanija i individualne treninge mogu sakupiti detaljne informacije o stanju u sektorima kako bi se dobio presek početnog stanja u privredi i mogućnostima za unapređenje konkurentnosti domaće privrede. Ovakva vrsta analize ne doprinosi samo prepoznavanju poslovnih potencijala i razmene lanca vrednosti, uz podršku spoljnih eksperata, već pomaže osnaživanju kompanija da samostalno uspostave nove poslovne mogućnosti koje imaju za cilj proboj na nova tržišta.

Prikaz analize sadržaja sprovedene ankete i intervjua

U skladu sa metodološkom obradom uzorka, anketa je poslata na preko 100 adresa, a odgovori su stigli od **80 kompanija**. Anketna pitanja su ciljano upućena privrednim društvima na celoj teritoriji RS kako bi se identifikovali lideri promena. Anketa je imala 4 seta pitanja:

- informacije o kompanijama,
- poslovanje u uslovima vanrednog stanja zbog zdravstvene krize izazvane COVID-19 virusom,
- informacija u vezi cirkularne ekonomije i digitalizacije, barijerama za investicije, postojećim kapacitetima i investicionim planovima kompanija,
- informisanost kompanija u vezi sa politikama EU i klimatskom krizom.

Istraživanje je obuhvatilo kompanije različitih veličina koje su kvalitetnim odgovorima na pitanja pokazale visok nivo informisanosti u vezi ključnih javnih politika, problema dnevnog poslovanja, odnosom prema važnosti uvođenja digitalizacije i elektronske komunikacije sa državnom upravom, CE, klimatskim promena, energetsom efikasnošću, postojećim kapacitetima i načinima proizvodnje.

Opšte informacije o kompanijama

Prema **geografskom području**, približno jednako su bile zastupljene kompanije sa cele teritorije Srbije: Beograd (21%), Šumadija (12%), Vojvodina (19%), Jug Srbije (15%), Jugoistok (15%), Zapadna Srbija (12%), Centralna Srbija (8%).

Prema **veličini preduzeća**, u anketi je bilo zastupljeno 19% mikropreduzeća (do 5 zaposlenih), malih preduzeća 39% (do 50 zaposlenih), srednjih preduzeća 22% (do 100 zaposlenih) i velikih preduzeća preko 100 zaposlenih 20%.

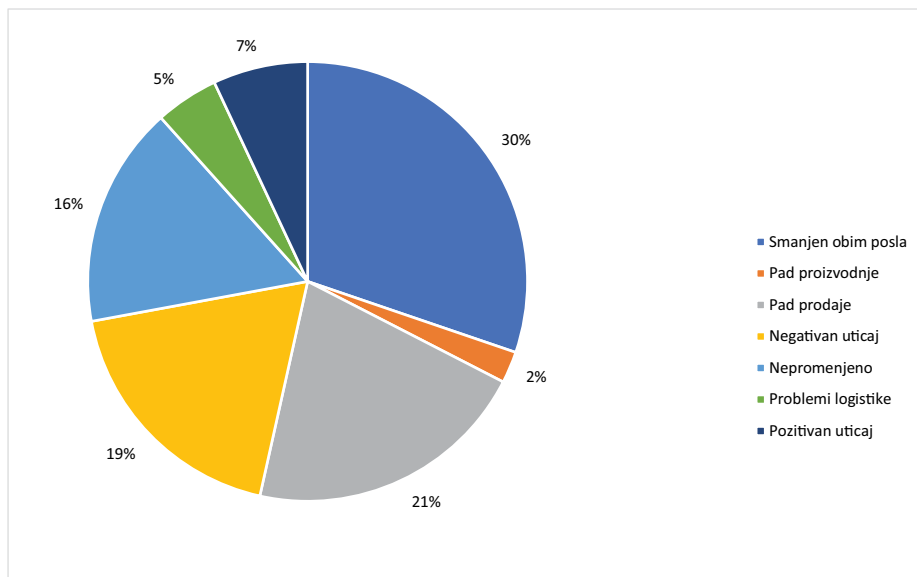
Prema **sektorima proizvodnje** najviše odgovora je došlo iz kompanija koje se bave proizvodnom industrijom (58), građevinskom industrijom (5), pružanjem usluga (11) i iz prehrambenog sektora (6).

Prema **vrsti proizvoda**: gotovi proizvodi (38), poluproizvodi (27), sirovine (1), usluge 2, iz sektora upravljanja otpadom (12) kompanija od kojih se dve bave proizvodnjom sekundarnih sirovina, dok se ostali bave tretmanom industrijskog otpada.

Poslovanje u uslovima vanrednog stanja zbog zdravstvene krize izazvane COVID-19 virusom

Uticaj COVID-19 na dnevno poslovanje kompanija

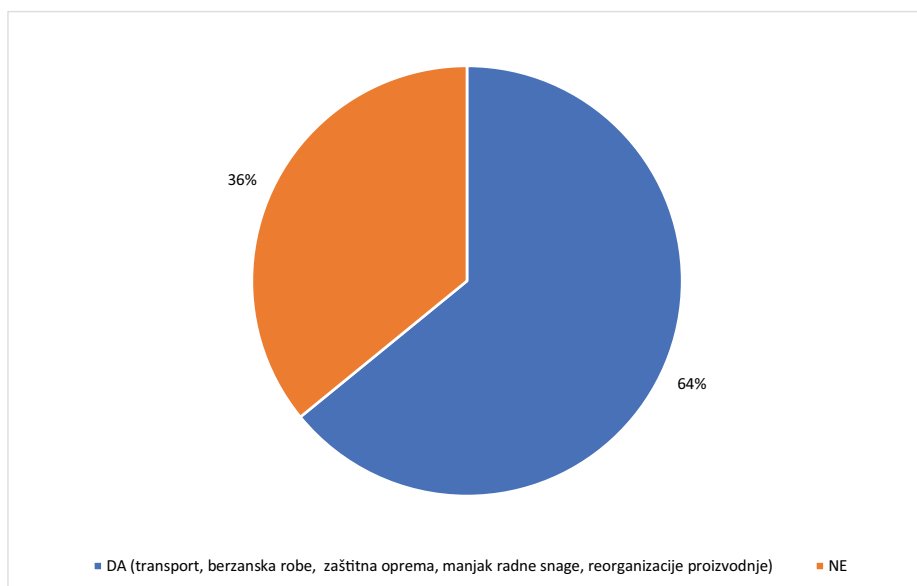
Slika 6: Grafički prikaz uticaja zdravstvene krize na poslovanje u periodu od marta do jula 2020. godine

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

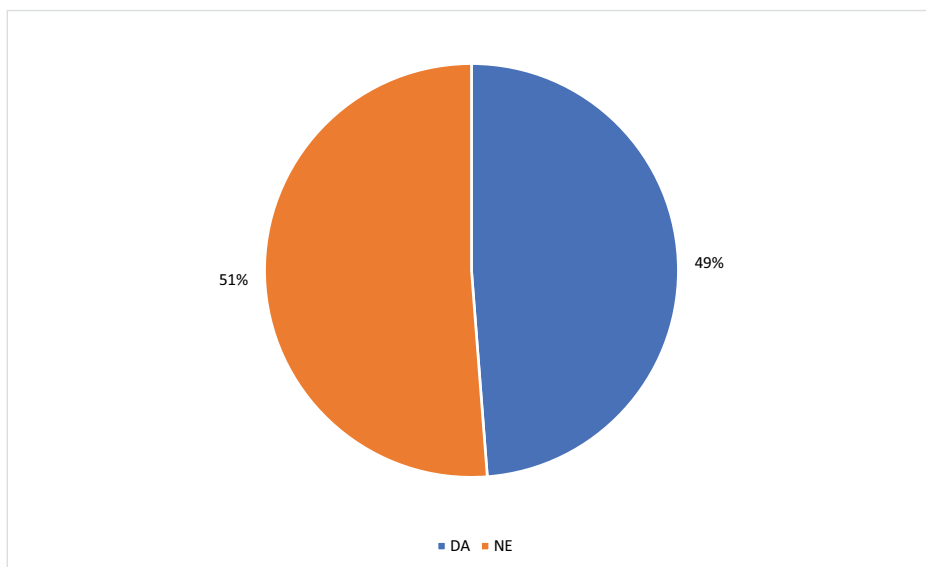
Povećanje troškova usled zdravstvene krize nastupilo je kod 64% kompanija, a kod 36% nije bilo nikakvih dodatnih troškova (Slika 7). Za vreme uvođenja vanrednog stanja pola ispitanika je imalo problema sa nabavkom sirovina zbog zastoja u transportnom sistemu (Slika 8). Za odvijanje procesa proizvodnje kapaciteti su bili smanjeni zbog manjeg broja radnika u proizvodnom pogonu, što je bilo u skladu sa uredbama Vlade o merama prevencije.

Slika 7: Grafički prikaz povećanja troškova

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Slika 8: Grafički prikaz nabavke sirovina

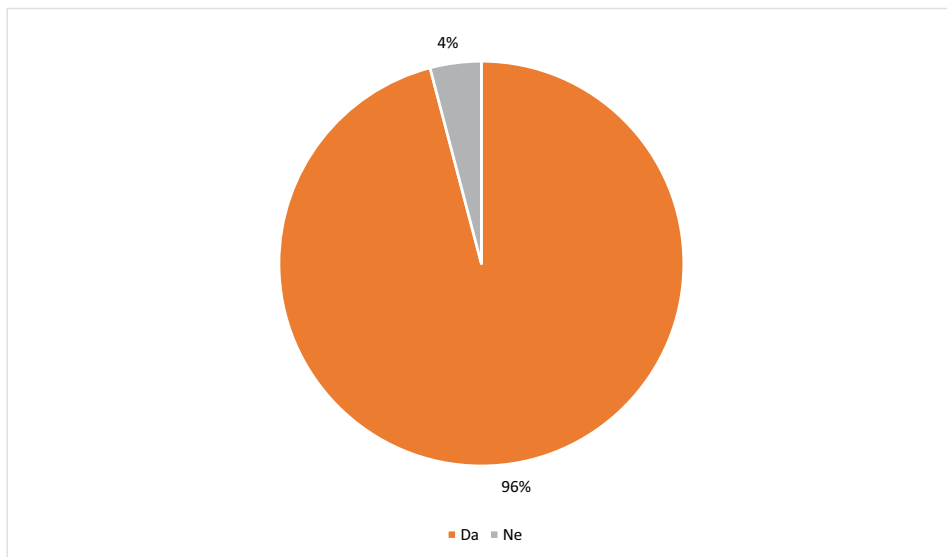
Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Prema planu poslovanja pre nastupanja krize kompanije su u okviru svojih internih razvojnih strategija planirale određene vrste proizvodnih unapređenja (Slika 12), ali zbog zdravstvene i ekonomske krize investicioni planovi su zamenjeni održavanjem tekuće likvidnosti kompanija, održavanje higijene i zdravstvenih uslova u kompanijama.

Benefiti digitalizacije

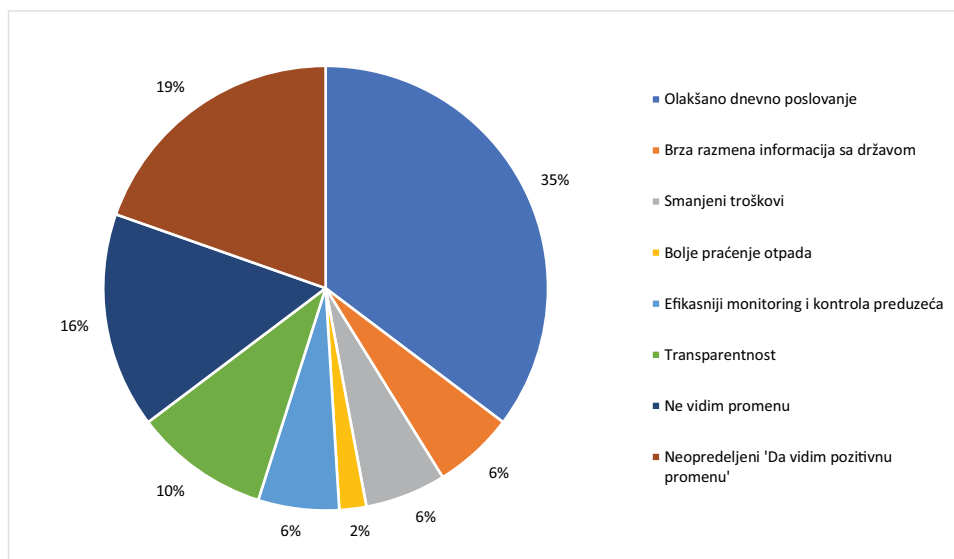
Na pitanje da li im digitalizacija olakšava poslovanje, 96% kompanija je odgovorilo pozitivno, a samo 4 negativno (Slika 9).

Slika 9: Prikaz uticaja digitalizacije na dnevno poslovanje kompanija

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Slika 10: Prikaz pozitivnog uticaja digitalizacije na dnevno poslovanje kompanija sa istaknutim benefitima

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

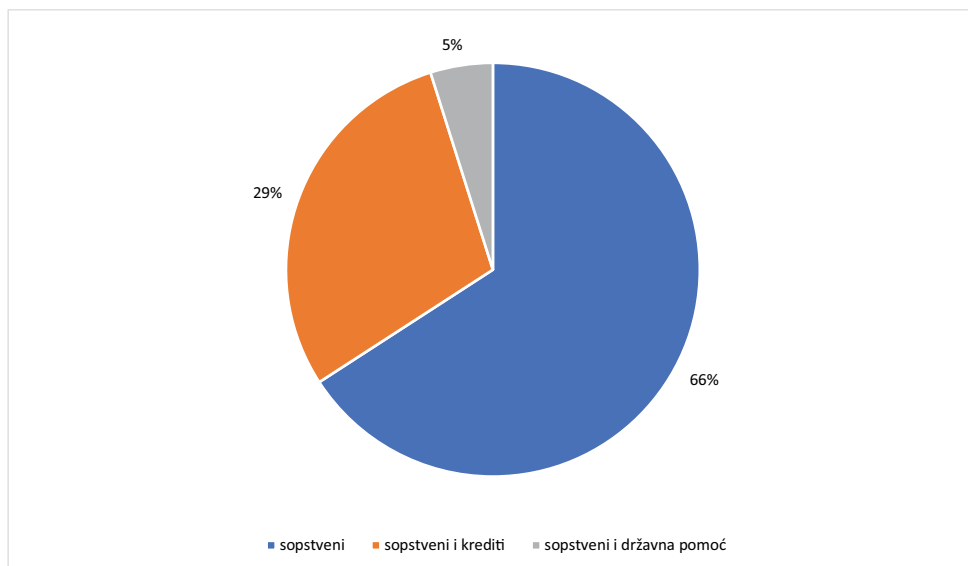
Pristup finansijama u RS

Iz odgovora na ova pitanja se vidi spremnost kompanija da investiraju. Zbog toga je važno omogućiti privredi najadekvatnije modele finansiranja i promociju čistih tehnologija čime bi se smanjio pritisak na životnu sredinu i resurse, ali i na ukupne troškove poslovanja kompanija.

Jedno od ključnih pitanja u anketi odnosi se na pristup finansijama. Srbija, za razliku od većine evropskih zemalja, još uvek se oslanja jedino na komercijalne banke kao izvor finansiranja privrede. Mikro, mala i srednja preduzeća (MMSP) kao i veliki broj preduzetnika, čine većinu privrednih subjekata. Osim veličine, ova preduzeća se razlikuju po starosti, fazi poslovnog razvoja, vrsti aktivnosti, obimu, industrijskom sektoru itd. Ova raznolikost kompanija utiče na različite finansijske potrebe MMSP kao što su: vrste finansiranja, iznosi, trajanje otplate, bezbednosni zahtevi kao i režim otplate. Raznovrsnost ponude finansijskih instrumenata i izvora finansiranja mora da bude u vrhu prioriteta sa ciljem da se unapredi privredni ambijent, a posebno je važna u slu-

čajevima kada centralno finansiranje privrede dolazi iz banaka. To se najbolje ogleda u raskoraku u mogućnosti finansiranja onih preduzeća koja su završila sa početnom fazom poslovanja i imaju potrebu za finansiranjem naredne faze (fazu daljeg rasta) kao i finansiranju mikro i malih preduzeća. U strukturi finansijskog sektora Srbije, banke imaju preko 92% udela, dok je u Evropi, prema podacima Evropske komisije, učešće banaka u finansijskom sektoru 70%. Banke ne odgovaraju na tražnju za "malim" kreditima. Procena rizika ulaganja u sektor mikro i malih preduzeća kod banaka je previsoka, visoki su troškovi administracije u odnosu na niske iznose kredita, dok samo nekolicina banaka u svom finansijskom portfoliju nudi program namenjen preduzećima sa poslovnom istorijom ne većom od 24 meseca. Privrednici navode da su glavne prepreke za dobijanje kredita: komplikovane administrativne procedure i prijave za finansiranje, visoke kamatne stope neprilagođene realnim mogućnostima i potrebama, neprikladni i kratki rokovi otplate, neusklađenost između realne potražnje i dostupne ponude na tržištu, ograničen broj alternativnih opcija finansiranja, skupe bankarske garancije, visoke kamate, kratki rokovi otplate, instrumenti obezbeđenja, visina kredita i mnoge druge.

Slika 11: Prikaz izvora finansiranja

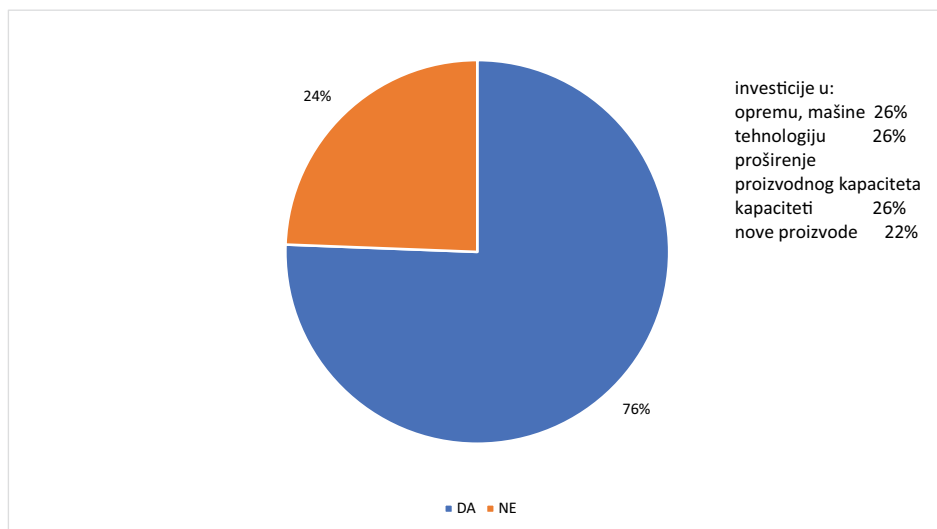
Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Posebnu pažnju treba posvetiti mogućnostima finansiranja inovativnih i tehnološki naprednih MMSP jer ih, zbog njihovih specifičnosti, ne treba dovoditi u istu ravan sa tradicionalnim industrijama.

Zanimljivo je ukazati na mogućnosti mikrofinansiranja u okviru mera podrške privredi kao odgovor na izazove prouzrokovane pandemijom COVID19. Prema podacima Mikrofinansijske asocijacije Albanije, mikrofinansiranje je bilo vrlo intenzivno tokom trajanja krize. U to vreme je bilo gotovo duplo više klijenata nego što je prošlo kroz bankarski sistem, a obezbeđeno je čak 40.000 zajmova.

Procena je da bi se relaksiranjem finansijskog sistema otvorilo tržište za socijalne investitore i da bi, na ovaj način, u Srbiju ušlo između 40 - 60 miliona evra direktnih investicija. Važan doprinos privlačenju kapitala imala bi i saradnja sa međunarodnim finansijskim institucijama koje bi, uz kreiranje odgovarajućih garantnih šema, omogućile povoljno kreditiranje privrede, posebno malog biznisa.

Slika 12: Planirane investicije kompanija pre nastupanja krize

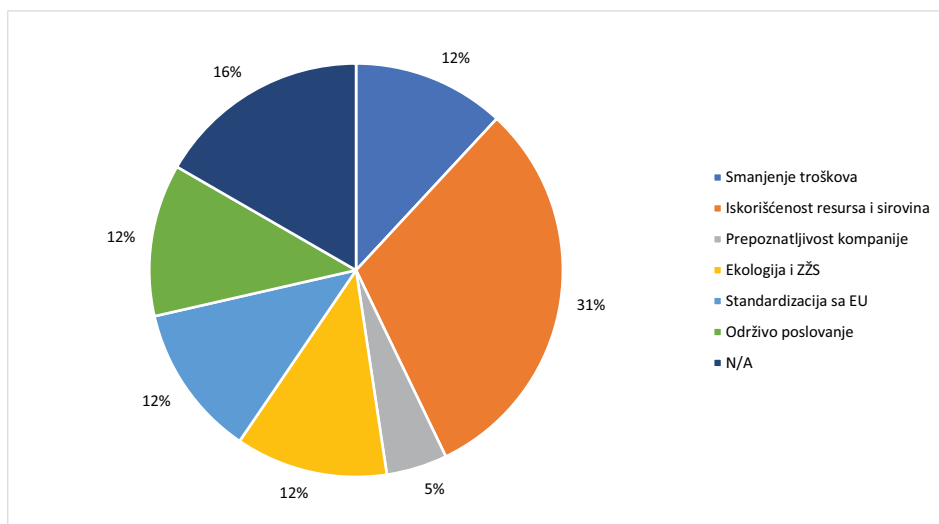

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Kvalitativna procena potencijala koji utiču na prelazak na model poslovanja CE

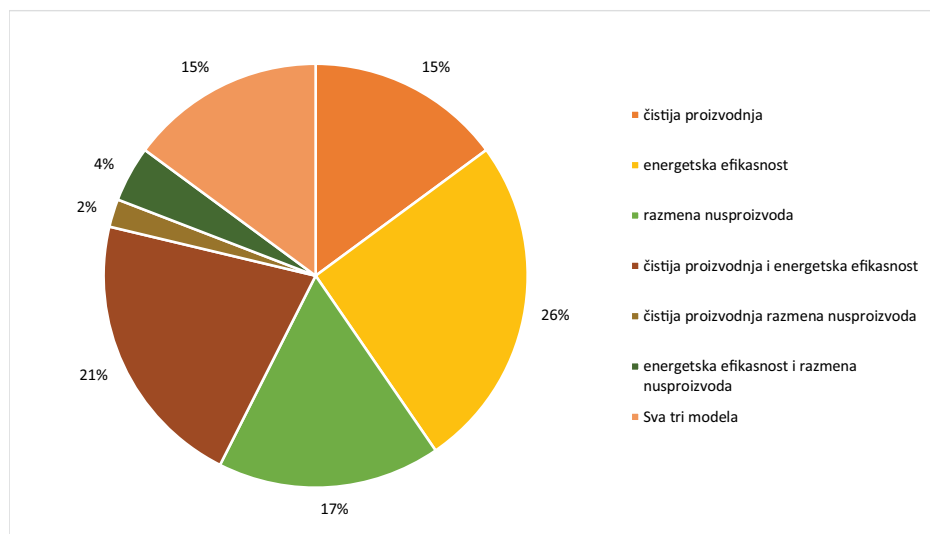
Kompanijama smo postavili pitanje o njihovim motivima za prelazak na model CE i koji bi od ponuđenih poslovnih modela uveli u poslovanje: čista proizvodnja, energetska efikasnost, razmena nusproizvoda, ili kombinaciju čiste proizvodnje i energetske efikasnosti ili čistu proizvodnju i razmenu nusproizvoda. Statistički pregled odgovora je prikazan na Slikama 13 i 14.

Slika 13: Motivacija prelaska kompanija na poslovne modele CE

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

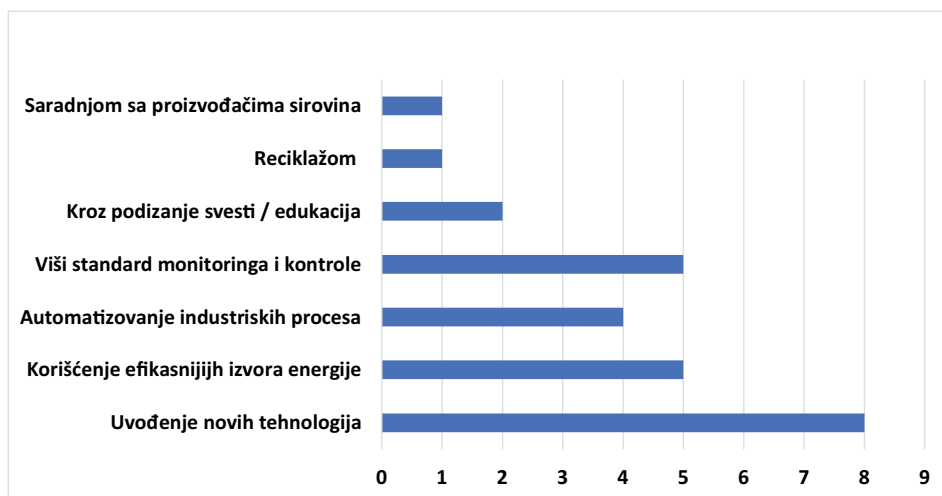
Slika 14: Prikaz modela koje bi kompanije uvele u poslovanje

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Na pitanje: Koliko je kompanija radilo kalkulacije troškova škarta i energetske efikasnosti, 67% ispitanika je dalo pozitivan odgovor, a njih 33% negativan. Takođe smo pitali koliko je preduzeća radilo proračune emisija CO₂ u toku proizvodnje, i dobili procentualno isti odnos: 67% je radilo proračune, a 33% nije. Ovo nam je potvrdilo da postoji svest o potrebi unapređenja poslovanja koje ima za cilj smanjenje zagađenja u procesima proizvodnje.

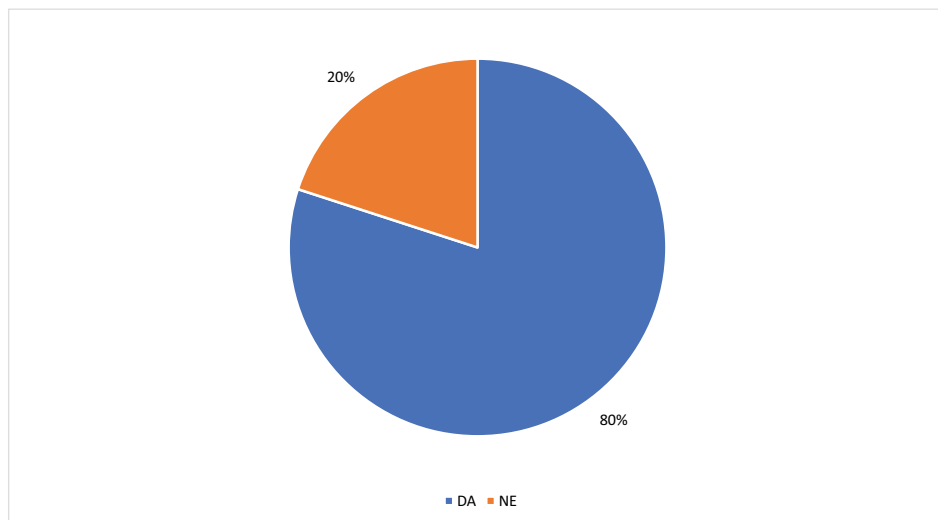
Slika 15: prikazuje načine na koje kompanije vide poboljšanje resursne efikasnosti

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Generisanje ostataka proizvoda omogućilo je poslovnu saradnju sa kompanijama koje se bave upravljanjem industrijskim otpadom i onima koje se bave njegovim zbrinjavanjem (Slika 16).

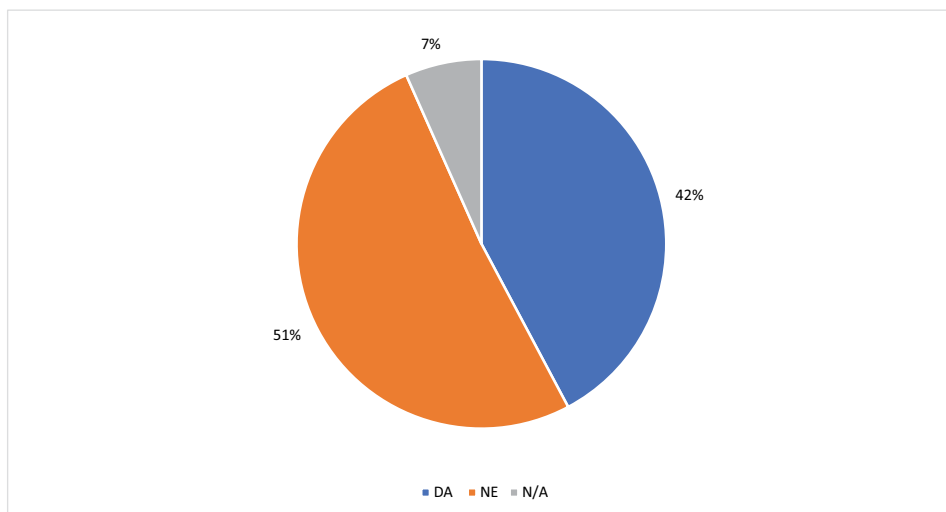
Slika 16: Procentualni prikaz kompanija koje saraduju zbog nusproizvoda

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

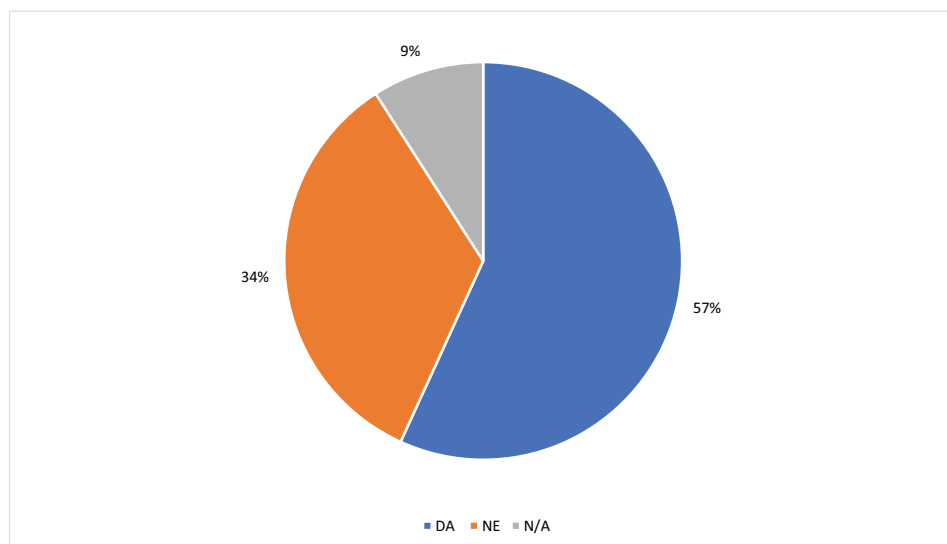
Iako grafički prikaz obrade podataka pokazuje da je u Srbiji uspostavljen povraćaj proizvoda i da postoji princip produžene odgovornosti proizvođača, na pitanje kako se vrši model povraćaja proizvoda kompanije koje vrše povraćaj odgovarale su da proizvodi idu u proces reciklaže ili se dalje postupa u skladu sa zakonskom regulativom. Zakon o upravljanju otpadom nije definisao načine primene principa produžene odgovornosti proizvođača pa se može sa sigurnošću zaključiti da kompanije nisu upoznate sa ovom obavezom (Slika 17,18,19).

Slika 17: Prikaz povraćaja proizvoda

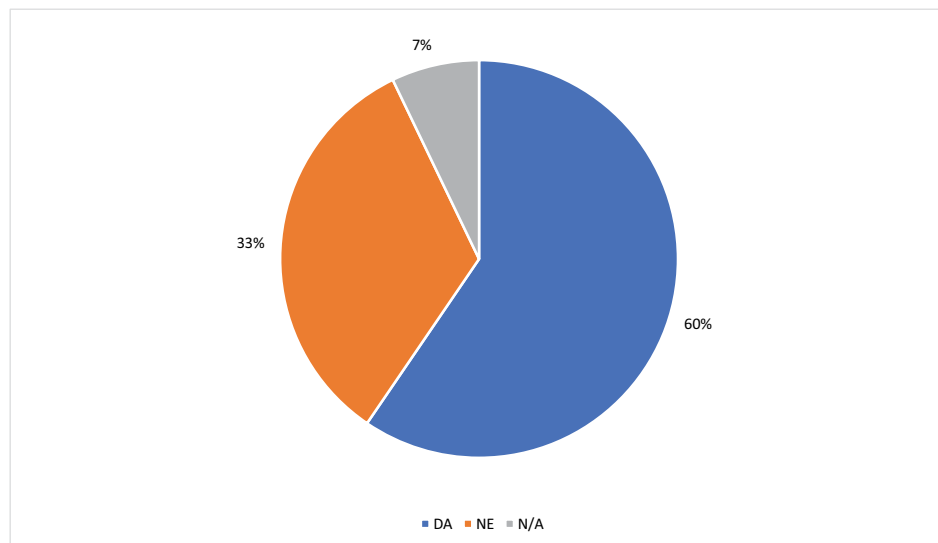
Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Slika 18: Sprovođenje principa proizužene odgovornosti

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Slika 19: Grafički prikaz informisanosti proizvođača o proizvodima nakon završenog životnog ciklusa proizvoda

Izvor: Anketa PKS za potrebe izrade analize

Poglavlje IV

Preporuke za Vladu i privredne subjekte u Srbiji

Ovaj odeljak sadrži pregled ekonomskih instrumenata za podršku prelasku na cirkularnije poslovne modele. Predstavljena je teorijska osnova takvih ekonomskih podsticaja, ali i neke od inicijativa predloženih na nivou EU, na primer, u kontekstu Akcionog plana za cirkularnu ekonomiju. Na osnovu ove analize, u ovom poglavlju se navode neki od glavnih faktora koji sprečavaju preduzeća da postanu cirkularnija, kao i preporuke o tome kako podržati MSP u Srbiji da prevaziđu te prepreke. Na kraju, poglavlje sadrži kratak pregled finansijskih sredstava EU koja su na raspolaganju Srbiji za promovisanje cirkularne ekonomije.

Preporuke za kreatore politika u pogledu uspostavljanja ekonomskih instrumenata za promovisanje cirkularne ekonomije

Lepeza opcija politika čiji je cilj podrška prelasku na cirkularnu ekonomiju može se podeliti u tri velike opšte grupe:⁶⁸ **regulatorne mere, dobrovoljne mere i ekonomski podsticaji. Regulatorne mere** (odnosno mere naredbe i kontrole) predstavljaju standardne alate politike zaštite životne sredine. Njima se regulišu aktivnosti koje štete životnoj sredini propisivanjem pravila i standarda. Primeri uključuju zabrane korišćenja određenih (toksičnih) resursa, ciljeve smanjenja emisije,

68 Videti Behrens (2004), https://www.researchgate.net/publication/228766017_Environmental_policy_instruments_for_dematerialisation_of_the_European_Union

ciljeve smanjenja otpada i recikliranja itd. Obično se sprovode tako da se u slučaju nepoštovanja mera primenjuju novčane ili druge kazne. **Dobrovoljni instrumenti** su, pak, usmereni na dobrovoljne promene ponašanja, npr. na osnovu dobrovoljnih sporazuma ili putem informisanja i edukacije. Dva istaknuta primera u EU su energetska oznaka EU koja potrošačima pruža informacije o energetskim svojstvima proizvoda, kao i Plan ekološkog upravljanja i revizije EU (EMAS), instrument upravljanja kojim privredna društva mogu da procenjuju, izveštavaju i poboljšaju svoje ekološke performanse. Drugi primeri uključuju sporazume o zaštiti životne sredine postignute u pregovorima sa industrijom ili javne programe u kojima privredna društva mogu dobrovoljno da učestvuju. Dobrovoljni instrumenti su najslabiji oblik vladine intervencije, te se stalno raspravlja o tome da li njihova delotvornost prelazi okvire uobičajenog poslovanja.

Treća grupa, **ekonomski instrumenti**, ima za cilj internalizaciju neuračunatih, a samim tim i eksternih troškova u pogledu zaštite životne sredine, uticanjem na troškove alternativnih opcija i koristi od njih. Ekonomskim instrumentima, uglavnom u vidu poreza, naknada za korišćenje, dozvole kojima se može trgovati, povratnih depozita ili subvencija, pokušavaju se uspostaviti ekonomski podsticaji koji će dovesti do toga da racionalni privredni subjekti koji deluju u sopstvenom interesu poboljšaju ekološke performanse svojih aktivnosti. Primeri u EU uključuju Sistem za trgovanje emisijama (EU ETS) i novi porez na nereciklirani otpad od plastične ambalaže koji će biti uveden 2021. godine. Važno je napomenuti da postizanje velike industrijske transformacije u Srbiji zahteva kombinaciju dobro smišljenih intervencija u vidu politika koje uključuju ekonomske instrumente, kao i navedene regulatorne i dobrovoljne mere.

Često pominjani ekonomski instrumenti čiji je cilj prelazak na cirkularnu ekonomiju moraju da obuhvate reformu sistema subvencija, ekološku fiskalnu reformu, sertifikovane šeme trgovine, javne nabavke i podršku istraživanju i razvoju.

Smanjenje i/ili ukidanje ekološki štetnih subvencija u kontekstu reforme sistema subvencija predstavlja ključni element svake kombinacije politika čiji je cilj podrška prelasku na cirkularnu ekonomiju. Bespovratna sredstva ili smanjenja

i/ili izuzeća od poreza kojima se smanjuju troškovi aktivnosti štetnih po životnu sredinu vode ka povećanom korišćenju resursa, većoj emisiji gasova sa efektom staklene bašte i generalno višim nivoima zagađenja. Oni takođe narušavaju tržišta na štetu ekološki zdravih tehnologija i proizvoda. Naročito su česti u oblastima kao što su fosilna goriva, transport i voda. Primeri uključuju vladinu podršku za ugalj, naftu i gas i električnu energiju na bazi fosilnih goriva, izuzimanje kerozina koji se koristi u vazduhoplovstvu od energetskog oporezivanja, oslobađanje od PDV-a za međunarodne letove, poreske olakšice za dizel, poreski odbitak za dnevne migrante itd. Evropska komisija je 2019. godine procenila da su subvencije za fosilna goriva koje daju vlade zemalja EU iznosile 55 milijardi evra godišnje u periodu između 2014. i 2016. godine.⁶⁹ Drugi izvori navode još veće procenjene iznose od 112 milijardi evra godišnje u periodu između 2014. i 2016. godine. U vremenima preopterećenih državnih budžeta zbog skupih programa oporavka u okolnostima pandemije COVID-19, reforma sistema subvencija stoga nije samo pitanje ekološke održivosti, već i finansijske obazrivosti i ekonomske efikasnosti.

Pored restrukturiranja sistema subvencija, politika fiskalne reforme u oblasti životne sredine zahteva uvođenje poreza i naknada kojima se podržava cirkularna ekonomija. Naime, u EU se već dugo zagovara prelazak sa zarada na prirodne resurse u utvrđivanju poreske osnove. Ova ideja se zasniva na teoriji da će povećanje poreza na resurse podstaći smanjenje njihove upotrebe, a da će smanjenje poreza na zarade smanjiti nezaposlenost i podstaći ekonomski rast. Pored toga, smanjenje poreza na zarade može olakšati prelazak na cirkularnu ekonomiju poboljšanjem konkurentnosti radno-intenzivnih aktivnosti, kao što su održavanje i popravka proizvoda, kao i aktivnosti istraživanja i razvoja. Ideja je posebno relevantna u kontekstu programa ekonomskog oporavka nakon pandemije COVID-19. U 2018. godini ukupan prihod od ekološkog poreza u EU je iznosio 324,6 milijardi evra, što čini 6,0% ukupnih javnih prihoda u EU od poreza i socijalnih doprinosa. Velika većina prihoda od ekološkog poreza dolazi od poreza na energiju (77,7%), zatim poreza na transport (19,1%) i samo 3,3% od poreza na zaga-

69 <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/12895.pdf>

đenje (uglavnom otpad i vodu) i resurse.⁷⁰ Porezi na prirodne resurse (npr. na vađenje, preradu ili potrošnju sirovina) i dalje čine zanemarljiv deo poreskih prihoda i imaju nevažnu ulogu u usmeravanju potrošnje resursa ka cirkularnoj ekonomiji. Iako EU nema mandat za pitanja oporezivanja, Evropska komisija je izrazila podršku široj primeni ekološkog oporezivanja, uključujući poreze na deponije i spaljivanje otpada.⁷¹

Fiskalna reforma u oblasti zaštite životne sredine takođe treba da uključi poreske podsticaje za cirkularne proizvode i usluge. Na primer, smanjene stope PDV-a za cirkularnu robu, uključujući sekundarne sirovine i aktivnosti recikliranja, uvedene su u mnogim zemljama, između ostalog u Belgiji, Irskoj, Poljskoj i Švedskoj.⁷² Cirkularna ekonomija će imati dodatnu korist ako se snižene stope PDV-a za sekundarne sirovine kombinuju sa poreskim penalima za primarne sirovine, kao što je uvedeno u Kini. Ovo će pomoći u stvaranju jednakih uslova za korišćenje primarnih i sekundarnih sirovina.

Slične ekonomske podsticaje takođe treba razmotriti u kontekstu zelenog oporavka nakon pandemije COVID-19, povezivanjem javnih bespovratnih sredstava ili zajmova sa investicijama u čiste, niskougljenične i cirkularne proizvode. Primeri takvih ulaganja uključuju energetske obnovu, nabavku električnih vozila za vozne parkove preduzeća ili minimalne zahteve u pogledu recikliranog sadržaja za proizvode kupljene javnim novcem.

Ekološki porezi se uključuju u tržišne sisteme određivanjem cene ekoloških roba i usluga. Druga mogućnost je ograničavanje količine dozvoljenog zagađenja ili upotrebe resursa. Svrha dozvola, prava ili kvota, koji se uopšteno nazivaju sertifikatima, jeste stvaranje trgovinskih prava svojine za upotrebu ekoloških roba i usluga koja inače ne bi bila tržišna. Organi vlasti mogu stvoriti tržišta za ekološke

70 [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_tax_statistics#:~:text=In%202018%2C%20the%20governments%20in,\)%20\(see%20Table%201\).](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_tax_statistics#:~:text=In%202018%2C%20the%20governments%20in,)%20(see%20Table%201).)

71 https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf

72 <https://www.ceps.eu/ceps-publications/role-business-circular-economy-markets-processes-and-enabling-policies/>

„štete“, tako što će ograničiti ekološku štetu od privredne delatnosti (npr. emisija gasova sa efektom staklene bašte, korišćenje resursa itd.) na neku dogovorenu količinu i raspodeliti to ograničenje na tržišne sertifikate. Zato se takvi sistemi nazivaju „ograniči i trguj“. Izazivači ekoloških „šteta“ moraju da poseduju ili kupe određenu količinu sertifikata koji odgovaraju njihovom korišćenju životne sredine. Takav sistem je uspešno uspostavljen u EU uvođenjem Sistema za trgovanje emisijama (EU ETS). Međutim, predloženi su i sertifikati za unos materijala radi ograničavanja potrošnje resursa. U takvom sistemu, sertifikati za unos materijala bi predstavljali dozvolu za premeštanje određene količine primarnih prirodnih resursa.

Javne nabavke su često zapostavljen instrument podrške cirkularnoj ekonomiji. Vrednost javnih nabavki usluga, radova i roba u EU iznosi oko 2.000 milijardi evra godišnje ili oko 14% BDP-a EU⁷³. Ove brojke ističu vodeću ulogu koju zelene javne nabavke mogu imati u stvaranju potražnje za proizvodima sa smanjenim uticajem na životnu sredinu tokom njihovog životnog ciklusa. Prema tome, Evropska komisija predlaže minimalne obavezne kriterijume zelenih javnih nabavki, ciljeve u sektorskom zakonodavstvu i fazu praćenja ažuriranja zelenih javnih nabavki za javne kupce u okviru obaveznog izveštavanja.⁷⁴ Trenutno, međutim, zelene javne nabavke u EU i s njima povezani kriterijumi zelenih javnih nabavki koje je razvila Evropska komisija i dalje su dobrovoljni. Stoga je na državama članicama da utvrde svoj pristup zelenim javnim nabavkama i da u svoje nabavke uključe principe cirkularne ekonomije. Preporučuje se ambiciozan i strateški pristup organa vlasti razvoju i podršci lokalnim preduzećima koja isporučuju cirkularne proizvode.

Konačno, vlade mogu promovisati cirkularne inovacije pokretanjem ili podržavanjem programa istraživanja i inovacija, uključujući finansijsku podršku inovativnim MSP. Na primer, kroz svoj istraživački program Horizont Evropa (*Horizon*

73 https://ec.europa.eu/growth/single-market/public-procurement_en

74 https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf

Europe), Evropska komisija podržava razvoj pokazatelja i podataka, novih materijala i proizvoda, supstituciju i eliminisanje opasnih supstanci na osnovu pristupa „bezbednog dizajna“ (*safe by design*), cirkularne poslovne modele i nove tehnologije proizvodnje i recikliranja, uključujući istraživanje potencijala reciklaže hemikalija, imajući u vidu ulogu digitalnih alata u postizanju cirkularnih ciljeva.⁷⁵

Preporuke za privredne subjekte u Srbiji

Razlozi privrednih društava za uvođenje cirkularnih poslovnih modela obuhvataju **uštedu u troškovima, ublažavanje volatilnosti cena povezanih sa nekorisćenim materijalima, veće mogućnosti za inovacije i zapošljavanje, kao i smanjene obaveze i troškove garancije zbog dugotrajnijih, zdravijih i ekoloških proizvoda.**⁷⁶ Na primer, najizraženiji potencijal za uštedu u troškovima se nalazi u automobilskom sektoru, zatim u sektoru proizvodnje mašina i opreme i električnih mašina.⁷⁷

Iako kapaciteti velikih preduzeća olakšavaju usvajanje i ostvarivanje koristi od cirkularnih poslovnih modela, i MSP su sve svesnija koristi od zatvaranja kruga i poboljšanja efikasnosti resursa; ušteda u troškovima materijala, stvaranje konkurentskih prednosti i novih tržišta predstavljaju neke od glavnih razloga za evropska MSP da preduzmu akciju. Anketa sprovedena među evropskim MPS pokazuje da je više od dve trećine njih zadovoljno povraćajem na svoja ulaganja u vidu poboljšanja efikasnosti resursa, a više od jedne trećine je osetilo smanjenje proizvodnih troškova.⁷⁸

75 https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf

76 <https://www.ceps.eu/download/publication/?id=9071&pdf=WD412%20GreenEconet%20SMEs%20Circular%20Economy.pdf>

77 <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/publications/towards-a-circular-economy-business-rationale-for-an-accelerated-transition>

78 https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/flash/fl_381_sum_en.pdf

Međutim, brojne prepreke predstavljaju ogromne izazove za MSP u prelasku na cirkularnu ekonomiju. Ove prepreke potiču iz okruženja koje pogoduje radu MSP, poput kulture i kreiranja politika, iz lanca vrednosti u kojem MSP posluje, poput ponašanja dobavljača i iz nedostatka tehničkih veština i finansijskih sredstava. MSP često nisu upoznata sa poslovnim prilikama u cirkularnoj ekonomiji, a mnoga mala preduzeća ne vide „zeleno“ kao prioritet. To ne znači da su oni protiv „ozelenjavanja“ svog poslovanja, već da im je glavni fokus na osnovnom poslovanju. „Ozelenjavanje“ poslovanja postaje im interesantno kada podržava njihovu osnovnu delatnost.

Stoga je od suštinskog značaja koristiti jezik isplativosti prilikom uveravanja MSP da se pridruže cirkularnoj ekonomiji. Neka MSP jednostavno ne znaju da su cirkularni poslovni modeli dostupni i da mogu biti korisni. Osim toga, MSP često samo odgovaraju na zahteve velikih privrednih društava u lancu vrednosti (na primer, proizvođača automobila koji odluči da delove kupuje samo ako su proizvedeni na „zeleni“ način) ili sve više i na zahteve povezane sa zelenim javnim nabavkama. Uspešan zeleni oporavak u kojem se promovišu cirkularni poslovni modeli stoga će morati da uključi elemente informisanja, obrazovanja i obuke koji će omogućiti MSP da razumeju koristi od cirkularne ekonomije. Vlade i poslovna udruženja treba da imaju ključnu ulogu u tome, ali i sama MSP će morati da se povežu međusobno i da razmenjuju najbolje prakse, kao i da uče iz grešaka koje treba da izbegnu.

Pored toga, čak i tamo gde su MSP donela aktivnu odluku u korist cirkularnog poslovnog modela, nedostatak finansiranja unapred predstavlja veliku prepreku za njegovu primenu. Iako kampanje za grupno finansiranje (*crowdfunding*) mogu da budu uspešna opcija za prikupljanje sredstava (uz dodatnu korist povećanja svesti o preduzeću i proizvodima), MSP treba da imaju smernice u pronalaženju odgovarajućih finansijskih izvora koje nudi javni sektor - ne samo u kontekstu zelenog oporavka posle pandemije COVID-19. Poslovna udruženja treba da imaju važnu ulogu u identifikovanju javnih finansija i pomaganju MSP da im pristupe.

Uopštenije, privredni subjekti u Srbiji treba da obezbede da kreatori politika razumeju probleme i izazove sa kojima se suočavaju MSP, te da ubede kreatore politike da povećaju podršku u politikama i finansijsku podršku za rešenja koja MSP traže. Pored toga, potrebna je jasna i razumljiva (za rukovodstvo i zaposlene u MSP) komunikacija na regionalnom nivou, tako da MSP znaju koji su mogući izazovi i gde se mogu obratiti da bi rešili te probleme. To treba da obuhvati olakšavanje malim i srednjim preduzećima i podsticanje ovih preduzeća da uspostave regionalne ili lokalne mreže i radne grupe za razvijanje zajedničkog formulisanja, razumevanja i rešavanja problema. Potreba za saradnjom u okviru cirkularne ekonomije mora se videti u novim savezima između preduzeća duž celokupnog lanca snabdevanja i između privatnog i javnog sektora. Međutim, najvažnije je to da je malim i srednjim preduzećima potrebno da kupci budu spremni da plaćaju zelene i cirkularne proizvode i usluge. To bi moglo biti olakšano podrškom u politikama (npr. poreskim popustom za kupovinu određenih zelenih usluga i proizvoda), zelenim javnim nabavkama i velikim kompanijama koje podržavaju zelena i cirkularna MSP kao dobavljače.

Finansiranje EU dostupno Srbiji za promociju CE

S obzirom na to da je finansiranje EU trenutno u tranziciji ka novom VFO, kao i prema novom IPA III, oba od 2021. godine, mnogi elementi finansiranja EU u kontekstu ekonomskog oporavka u Srbiji nakon pandemije COVID-19 nisu još detaljno definisani. Isto se odnosi i na najavljeni Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan.

Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan, objavljen ubrzo nakon Samita EU - Zapadni Balkan, održanog 6. maja 2020. godine, biće osnova za finansiranje EU i dugoročan oporavak tokom narednih godina. Biće usredsređen uglavnom na infrastrukturne investicije primenjujući linearni pristup (*corridor approach*). Komisija smatra da su transport, energija i digitalna povezanost ključni za ekonomsku integraciju regiona Zapadnog Balkana i za integraciju sa EU. EU će

stoga verovatno nastaviti da podržava energetske projekte radi postizanja energetskih i klimatskih ciljeva do 2030. godine, sa naglaskom i na integraciju energetskog tržišta, dekarbonizaciju (obnovljivi izvori energije, hidroenergija) i pravednu tranziciju. Gasna infrastruktura treba da služi sektorima koji se teško dekarbonizuju putem direktne elektrifikacije i da pruži mogućnost za diverzifikaciju. Iako će naglasak plana biti na infrastrukturi, verovatno će biti nekih elemenata tretmana otpadnih voda, kao i upravljanja čvrstim otpadom.

Između 2000. i 2018. godine, EU je potrošila 402 miliona evra na projekte zaštite životne sredine u Srbiji. Uključujući srpske investicije u iznosu od 196 miliona evra, ukupan iznos investicija u ovoj oblasti je iznosio 598 miliona evra. Ova suma je uglavnom potrošena na izgradnju objekata za tretman otpadnih voda (41,3%). Ostale značajne oblasti uključuju upravljanje otpadom (13,3%), zaštitu vode i snabdevanje vodom (12,5%) i industrijsko zagađenje i upravljanje rizikom (12,3%).⁷⁹ Promocija cirkularne ekonomije uglavnom je podržavana kroz dijalog o politikama sa organima vlasti u Srbiji, civilnim društvom i međunarodnim finansijskim institucijama. EU takođe podržava i finansira novu strategiju i akcioni plan upravljanja otpadom. Podrška ključnim sektorima za tranziciju uglavnom se pruža kroz podršku usklađivanju zakonodavstva, jačanje kapaciteta organa vlasti u Srbiji i promociju putem medija i civilnog društva. Pored toga, EU podržava inovativna MSP kroz Fond za inovacije, iako do sada nije bilo mnogo predloga projekata koji se bave pitanjima životne sredine.

Glavni izvor finansiranja EU u budućnosti biće Instrument za pretpristupnu pomoć III (IPA III), koji će biti finansijsko sredstvo za sprovođenje navedenog Ekonomskog i investicionog plana za Zapadni Balkan. Programski okvir IPA III tek treba da bude objavljen, što se očekuje na jesen 2020. godine. Evropski savet je dodelio ukupno 12,565 milijardi evra za sedmogodišnji period 2021-2027. Korisnici IPA uglavnom se očekuju iz šest zemalja Zapadnog Balkana.

79 <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/en/over-eur400-million-for-the-environment/>

Srbija je već predložila nekoliko projekata za prve dve godine primene IPA III, odnosno za IPA 2021. i 2022. Samo jedan od ovih predloga projekata je direktno povezan sa usvajanjem principa cirkularne ekonomije u zajednicama i privrednim društvima. Prva komponenta predloženog projekta se bavi zajednicama i ima za cilj razvoj lokalnih planova u pet izabраниh zajednica koji se kasnije mogu koristiti kao model za druge zajednice sa sličnim karakteristikama. Cilj druge komponente predloženog projekta je da pomogne privrednim društvima da prepoznaju potencijal cirkularnih poslovnih modela, između ostalog i kroz optimizaciju proizvodnog procesa, uštedu materijala i energije, supstituciju toksičnih hemikalija, itd. Opšti cilj obe komponente je promovisanje prelaska sa linearne na cirkularnu ekonomiju kao modela održivog razvoja za Srbiju. Međutim, treba napomenuti da je trenutno prerano govoriti o tome da li će projekat dobiti bespovratna sredstva od EU.

S obzirom na potencijalnu ulogu koju bi cirkularna ekonomija mogla da ima u ekonomskom oporavku Srbije, bilo bi preporučljivo da Srbija razvije više projekata koji se odnose na cirkularnu ekonomiju u okviru IPA III. Trenutno je predviđen samo jedan takav projekat prilično malog obima. Trebalo bi razviti više projekata u oblastima kao što su cirkularna ekonomija, dekarbonizacija, obnovljivi izvori energije, uključujući za preduzeća i MSP, i predložiti ih EU za finansiranje.

U skladu sa pristupom „Tim Evropa“, Evropska investiciona banka (EIB) podržava i pakete pomoći Evropske komisije za COVID-19 i dugoročne strateške razvojne ciljeve za region Zapadnog Balkana. S jedne strane, banka EU je deo paketa podrške EU za Zapadni Balkan u vrednosti od 3,3 milijarde evra. Nacionalni zdravstveni sektori i MSP će biti neposredni korisnici paketa podrške EU. S druge strane, EIB nastavlja da radi na nizu projekata u regionu, koji se trenutno procenjuju na 2,3 milijarde EUR.⁸⁰ Iako je većina prošlogodišnjeg finansiranja EIB-a u Srbiji bila usredsređena na sektor transporta, banka je snažno usmerena na MSP⁸¹ i zaštitu životne sredine. Stoga relevantni akteri u Srbiji treba dalje da istraže ovaj izvor u prelasku na cirkularniju ekonomiju.

80 <https://www.eib.org/en/press/all/2020-111-eib-group-to-contribute-eur1-7-billion-to-the-eu-s-covid-19-response-package-for-the-western-balkans>

81 <https://www.eib.org/en/about/priorities/sme/index.htm>

Tri scenarija za Srbiju

Srbija je u tehnološkom zaostatku i koristi zastarele modele proizvodnje pa su model održivog poslovanja i zelena privreda jedine mogućnosti za zdrav oporavak ekonomije. Da bi ova tranzicija bila uspešna neophodno je mobilisati vodeće stručnjake i poznavaoce privrede u Srbiji, koji bi u koordinaciji sa kompanijama koje su prepoznate kao predvodnici promena izvršili reviziju regulatornog okvira i upodobili ga sa zelenim investicijama. Tokom ovog tranzicionog procesa neophodna je saradnja svih učesnika, na različitim nivoima, koji bi svojim iskustvom i znanjem pomogli da se pokrenu temeljne i suštinske promene.

Tri pretpostavke odnosno scenarija za tranziciju ka CE su osmišljeni kako bi se procenio makroekonomski, ekološki i društveni uticaj tranzicije ka CE. Scenariji se razlikuju u skladu sa institucionalnim uređenjem, odnosno predvodnikom nosioca promena u toku tranzicije. Dakle, proces tranzicije ka CE može biti vođen od strane:

1. Izvršne vlasti „top to bottom“ scenario
2. Privrede „bottom to up“ ili
3. Zajedničkim sinhronizovanim aktivnostima privrede i izvršne vlasti.

Scenario 1: „Top to bottom“

Ako se u proces promena krene samo delovanjem izvršne vlasti, kao nosiocem promena „top to bottom“ pristup,⁸² doći će do vremenskog raskola i nerealnih očekivanja za usvajanje novih mera od strane privrede. Usled relativno čestih promena administracije i izvršne vlasti, tranzicioni proces može biti predmet politizacije što bi dovelo do usporene i nesinhronizovane tranzicije. Ukoliko proces tranzicije bude vođen od strane samo jedne institucije neće biti brzih pomaka, jer će se tranzicija sprovoditi tempom izvršne vlasti kroz implementaciju Strategije industrijske politike Republike Srbije za čije je sprovođenje nadležno Ministarstvo privrede. U ovom slučaju može doći do odvojenog sagledavanja utvrđenih ciljeva ravoja industrijalizacije bazirane na inovacijama i tehnološkim procesima transformacije industrije od linearne ka cirkularnoj, kroz predložene mere za akcioni plan koje će biti sprovedene u predviđenim rokovima. Činjenica da javna politika upravljanja otpadom potpada pod nadležnost drugog ministarstva (Ministarstvo zaštite životne sredine), može dovesti do neusaglašenosti u planiranju rokova prema Planu rada Vlade. Ukoliko se mere za sprovođenje tranzicije ka CE sprovode kroz pojedinačne sektorske propise, može doći do vremenskog vakuma i pravnih praznina u implementaciji, kao i do odugovlačenja procesa, pa pozitivni efekti održivog poslovanja nebi bili jasno vidljivi. Ovakav model tranzicije može biti primenljiv u razvijenim demokratskim društvima u kojima se privreda ne suočava sa egzistencijalnim pitanjima tekuće likvidnosti, kao što je to slučaj u Srbiji. Zbog svega navedenog, mislimo da ovakav scenario tranzicionih promena nikako nebi bio prihvatljiv za Republiku Srbiju.

82 Pogledaj tabelu u delu Preporuke

Scenario 2: „Bottom to top“

Scenario 2, „bottom to top“, koji bi bio iniciran od strane privrede, takođe bi se susreo sa barijerama na putu ka punoj implementaciji. Problemi nastaju zbog velikih razlika u planiranju i procedurama između procesa biznis planiranja i planiranja donosilaca odluka. Pored toga, privreda nema razumevanja za dugotrajne procese i spore administrativne reforme koje negativno utiču na poslovne investicione planove. Takođe, treba imati u vidu i različitu ekonomsku moć kompanija kao i njihove interese. Multinacionalne kompanije koje posluju u Srbiji, imaju izražen interes za potpuno usaglašavanje sa standardima i procesima koji su uobičajeni na evropskom tržištu. Njihovi interesi su često u koliziji sa interesima kompanija u Srbiji, pogotovo ako se ima u vidu zastupljenost i ekonomska snaga mikro i malih preduzeća koja se bore za opstanak na tržištu.

Iskustva Republike Slovenije, koja je u tranziciju ušla predvođena privredom, a zatim ostala bez pune podrške vlasti zbog promene Vlade, govore da je proces tranzicije bio usporen (što je dovelo do zaostajanja) sve do trenutka kada je Vlada Slovenije ponovo pružila neophodnu podršku.

Scenario 3: Timski rad

Timski rad je za RS jedino prihvatljivo rešenje zbog toga što svi akteri treba da poseduju znanja neophodna za proces tranzicije sa linearne na cirkularnu ekonomiju. Ovome treba dodati i činjenicu da se isti poslovni modeli CE ne mogu primeniti u svim sektorima, niti je proces industrijskog povezivanja jednak za sve sektore. Zbog toga smatramo da se samo zajedničkim pristupom i uz otvoreni dijalog između privrede i izvršne vlasti mogu očekivati merljive promene i napredak u procesu tranzicije ka održivoj proizvodnji čime će se postići napredak u borbi sa klimatskim promenama.

U poglavlju VII Preporuke predložen je akcioni plan tranzicije, koji je jedino sprovodljiv kroz Scenario 3.

Kompanije koje su prepoznate kao predvodnice promena ka održivoj proizvodnji u Republici Srbiji

Kompanije su identifikovane na osnovu datih odgovora u anketi i kroz direktne intervjue koji su sprovedeni za potrebe ovog izveštaja. Tabela 7 u nastavku sadrži pregled anketiranih kompanija koje ispunjavaju kriterijume za primenu alata CE i razvojnih poslovnih politika. Navedene reprezentativne kompanije u svojim strategijama poslovanja pokazuju interes za primenu alata CE u svojim proizvodnim procesima, radi smanjenja troškova proizvodnje i povećanja konkurentnosti. Ujedno, ističu da je za suštinske promene neophodan unapređeni regulatorni i finasijski okvir za poslovanje koji se navodi u Preporukama Gap analize.

Ove kompanije, u svojim razvojnim strategijama, imaju planove prelaska na održivo poslovanje. Motivi su različiti, neke imaju strani osnivački kapital, neke su usko povezane sa evropskim tržištem, a neke imaju visoke ambicije za nastup na novim tržištima i povećanje kvaliteta svojih proizvoda. Ovaj izveštaj podstiče kompanije da u svojim poslovnim politikama i proizvodnim procesima hrabro krenu u procese promena.

Ciljevi GAP analize su: da ohrabre i motivišu kompanije da nastave započete aktivnosti na implementaciji cirkularnosti, da preko biznis udruženja zagovarađu javne politike za zelenu tranziciju, da usvoje niskokarbonsku i održivu resursnu proizvodnju kao i da se odgovorno odnose prema lokalnoj zajednici. Odgovornost donosilaca odluka je sadržana u kreiranju predvidljivog i stimulativnog ambijenta za investicije, što će dovesti do rasta BDPa, unapređenja kvaliteta života građana i razvoja kompanija.

Tabela 7: Identifikovane kompanije predvodnice promena ka CE

Naziv kompanije	Primarni indikatori za identifikovanje kompanija koje imaju potencijal za prelazak na model CE u RS									
	Poreklo proizvodnih sirovina	Način proizvodnje i energetske menadžment	Logistika, optimizacija transporta	Uticaj dizajna proizvoda/ usluge na životnu sredinu	Uticaj na lokalnu zajednicu i održivost	Rešenja nakon isteka životnog veka proizvoda	Korišćenje dobrovoljnih alata (standardi i alati čistije proizvodnje)			
ALPHA PLAM AD, Vranje	+	+	+	+	+	+	+			
INTERCORD D00, Subotica	+	+	+	+	+	+	+			
ALU holding D00, Niš	+	+	+	+	+	+	+			
ATB SEVER D00, Subotica	+	+	+	+	+	+	+			
ATLANTIC GRUPA – ATLANTIC ŠTARK D00, Beograd	+	+	+	+	+	+	+			
AVISTA OIL, Grocka		+	+	+	+	+	+			
DELHAIZE SERBIA D00, Beograd		+	+	+	+	+	+			
ELIXIR group D00, Šabac	+	+	+	+	+	+	+			

Primarni indikatori za identifikovanje kompanija koje imaju potencijal za prelazak na model CE u RS									
Naziv kompanije	Poreklo proizvodnih sirovina	Način proizvodnje i energetske menadžment	Logistika, optimizacija transporta	Uticaj dizajna proizvoda/ usluge na životnu sredinu	Uticaj na lokalnu zajednicu i održivost	Rešenja nakon isteka životnog veka proizvoda	Korištenje dobrovoljnih alata (standardi i alati čistije proizvodnje)		
ESO TRON D00, Novi Sad	+	+	+	+	+	+	+	+	+
FEPLO D00, Čačak	+	+	+	+	+	+	+	+	+
FIMA D00, Mionica	+	+	+	+	+	+	+	+	+
GOOD MARK D00, Šabac	+	+	+	+	+	+	+	+	+
GRAMMER SYSTEM d.o.o. Aleksinac	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Hemofarm AD, Vršac	+	+	+	+	+	+	+	+	+
KEMIS D00, Valjevo			+	+	+	+	+	+	+
Knjaz Miloš AD, Vrnjačka Banja	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Primarni indikatori za identifikovanje kompanija koje imaju potencijal za prelazak na model CE u RS									
Naziv kompanije	Poreklo proizvodnih sirovina	Način proizvodnje i energetske menadžment	Logistika, optimizacija transporta	Uticaj dizajna proizvoda/ usluge na životnu sredinu	Uticaj na lokalnu zajednicu i održivost	Rešenja nakon isteka životnog veka proizvoda	Korišćenje dobrovoljnih alata (standardi i alati čistije proizvodnje)		
LEONI Wiring Systems Southeast d.o.o. Prokuplje	+	+	+	+	+	+	+		
LESCOBAGS D00, Leskovac	+	+	+	+	+	+	+		
LOHR D00, Bačka Topola	+	+	+	+	+	+	+		
MILSA D00 Niš		+	+	+	+	+	+		
NEOPLANTA D00, Novi Sad	+	+	+	+	+	+	+		
POLIPAK D00, Batočina	+	+	+	+	+	+	+		
PWW D00 Leskovac		+	+	+	+	+	+		
REMONDIS Medison d.o.o. Zrenjanin	+	+	+	+	+	+	+		

Primarni indikatori za identifikovanje kompanija koje imaju potencijal za prelazak na model CE u RS									
Naziv kompanije	Poreklo proizvodnih sirovina	Način proizvodnje i energetske menadžment	Logistika, optimizacija transporta	Uticaj dizajna proizvoda/ usluge na životnu sredinu	Uticaj na lokalnu zajednicu i održivost	Rešenja nakon isteka životnog veka proizvoda	Korištenje dobrovoljnih alata (standardi i alati čistije proizvodnje)		
RIBELLA FOODS DOO, Bački jarak	+	+	+	+	+	+	+		
T.P.T. D COMPANY DOO, Babušnica	+	+	+	+	+	+	+		
TIGAR TYRES AD, Piroć	+	+	+	+	+	+	+		
TRAYAL korporacija, AD Kruševac	+	+	+	+	+	+	+		
UDRUŽENJE SECPA					+				
Valjaonica bakra SEVOJNO AD, Užice	+	+	+	+	+	+	+		
VIKTORIA consulting DOO, Beograd				+	+	+	+		
ZIJIN BOR COPPER, DOO, Bor	+	+	+	+	+	+	+		

Pregled sektorskih poglavlja EU relevantnih za Srbiju

Ovaj odeljak sadrži pregled izazova i razvoja politika u četiri sektora koji su od suštinskog značaja za prelazak na cirkularnu ekonomiju. Ovi sektori su takođe identifikovani kao prioritetni sektori u Mapi puta za cirkularnu ekonomiju u Srbiji. Obuhvataju proizvođačku industriju, hranu i poljoprivredu, ambalažu i plastiku i građevinsku industriju. Ovi sektori su izabrani kao prioritetni sektori u Mapi puta na osnovu faktora kao što su dostupnost podataka i mogućnost stvaranja lanaca vrednosti. Takođe su uvršteni na spisak ključnih lanaca vrednosti proizvoda u Mapi puta EU za cirkularnu ekonomiju. Ovaj odeljak stoga pruža informacije o tekućim i planiranim inicijativama u vezi sa ovim sektorima na nivou EU i u skladu je sa sektorskim preporukama iz Mape puta za cirkularnu ekonomiju u Srbiji čiji je cilj podrška prelasku na cirkularnu ekonomiju u ovim prioritetnim sektorima.

Proizvođačka industrija

Proizvođačka industrija je od ključnog značaja kako za ekonomiju Srbije, tako i za prelazak na cirkularnu ekonomiju. Proizvođačka industrija je u 2019. godini doprinela BDP-u Srbije sa 15,6% ili približno 6,56 milijardi USD. Glavni delovi proizvođačke industrije su hrana i piće (22,9% dodate vrednosti proizvodnje), proizvodi od metala (11,2%), hemikalije i hemijski proizvodi (8,5%), proizvodi od gume i plastike (8,4%), kao i koks, rafinisani proizvodi od nafte, nuklearno

gorivo (7,1%).⁸³ Pored toga, proizvodnja u Srbiji je industrija sa najvećim izvoznim potencijalom.

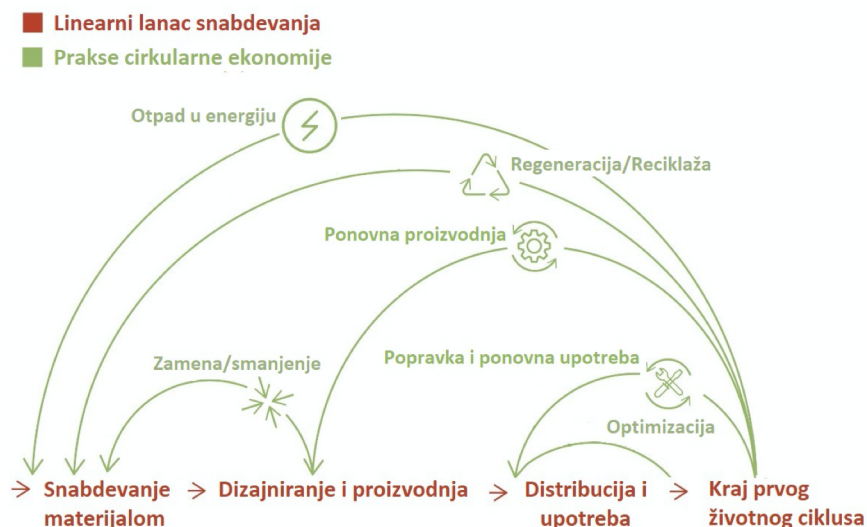
Trenutni obrasci u proizvođačkoj industriji su uglavnom linearni. To znači da se primarni prirodni resursi vade i prerađuju u nove proizvode, koji se prodaju i koriste, a kasnije odbacuju kao otpad i/ili emisija nazad u životnu sredinu. Ovaj linearni obrazac je intenzivan u pogledu trošenja resursa i energije, a takođe je odgovoran za velike količine gasova sa efektom staklene bašte i drugih štetnih emisija u životnu sredinu.

Velika rasprostranjenost linearnog sistema takođe znači da postoje veliki potencijali za poslovne modele cirkularne ekonomije sa poboljšanim ekološkim performansama i nižim troškovima za industriju i MSP. Naročito je potrebno ulagati u cirkularni dizajn proizvoda, uvođenje tehnologija i alata za pronalaženje korišćenih proizvoda i njihovo vraćanje u proizvodni lanac radi nadogradnje ili prerade, kao i u upotrebu ekoloških i otpornijih materijala.

UNIDO je prikazao na slici u nastavku budućnost proizvođačke industrije u kontekstu cirkularne ekonomije. Glavni cilj ovog pristupa je smanjenje potrošnje prirodnih resursa i stvaranja otpada. Svrha cirkularne proizvodnje je obnavljanje i ponovno iskorišćenje proizvoda, komponenata i materijala primenom strategija poput popravljanja, ponovne upotrebe, obnavljanja, ponovne izrade, smanjenja i zamene. Materijali se recikliraju ili koriste kao izvor energije samo ako je to baš neophodno. Pored toga, cirkularna proizvodnja stavlja naglasak na industrijsku energetska efikasnost i upotrebu obnovljivih izvora energije za proizvodnu upotrebu.

83 <https://stat.unido.org/country-profile/economics/SRB>

Slika 20: Proizvodni procesi u cirkularnoj ekonomiji

Izvor: UNIDO (2020)⁸⁴

S obzirom na to da se 80% uticaja proizvoda na životnu sredinu utvrđuje u fazi dizajniranja,⁸⁵ cirkularna ekonomija neće biti moguća bez poboljšanog dizajna proizvoda. Mnogi proizvodi su trenutno dizajnirani za jednokratnu upotrebu. Iako postoje neke inicijative i zakoni EU koji se bave aspektima održivosti proizvoda (npr. Direktiva o ekološkom dizajnu, Evropski eko-znak, Zeleni kriterijumi za javne nabavke u EU), trenutno ne postoji sveobuhvatna grupa zahteva koja bi obezbedila da proizvodi koji se stavljaju na tržište EU budu održivi i cirkularni. Evropska komisija će stoga predložiti inicijativu za održivu politiku proizvoda 2021. godine, kao deo novog EU Akcionog plana za cirkularnu ekonomiju.⁸⁶

Sušтина ove inicijative će biti proširenje Direktive o ekološkom dizajnu i na proizvode koji nisu povezani sa energijom, kako bi se uključili cirkularni principi u širok spektar proizvoda. Ova inicijativa će biti i sredstvo za uspostavljanje prin-

84 https://www.unido.org/sites/default/files/files/2020-02/IRE%20and%20Circular%20Economy_0.pdf

85 <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/circular-economy/what-is-the-circular-economy>

86 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM:2020:98:FIN>

cipa održivosti radi poboljšanja trajnosti proizvoda, mogućnosti njihove ponovne upotrebe, nadogradnje i popravljivanja, kao i za omogućavanje obnavljanja proizvoda i visokokvalitetne reciklaže. Ukidanje opasnih hemikalija i povećanje recikliranog sadržaja u proizvodima takođe će biti prioritet, uz ograničavanje jednokratne upotrebe i sprečavanje preuranjenog (ili planiranog) zastarevanja. Podstiće se novi poslovni modeli, u kojima proizvođači zadržavaju vlasništvo nad proizvodom ili odgovornost za njegove performanse tokom njegovog životnog ciklusa, uključujući modele „proizvod kao usluga“. Prioritet u ovim merama će biti grupe proizvoda identifikovane kao „ključni lanci vrednosti proizvoda“ u Akcionom planu za cirkularnu ekonomiju, uključujući elektroniku, IKT, tekstil, nameštaj i poluproizvode sa velikim uticajem kao što su čelik, cement i hemikalije.

Pored toga, Komisija planira da omogući cirkularnost u proizvodnim procesima daljim jačanjem propisa o emisiji zagađivača iz industrijskih postrojenja (od 2021. godine), olakšavanjem industrijske simbioze (2022. godine) i podržavanjem održivog i cirkularnog ekološkog sektora. Digitalne tehnologije imaju važnu ulogu u svim ovim inicijativama, naročito u pogledu praćenja i izveštavanja o učinku privrednog društva, ali i u pružanju relevantnih informacija o proizvodima i resursima.

U pregledu proizvođačkog sektora u Mapi puta za cirkularnu ekonomiju u Srbiji poseban naglasak je stavljen na tekstilnu industriju. U tom kontekstu, važno je napomenuti da je Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju u EU takođe naročito usredsređen na tekstilnu industriju. Evropska komisija će 2021. godine predložiti Strategiju za tekstil EU čiji je cilj jačanje tržišta EU za održivi i cirkularni tekstil, između ostalog i putem povećanja ponovne upotrebe tekstila, rešavanja pitanja brze mode i podsticanja novih poslovnih modela u sektoru. Ove mere takođe mogu da pruže priliku osnovnoj tekstilnoj industriji u Srbiji da se restrukturira i oporavi u budućnosti, a posebno MSP koja tradicionalno dominiraju u tom sektoru.

Mnoge inicijative najavljene za proizvođački sektor u Akcionom planu za cirkularnu ekonomiju u EU takođe se ogledaju u Mapi puta za cirkularnu ekonomiju u Srbiji. U ovoj mapi puta se preporučuje da se prvo analizira proizvođačka

industrija i da se odrede prioritete za one sektore u kojima se cirkularni uticaji mogu postići uz najniže troškove. Takođe se ističe zalaganje za poresku politiku u Srbiji kojom se kažnjava upotreba resursa i nagrađuju cirkularni poslovni modeli. Zatim, privredna društva, naročito MSP, treba podržati promovisanjem obuka čiji je cilj prenošenje određenih veština potrebnih za prelazak na cirkularne poslovne modele, kao i davanjem smernica o cirkularnim poslovnim modelima i stvaranju podržavajućih poslovnih partnerstava i mreža. Ova partnerstva nisu važna samo između preduzeća, već i između akademske zajednice i proizvođačke industrije radi podsticanja istraživanja, razvoja i inovacija. Da bi se omogućilo pravilno upravljanje materijalima u industrijskim procesima, u Mapi puta se preporučuje uvođenje sistema praćenja radi praćenja, pronalaženja i mapiranja materijala.

Hrana i poljoprivreda

Slično proizvođačkom sektoru, trenutne poljoprivredne prakse se zasnivaju na linearnom modelu „uzmi-napravi-baci“, uzimajući veliki danak u prirodnom kapitalu i biodiverzitetu. Na primer, u čuvenom konceptu „planetarnih granica“ koji su predstavili Štefen i drugi (2015),⁸⁷ velika upotreba đubriva zasnovanih na azotu i fosforu u poljoprivredi vodi do prekoračenja planetarne granice „biohemijskih tokova“, doprinoseći eutrofikaciji vodenih ekosistema i povezanom gubitku biodiverziteta. Pored toga, fosilna goriva i dalje imaju dominantnu ulogu u proizvodnji đubriva i upotrebi energije u poljoprivredi, doprinoseći tako klimatskim promenama. Ostali negativni uticaji poljoprivrede uključuju sve veći pritisak na vodne resurse, promenu namene zemljišta, degradaciju tla i otpad. Na primer, oko 20% ukupne proizvodnje hrane u EU se izgubi ili baci. Procenjuje se da se u Srbiji godišnje baci oko 250.000 tona hrane⁸⁸, koja se uglavnom sastoji od voća i povrća (30%), pekarskih proizvoda (20%), piletine i ribe.

87 <https://science.sciencemag.org/content/347/6223/1259855>

88 <https://www.wwf.rs/?uNewsID=350492>

U cirkularnijem pristupu, u poljoprivrednim praksama će biti potrebno minimizirati eksterne ulazne elemente za poljoprivrednu proizvodnju, zatvoriti krug nutrijenata i smanjiti negativne uticaje na životnu sredinu eliminisanjem ispuštanja (otpadnih voda) i površinskog oticaja⁸⁹. Prema Fondaciji Elen MakArtur, svi biološki materijali koji mogu bezbedno ponovo da uđu u svet prirode na kraju će morati da vrate ugrađene nutrijente u životnu sredinu.⁹⁰ Organizacija za hranu i poljoprivredu (FAO) identifikuje pet glavnih mogućnosti za promociju cirkularnih praksi u poljoprivredi: ponovna upotreba vode, recikliranje vode za navodnjavanje, precizna poljoprivreda (tj. optimizacija unosa u skladu sa stvarnim potrebama useva), upotreba organskih đubriva proizvedenih iz organskog otpada i bioenergija proizvedena iz biogoriva.⁹¹

Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju u EU⁹² se bavi izazovom u vezi sa hranom, vodom i nutrijentima kao jednim od ključnih lanaca vrednosti proizvoda za koji su potrebne hitne, sveobuhvatne i koordinisane mere. U ovom planu se naglašava uloga Evropske strategije za bioekonomiju i pripadajućeg akcionog plana u jačanju i uvećavanju sektora zasnovanih na bio-proizvodima u EU i predlaže da se sledi ova strategija kako bi se obezbedila održivost obnovljivih materijala na biološkoj osnovi. Slično tome, upućuje se na predstojeću Strategiju EU „od farme do viljuške“, koja će se baviti lancem vrednosti hrane i predložiti cilj smanjenja otpada od hrane. Dalje mere će se baviti održivošću distribucije i potrošnje hrane, uključujući inicijativu za zamenu ambalaže, stonog posuđa i pribora za jelo za jednokratnu upotrebu proizvodima za višekratnu upotrebu u prehrambenim uslugama, koje će Evropska komisija podneti 2021. godine. Što se tiče vode, Evropska komisija nastoji da olakša ponovnu upotrebu i efikasnost vode, između ostalog, kroz novu Uredbu o ponovnoj upotrebi vode koja će se primenjivati od 26. juna 2023. godine. Pored toga, Komisija namerava da poboljša upravljanje nutri-

89 <http://www.fao.org/land-water/overview/covid19/circular/en/>

90 <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/explore/the-circular-economy-in-detail>

91 <http://www.fao.org/land-water/overview/covid19/circular/en/>

92 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM:2020:98:FIN>

jentima i planira da preispita direktive o tretmanu otpadnih voda i kanalizacijskog mulja i da proceni prirodna sredstva za uklanjanje nutrijenata, kao što su alge.

Unapređenje i modernizaciju poljoprivrede u Srbiji treba postaviti kao prioritet, s obzirom na to da Srbija ima odlične uslove za raznoliku poljoprivrednu proizvodnju sa velikim izvoznim potencijalima. Istovremeno, Srbija treba da spreči stvaranje otpada od hrane. Ovo je imperativ ne samo sa ekonomske i ekološke tačke gledišta, već i iz socijalne perspektive u zemlji u kojoj 5,5% stanovništva živi sa manje od 1,90 USD dnevno.⁹³ U cilju borbe protiv bacanja hrane, Mapa puta za cirkularnu ekonomiju u Srbiji predlaže regulisanje pravnog okvira za doniranje hrane, uključujući definisanje odgovornosti donatora i posrednika u lancu doniranja hrane, regulisanje doniranja hrane za životinje, regulisanje registra posrednika i korisnika i regulisanje pitanja PDV-a za doniranu hranu (tj. podsticanje doniranja hrane umesto uništavanja hrane). Doniranje hrane treba dalje podsticati kroz aktivnosti podizanja svesti i kroz izmene propisa o označavanju hrane i njenom plasiranju na tržište, koji će omogućiti prodaju i doniranje hrane nakon isteka roka „najbolje upotrebiti do“. Uslov za veće doniranje hrane je izgradnja dovoljnih kapaciteta za banke hrane širom zemlje, što će omogućiti distribuciju hrane onima kojima je potrebna. Upravljanje viškom hrane treba dalje podržati definisanjem odgovornosti i uloga donatora i uspostavljanjem načina preraspodele viška hrane u različitim sektorima.

U Mapi puta za cirkularnu ekonomiju u Srbiji dalje se predlaže jačanje cirkularnosti u poljoprivrednom i prehrambenom sektoru izgradnjom i promovisanjem boljeg odnosa između prehrambene industrije i poljoprivrede kao dobavljača sirovina. To, između ostalog, zahteva izgradnju odgovarajućih lanaca vrednosti i promociju regionalnih klastera i zadruga. Jačanje ekonomsko-tržišne povezanosti između dobavljača i proizvođača može povećati produktivnost privrednih društava koja posluju u ovim sektorima, a pomoći će promociji izvozno orijentisane organske proizvodnje kao ekonomskog potencijala Srbije.

93 <https://data.worldbank.org/topic/poverty?locations=RS>

Ambalaža i plastika

Plastika i plastična ambalaža su lagane, čvrste, izdržljive i jeftine i kao takve donose brojne prednosti industriji i potrošačima. Međutim, trenutne linearne prakse u proizvodnji, upotrebi i odlaganju nanose znatnu štetu životnoj sredini i ljudskom zdravlju. Procenjuje se da se na globalnom nivou samo 14% plastične ambalaže sakuplja za reciklažu, dok oko 8 miliona tona plastike curi u okeane svake godine. Ovde se ne radi samo o ekološkom problemu, već i o znatnom ekonomskom gubitku, s obzirom na to da vrednost izgubljenog plastičnog ambalažnog materijala iznosi 80-120 milijardi USD godišnje.⁹⁴ Pored toga, nakupljanje mikroplastike (obično manje od 5 mm) u životinjama i drugim abiotičkim morskim proizvodima izaziva zabrinutost za ljudsko zdravlje i divlju floru i faunu. Između 69 i 81% mikroplastike u morima potiče od razgradnje veće plastike. Međutim, mikroplastika se takođe direktno ispušta u okeane, npr. putem sintetičkog tekstila, prašine od guma i gradske prašine.⁹⁵ Ljudi apsorbuju mikroplastiku uglavnom putem hrane (npr. kontaminirane ribe), vazduha i vode za piće.

U 2018. godini Evropa je proizvela oko 61,8 miliona tona plastike, što predstavlja 17% svetske proizvodnje. Ambalaža sa udelom od 40% i izgradnja sa udelom od 20% predstavljaju ubedljivo najveća tržišta krajnje upotrebe.⁹⁶ Slična situacija se može uočiti u Srbiji, gde je 2016. godine ambalaža činila 45,3% ukupne domaće proizvodnje plastike; zatim slede ploče, cevi i profili (33%), građevinski proizvodi (15%) i ostali proizvodi od plastike (6,7%).⁹⁷ Stoga bavljenje pitanjima proizvodnje, upotrebe i odlaganja ambalaže za jednokratnu upotrebu predstavlja ključni element u prelasku na cirkularnu ekonomiju u Srbiji.

94 <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/The-New-Plastics-Economy-Rethinking-the-Future-of-Plastics.pdf>

95 https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC110629/jrc110629_final.pdf

96 https://www.plasticseurope.org/application/files/1115/7236/4388/FINAL_web_version_Plastics_the_facts2019_14102019.pdf

97 https://www.rs.undp.org/content/dam/serbia/undp_rs_Vodic%20za%20jednokratnu%20plastiku.pdf

Da bi rešavala problem porasta otpada od plastike u EU, Evropska komisija je 2018. godine predstavila Strategiju EU za plastiku u cirkularnoj ekonomiji.⁹⁸ Ova strategija pokriva celokupan životni ciklus plastike sa ciljem da je učini trajnijom, lakšom za ponovnu upotrebu i recikliranje i lakšom za sakupljanje. Na primer, Komisija planira da svu plastičnu ambalažu u EU bude moguće ponovo upotrebiti ili reciklirati do 2030. godine. Drugi cilj za 2030. godinu je znatno proširenje kapaciteta za reciklažu plastike da bi se recikliralo više od polovine otpada od plastike stvorenog u EU. Suštinski element uspeha je uspostavljanje tržišta reciklirane i inovativne plastike, kao i bolja integracija lanca vrednosti plastike, uključujući hemijsku industriju.

U okviru Strategije za plastiku, Evropska komisija se obavezala da će utvrditi oblast primene zakonodavne inicijative o plastici za jednokratnu upotrebu na nivou EU. Relevantna Direktiva „o smanjenju uticaja određenih proizvoda od plastike na životnu sredinu“⁹⁹, koja je usvojena u junu 2019. godine, posebno je poznata po zabrani brojnih proizvoda za jednokratnu upotrebu od plastike, uključujući štapiće za uši, pribor za jelo, tanjire, slamčice, štapiće za mešanje, štapiće za balone, kao i šolje, posude za hranu i piće od ekspaniranog polistirena i sve proizvode od oksorazgradive plastike. Proizvodi će biti zabranjeni za stavljanje na tržište EU od jula 2021. godine. Direktivom se takođe uvode mere za smanjenje potrošnje plastičnih posuda za hranu i šolja za piće i programi proširene odgovornosti proizvođača koji se primenjuju na proizvode poput filtera za duvan i ribolovnog alata.

Posebni ciljevi postavljeni u Direktivi uključuju cilj od 90% odvojenog sakupljanja plastičnih boca do 2029. godine (77% do 2025. godine) i cilj da se do 2025. godine u PET boce ugradi 25% reciklirane plastike, a do 2030. godine u sve plastične boce.

98 https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2df5d1d2-fac7-11e7-b8f5-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF

99 <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/904/oj>

Upotreba laganih plastičnih kesa već je bila regulisana na nivou EU 2015. godine direktivom¹⁰⁰ kojom se od država članica zahteva da preduzmu mere za postizanje održivog smanjenja potrošnje ovih kesa, između ostalog i putem nacionalnih ciljeva smanjenja, ekonomskih instrumenata i ograničenja u plasiranju na tržište.

Još jedan važan rezultat Strategije za plastiku je gorenavedeno uvođenje poreza, na čitavoj teritoriji EU, na nerekilirani otpad od plastične ambalaže po stopi od 0,80 EUR po kilogramu od 1. januara 2021. godine. S obzirom na to da će ovaj porez biti deo sopstvenih sredstava EU, biće naplaćivan na nivou svake države članice. Prema tome, uticaj na potražnju za nerekiliranom plastičnom ambalažom će zavisiti od nacionalnih aranžmana svake države članice (tj. ako se isplate vrše iz državnih budžeta, uticaj će biti manji, a ako se prebace na proizvođače i/ili potrošače, uticaj će biti veći).

Evropska komisija je najavila dalje mere u Akcionom planu za cirkularnu ekonomiju u EU.¹⁰¹ Komisija će u 2021. godini predstaviti brojne inicijative, uključujući reviziju sa ciljem jačanja osnovnih zahteva u pogledu ambalaže i smanjenja (prekomerne) ambalaže i otpada od ambalaže, ograničenje namerno dodate mikroplastike i mere za nenamerno ispuštanje mikroplastike, kao i okvir politike za plastiku na biološkoj osnovi i biorazgradivu plastiku ili plastiku koja se može kompostirati. U 2021. i 2022. godini Komisija će dalje predstavljati obavezne zahteve u pogledu sadržaja reciklirane plastike i mere smanjenja plastičnog otpada za ključne proizvode kao što su ambalaža, građevinski materijali i vozila.

Sve ove inicijative su, naravno, takođe veoma relevantne za Srbiju, jer će, na primer, smernice EU o plastici za jednokratnu upotrebu biti obavezne i za srpske proizvođače ambalaže i one koji su deo lanca vrednosti ambalaže. Zato se u Mapi puta za cirkularnu ekonomiju u Srbiji preporučuje da sve relevantne zainteresovane strane budu obavestene o obavezama koje proizlaze iz zakonodavstva EU u ovoj oblasti, a naročito o zahtevima propisanim navedenom Direktivom 2019/904

100 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0720>

101 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM:2020:98:FIN>

o smanjenju uticaja određenih proizvoda od plastike na životnu sredinu.¹⁰² Predloženi nacionalni plan za primenu ove direktive će pomoći da se pruži pregled trenutne situacije u vezi sa proizvodnjom plastike za jednokratnu upotrebu i postojećeg sistema upravljanja otpadom od plastične ambalaže.

Ovo će pomoći u identifikovanju postojećih nedostataka u srpskom zakonodavstvu, kao i u izmeni i usklađivanju propisa koji već postoje u Srbiji. U Mapi puta se predlaže i medijska kampanja o ekološkim posledicama korišćenja plastike za jednokratnu upotrebu. Viši nivo informisanja javnosti će biti od suštinskog značaja za uvođenje ekonomskih mera usmerenih na kažnjavanje za proizvodnju i/ili upotrebu proizvoda od plastike za jednokratnu upotrebu i na podršku proizvođačima inovativne ambalaže koji koriste ekološki prihvatljive materijale umesto plastike. U Mapi puta je takođe prepoznata uloga akademske zajednice u razvoju tehnoloških rešenja za proizvodnju biorazgradive plastike. Što se tiče zagađenja mora i okeana, u Mapi puta se predlaže plan upravljanja otpadom sa brodova i način njegovog prihvatanja u lukama u Srbiji.

Građevinska industrija

Ekološki otisak građevinskog sektora je ogroman. Oko trećine globalne potrošnje materijala i stvaranja otpada se može pripisati gradnji i rušenju zgrada. Do 40% gradskog čvrstog otpada je otpad od građenja i rušenja¹⁰³, uključujući i opasne vrste otpada (građevinski otpad koji sadrži azbest, polihlorovane bifenile (PCB), olovo u farbama za drvo itd.). Pored toga, na izgrađeno okruženje u EU otpada 40% potrošnje energije i 36% emisije CO₂.¹⁰⁴ Ove brojke ukazuju na potrebu za održivom, cirkularnom i niskougljeničnom gradnjom. Na primer, Evropska agencija za životnu sredinu (EEA) predlaže da bi se emisija gasova sa efektom staklene bašte u građe-

102 <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/904/oj>

103 https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/3_Buildings_Making_Mar19.pdf

104 <https://ec.europa.eu/easme/en/news/sustainable-buildings-europe-s-climate-neutral-future#:~:text=It's%20estimated%20that%20the%20built,climate%2Dneutral%20Europe%20by%202050.>

vinskom sektoru mogle smanjiti do 61% merama cirkularne ekonomije do 2050. godine, naročito u fazama dizajniranja, proizvodnje i rušenja i upravljanja otpadom.¹⁰⁵ Najveći potencijal imaju mere cirkularne ekonomije koje smanjuju potražnju za upotrebom betona, cementa i čelika u zgradama (videti sliku 21).

Slika 21: Pregled ključnih mera cirkularne ekonomije u građevinskom sektoru i ušteda emisija

Izvor: Rambol i drugi (2020) u EEP (2020)

Postoje brojne mogućnosti za povećanje cirkularnosti u građevinskom sektoru. Evropska agencija za životnu sredinu (2020)¹⁰⁶ je identifikovala ključne mere za cirkularnu ekonomiju tokom celokupnog životnog ciklusa građevinskih proizvoda, od dizajniranja do kraja životnog ciklusa. U fazi proizvodnje materijala treba staviti veći naglasak na visokokvalitetne proizvode sa velikim udelom recikliranog sadržaja, što će takođe imati pozitivan uticaj na trajnost zgrada. U fazi projektovanja zgrada treba posvetiti više pažnje mogućoj demontaži zgrada. Ovo će olakšati demontiranje zgrada na komponente koje se mogu ponovo koristiti,

¹⁰⁵ <https://www.eea.europa.eu/themes/climate/cutting-greenhouse-gas-emissions-through/cutting-greenhouse-gas-emissions-through>

¹⁰⁶ <https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-wmge/products/etc-reports/construction-and-demolition-waste-challenges-and-opportunities-in-a-circular-economy>

ponovo sastaviti, ponovo konfigurisati i reciklirati. U fazi izgradnje treba prikupljati podatke za „pasoše materijala“ kojima se potvrđuju informacije o materijalima i komponentama koji se koriste u zgradama i o tome kako se oni mogu potencijalno ponovo koristiti u budućnosti. U fazi upotrebe, stavljanje većeg naglaska na obnovu, održavanje, nadogradnju, popravku i adaptaciju zgrada će produžiti njihov vek trajanja, izbegavajući tako novu izgradnju i povezane uticaje na životnu sredinu. Konačno, u fazi završetka veka trajanja zgrade, selektivno rušenje će pomoći da se povećaju količina i kvalitet reciklaže uklanjanjem opasnih materijala i povećanjem njihovog razdvajanja na materijale visoke vrednosti i čiste materijale.

Što se tiče faze završetka veka trajanja zgrada, revidirana Okvirna direktiva o otpadu EU iz 2008. godine¹⁰⁷ sadrži cilj od 70% za ponovno iskorišćenje građevinskog otpada i otpada od rušenja do 2020. godine. Ovaj cilj ponovnog iskorišćenja je uveden kako bi se obezbedila bolja priprema građevinskog otpada i otpada od rušenja za ponovnu upotrebu, reciklažu i ponovno korišćenje drugog materijala, uključujući postupke nasipanja. Međutim, uprkos prosečnoj stopi ponovnog iskorišćenja u EU od 89% već u 2016. godini, otpad od građenja i rušenja često se reciklira tako da reciklirani materijal bude smanjenog kvaliteta i funkcionalnosti u odnosu na originalni (*downcycling*).

Evropska komisija se bavila energetsom i klimatskom dimenzijom, između ostalog, u kontekstu revidirane Direktive o energetske svojstvima zgrada 2018/844/EU¹⁰⁸ i Direktive o energetske efikasnosti 2012/27/EU¹⁰⁹. Obe direktive postavljaju ciljeve za energetske efikasne obnovu zgrada. Pored toga, Direktiva o energetske svojstvima zgrada zahteva od država članica da obezbede da do 31. decembra 2020. godine sve nove zgrade budu skoro nulte energetske zgrade. Da bi povećala trenutno niske stope energetske obnove u EU, Evropska komisija je najavila „talas obnove“ u okviru Zelenog dogovora EU. Inicijativa je usredsređena na

107 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008L0098>

108 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2018.156.01.0075.01.ENG

109 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1399375464230&uri=CELEX:32012L0027>

poboljšanja energetske efikasnosti, ali razmatra i principe cirkularne ekonomije kao što su optimizovane performanse životnog ciklusa i duži očekivani vek trajanja izgrađenih dobara.¹¹⁰

Sveobuhvatniji pristup uvođenju cirkularne ekonomije u zgrade je najavljen u Akcionom planu za cirkularnu ekonomiju u EU,¹¹¹ koji će od Evropske komisije zahtevati da predstavi „Strategiju za održivo izgrađeno okruženje“ do 2021. godine. Cilj ove strategije će biti da se obezbedi koherentnost različitih oblasti politike, uključujući energiju, klimu, efikasnost resursa, otpad, digitalizaciju, pristupačnost i veštine. Principi cirkularne ekonomije će biti promovisani kroz moguće uvođenje zahteva u pogledu recikliranog sadržaja u građevinskim proizvodima, revidiranje ciljeva za ponovno iskorišćenje građevinskog otpada i otpada od rušenja i podršku inicijativama za smanjenje pečačenja zemljišta. Strategija će takođe promovisati mere za poboljšanje trajnosti i prilagodljivosti izgrađenih zgrada koja su već u fazi projektovanja, a razviće i digitalne građevinske dnevnike koji sadrže strukturirane informacije o glavnim svojstvima zgrade (kao što su projekat, korišćeni materijali, konstrukcije, instalacije, sistemi, pokazatelji performansi, sertifikati itd.).

Ove inicijative će takođe morati da se primene u Srbiji ako zemlja želi da poveća održivost svojih izgrađenih dobara. Prema Mapi puta za cirkularnu ekonomiju u Srbiji, u zemlji nije uspostavljena reciklaža otpada od građenja i rušenja, a ne postoje ni posebne deponije za građevinski otpad. Ovo pruža široke mogućnosti za razvoj građevinskog sektora u Srbiji kroz poslovne modele cirkularne ekonomije. U tom kontekstu, u Mapi puta se preporučuje promovisanje održive gradnje i upotrebe ekoloških materijala, uvođenje principa cirkularne ekonomije u adaptaciju i rekonstrukciju objekata (u skladu sa modelom poslovanja bez otpada) i usvajanje zakonskog okvira za upravljanje otpadom u građevinskom sektoru. Prelazak na cirkularne poslovne modele treba da bude vođen dijalogom između svih

110 <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12376-Commission-Communication-Renovation-wave-initiative-for-the-building-sector>

111 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM:2020:98:FIN>

relevantnih zainteresovanih strana, uključujući predstavnike građevinskog sektora. Što se tiče Vlade, u Mapi puta se preporučuje usaglašavanje procedura za praćenje građevinskog otpada i materijala između različitih nadležnih ministarstava, uključujući Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture i Ministarstvo zaštite životne sredine.

Preporuke za uvođenje regulatornih, promotivnih, ekonomskih i institucionalnih mera za sprovođenje tranzicije i ekonomskog oporavka

Tabela 8: Prikaz institucionalne nadležnosti i regulatornog okvira za sprovođenje dalje tranzicije

REGULATORNE MERE	Institucija odgovorna za sprovođenje mera	Kratko-ročne	Srednjo-ročne	Dugo-ročne
U Plan razvoja RS uvrstiti CE kao model poslovanja za dostizanje privrednog napretka sa ciljem modernizacije ekonomije	Vlada RS	X		
Izraditi Program za uvođenje cirkularne ekonomije	MZŽS	X		
Izraditi Program čistije proizvodnje	MZŽS	X		
Izvršiti reviziju propisa iz sektora upravljanja otpadom, dokumenta javne politike, zakona i podzakonskih akata, usaglasiti međusektorske politike na koje utiču mere iz sektora upravljanja otpadom poput: razgraničenje definicije komunalnog otpada u skladu sa novim politikama i direktivama EU, kako bi se sprovele neophodne aktivnosti za implementaciju mera u vezi sa otpadom od hrane i pravljenja biomase.	MZŽS	X		

Uvesti deponijske takse za odlaganje „sirovina“ na sanitarne deponije	MZŽS	X		
Kreirati javne politike za smanjenje upotrebe plastike	MZŽS, PKS		X	
Utvrđiti indikatore za praćenje tranzicije ka cirkularnosti kroz: resorsnu produktivnost, cirkularne aktivnosti, procenata stvaranja industrijskog otpada, potrošnju energije i proizvodnja CO2, uraditi kvalitativnu procenu potencijala u identifikovanim sektorima.	MZŽS	X		
Izraditi Zakon o klimatskim promenama	MZŽS	X		
Izvršiti reviziju propisa iz energetike	MRIE		X	
Izraditi Zakon o obnovljivim izvorima energije	MRIE	X		
Uspostaviti tržište sekundarnih sirovina i proizvoda	Vlada		X	
Uvesti mehanizam monitoringa cirkularnosti	Vlada RS		X	
Izraditi vodič za zelene javne nabavke	UZJN	X		
Izraditi vodiče dobre prakse umrežavanja malih i srednjih preduzeća u proizvodne procese	PKS	X		
Izvršiti promenu propisa u vezi sa autorskim pravima u kontekstu tehnoloških inovacija	MKII, MPNITR			X
OSMISLITI I SPROVESTI PROMOTIVNE KAMPANJE ZA OBLASTI				
Industrijske politike RS za 2021-2030	PKS i MP	X		
Ženskog preduzetništva kroz cirkularne modele poslovanja	Vlada RS, radna grupa, PKS, LS	x	x	X
Zelenih javnih nabavki	UZJN	x	x	X

Poslovnih modela CE u gradovima i opštinama	LK, SKGO, PKS	X	X	X
Upotrebe otpada kao sirovine	PKS; MZŽS; MP	x	x	X
Upotrebe obnovljivih izvora energije u sektoru poljoprivrede (biodizel za poljoprivredne mašine), kao i u domaćinstvima.	MPoljoprivrede, MRIE	X		
Mapiranja informisanosti potrošača o održivim i cirkularnim proizvodima	MP, PKS	X	X	
Održivog javnog transporta	MS		X	
EKONOMSKE MERE				
Formirati nezavisni, kreditni zeleni fond za stimulaciju investicija za inovativne projekte koji podržavaju poslovni model CE i održivo poslovanje.	Vlada RS (MF, MZŽS, MP)	X		
Podsticati inovacije, kreativne industrije i razvoj digitalnih platformi.	MF, MP, PKS, MNIP		X	
Uvesti podsticajne mere za cirkularni dizajn i primenu ekoloških materijala.	MF, PKS, MZŽS;		X	
Uspostaviti podsticaje za proizvođače čiji proizvodi imaju duži vek trajanja i ekološki su prihvatljivi kroz određenu poresku politiku.	MZŽS, MF		X	
Uvesti naknada za narušavanje životne sredine koja se zasniva na stvarnoj količini emitovanog zagađenja, sa ciljem umanjavanja štetnih uticaja na životnu sredinu, u skladu sa načelom „zagađivač plaća“.	MF, MZŽS,	X		

Uvesti izmene u Zakon o budžet-skom sistemu (Sl. glasnik RS", br. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013 - ispr., 108/2013, 142/2014, 68/2015 - dr. zakon, 103/2015, 99/2016, 113/2017, 95/2018, 31/2019 i 72/2019) i vratiti namenski karakter prihodima od naknada za zaštitu životne sredine.	MF, MZŽS, PKS	X		
Uvesti princip plaćanja otpada po količini, a ne po m ²	MF, MZŽS; PKS	X		
Omogućiti oslobađanje od plaćanja takse na otpad za preduzeća koja posluju bez otpada.	MZŽS, MF		X	
Uvesti ekonomske podsticaje za uklanjanje istorijskog otpada u preduzećima u stečaju i restrukturiranju u RS i izvršiti remedijaciju takvih lokacija. Aktivnosti promovisati u sklopu zdravih (zelenih) lokacija za nove investicije i zapošljavanje	MZŽS, MF; MP; PKS			
Izraditi <i>cost-benefit</i> analize efekata za sektore iz Mape puta za cirkularnu ekonomiju	MZŽS, PKS	X		

INSTITUCIONALNE MERE

Izvršiti reformu regulatornog okvira u kontekstu CE

Ustanoviti kvartalno izveštavanje o tranziciji ka zelenoj ekonomiji za potrebe Vlade RS (prema Poslovniku o radu Vlade RS)

Uspostaviti forum za dijalog i komunikaciju između privrednog sektora i donosioca odluka na svim nivoima, kroz digitalnu platformu za CE

Formirati posebne sektorske radne grupe sa zadatkom da analiziraju sektora sa potencijalom za tranziciju ka CE

U okviru izveštaja takođe je urađen predlog Akcionog plana (AP) u kome su sveobuhvatno predstavljene aktivnosti i indikatori za nastavak dalje tranzicije ka održivom poslovanju u RS. Mere koje su date u AP odnose se na: regulatorne, institu-

cionalne i ekonomske. U procesu sprovođenja ovih aktivnosti poželjno je aktivno uključiti predstavnike privrede koji su deo timskih promena koje je neophodno sprovesti za ostvarivanje boljitka u društvu. Ne treba isticati važnost uključivanja svih aktera koji su identifikovani kroz posebnu radnu grupu za CE. Pored ovoga, potrebno je intenzivno raditi na podizanju kapaciteta i obuka za privredu i državnu administraciju kako bi bila spremna da pripremi predloge projekata za dostupne tranzicione bespovratne fondove EU o kojima smo pisali u ovom izveštaju.

Tabela 9: Predlog neophodnih aktivnosti za dalju tranziciju ka održivom poslovanju

Akциони plan za implementaciju aktivnosti za održivo poslovanje za period od 2021. do 2030.			
	kratkoročne aktivnosti (2021.-2022.)	srednjoročne aktivnosti (2023.-2026.)	dugoročne aktivnosti (2026.-2030)
<p>Regulatorne</p>	<p>Izrada smernica za (postepeno) postizanje cirkularnosti u sektorima za prerađivačku industriju, drvnu industriju, građevinarstvo, primarnu poljoprivredu;</p> <p>Priprema akcionog plana za sprovođenje Strategije industrijalizacije u RS;</p> <p>Priprema Programa za cirkularnu ekonomiju;</p> <p>Priprema novog programa za čistiju proizvodnju u kontekstu cirkularne ekonomije;</p> <p>Priprema dokumenta javne politike za borbu sa klimatskim promenama;</p> <p>Priprema Zakona o klimatskim promenama;</p> <p>Propisivanje šema produžene odgovornosti proizvođača;</p> <p>Uraditi kvalitativnu i kvantitativnu sektorsku analizu početnog stanja u sektoru upravljanja otpadom za tranziciju na model CE kroz resursnu produktivnost, procenta stvaranja otpada, potrošnja vode, energije i proizvodnja CO₂;</p> <p>Izrada Zakona o obnovljivim izvorima energije;</p> <p>Utvrđivanje CE kao strateškog opredeljenja razvoja konkurentnosti RS;</p>	<p>Ekonomski podsticaji za poslodavce za zelena radna mesta.</p> <p>Intenzivna edukacija potrošača o zelenim proizvodima i njihovim benefitima,</p> <p>Izrada dokumenta javne politike za smanjenje upotrebe plastike.</p> <p>Izrada preporuka za tehničko-tehnološke procese reciklaže za dobijanje sirovine za ponovnu proizvodnu upotrebu.</p> <p>Propisivanje procedura za uspostavljanje jedinstvenog tržišta sekundarnih sirovina.</p> <p>Izrada javnih politika za produženu odgovornosti potrošača.</p> <p>Predlog Zakona o klimatskim promenama se nalazi u skupštinskoj proceduri.</p> <p>Predlog Zakona o obnovljivim izvorima energije se nalazi u skupštinskoj proceduri.</p> <p>Izrada propisa o procentu reciklažnog materijala u proizvodima.</p>	<p>Kreiranje investicionog i regulatornog plana tranzicije na koncept CE do 2050. godine</p> <p>Izrada novog plana za kreiranje resursne politike na nacionalnom nivou.</p> <p>Izmene i dopune propisa u vezi sa autorskim pravima i patentima za potrebe cirkularne ekonomije i inovacija.</p>

Akcioni plan za implementaciju aktivnosti za održivo poslovanje za period od 2021. do 2030.

<p>Broj kompanija koje su izradile i usvojile smernice za dostizanje cirkularnosti je povećan.</p> <p>Usvojen akcioni plan za sprovođenje Strategije industrijalizacije u RS.</p> <p>Usvojen Program za cirkularnu ekonomiju.</p> <p>Usvojen Program za čistiju proizvodnju.</p> <p>Usvojen dokument javne politike za borbu sa klimatskim promenama.</p> <p>Nacrt zakona o klimatskim promenama predat na mišljenje nadležnim ministarstvima.</p> <p>Usvojena šema produžene odgovornosti proizvođača.</p> <p>Količina generisanog komunalnog, komercijalnog i industrijskog otpada na lokalnu sa definisanim procenama. Pokrivenost mreže sakupljanja.</p> <p>Izradeni kapaciteti na lokalnu za korišćenje OIE u industrijskoj proizvodnji.</p> <p>Propisan indeks cirkularnosti za praćenje (reciklažni ciljevi, t/kg industrijskog otpada, patenti, eko inovacije, procenti finalne energetske potrošnje, obračun smanjenja emisija CO₂ procentualno).</p> <p>Izraden nacrt zakona o obnovljivim izvorima energije</p> <p>Odeležak u dokumentu javne politike Plan razvoja RS kojim se definiše politika prelaska na CE.</p>	<p>Statistički prikaz pada nezaposlenosti.</p> <p>Povećana prodaja zelenih proizvoda na srpskom tržištu.</p> <p>Smanjena količina upotrebe jednokratne plastike (promena pakovanja, zabrana proizvodnje plastičnih slamčica, visina cene za kupovinu planstične kese u marketima, itd.)</p> <p>Bolje povezivanje prodavaca i kupaca sekundarnih sirovina na nacionalnom nivou.</p> <p>Povećana kupovina zelenih proizvoda.</p> <p>Usvojen Zakon o klimatskim promenama,</p> <p>Usvojen Zakon o obnovljivim izvorima energije.</p> <p>Usvojen propis kojim se definiše procenat reciklažnog materijala u proizvodnju.</p>	<p>Broj obrađenih zahteva za dobijanje državne pomoći za program primene cirkularne ekonomije.</p> <p>Digitalna berza/ market sekundarnih sirovina.</p> <p>Transparentna podela nadležnosti i odgovornosti u izvršenju kreiranog plana za sprovođenje resursne politike</p>
<p>Indikatori</p>	<p>Akcioni plan za implementaciju aktivnosti za održivo poslovanje za period od 2021. do 2030.</p>	
<p>kratkoročne aktivnosti (2021.-2022.)</p>	<p>srednjoročne aktivnosti (2023.-2026.)</p>	<p>dugoročne aktivnosti (2026.-2030.)</p>

Akcioni plan za implementaciju aktivnosti za održivo poslovanje za period od 2021. do 2030.

	<p>Promocija zelenih javnih nabavki, Priprema projekata za promenu energetske politike, Podizanje kapaciteta predstavnika državne uprave u sektoru kreiranja politika i sprovođenja propisa: Ministarstva privrede, Ministarstvo građevinarstva, Ministarstvo energetike, Ministarstvo poljoprivrede, Ministarstva poljoprivrede, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja o konceptu cirkularne ekonomije i ulozi državne uprave, Obuka službenika u lokalnoj samoupravi o konceptu cirkularne ekonomije i ulozi predstavnika lokalne samouprave, Obuka zaposlenih u regionalnim privrednim komorama o konceptu cirkularne ekonomije i ulozi privrede u promenama sistema, Obuke predstavnika državne uprave i lokalne samouprave o prednostima digitalizacije i promocija poslovanja preko e-uprave.</p>	<p>Monitoring cirkularnosti i godišnje izveštavanje dostignutih ciljeva. Sprovođenje javnih nabavki prema prema normama o zelenim javnim nabavkama.</p>	<p>N/A</p>
<p>Institucionalne</p>			
<p>Indikatori</p>	<p>Statistički podaci o broju sprovedenih zelenih javnih nabavki ukazuju na trend povećanja, Broj podnetih projekata za promenu energetske politike (fizička i pravna lica kao investitor), Broj obučanih državnih službenika u lokalnim samoupravama, Broj obrađenih predmeta dobijenih preko e-uprave.</p>	<p>Godišnji izveštaj sa prikazom indeksa cirkularnosti. Statistički podaci o broju sprovedenih zelenih javnih nabavki ukazuju na trend povećanja.</p>	<p>N/A</p>

Akcioni plan za implementaciju aktivnosti za održivo poslovanje za period od 2021. do 2030.

Akcioni plan za implementaciju aktivnosti za održivo poslovanje za period od 2021. do 2030.

	kratkoročne aktivnosti (2021.-2022.)	srednjoročne aktivnosti (2023.-2026.)	dugoročne aktivnosti (2026.-2030.)
Ekonomске	<p>Promena fiskalne politike u cilju oslobađanja privrede od naplate poreza na dodatu vrednost (PDV) za cirkularne proizvode.</p> <p>Promena taksene politike (sa oporezivanja radnika na oporezivanje upotrebe prirodnih resursa).</p> <p>Stimulativne mere za industriju za poslovanje prema principima CE (oslobađanje takse za otpad ukoliko se ne proizvodi otpad), naplaćivati takse prema zagađenju i proizvedenoj količini otpada.</p> <p>Ekonomska stimulacija za inovativne proizvodne procese.</p>	<p>Monitoring stepena cirkularnosti i godišnje izveštavanje ostvarenih rezultata, razvoj kriterijuma za sprovođenje korporativnog upravljanja, smanjenje poreskih davanja na zaposlene radnike, a podizanje poreskih opterećenja na upotrebu prirodnih sirovina.</p>	<p>Transparentnost finansijskih podataka o napretku kompanija u cirkularnoj ekonomiji, usklađivanje ciljeva cirkularne ekonomije sa smernicama za državnu pomoć u oblasti životne sredine i energije. Investicije u OIE, korišćenje čistih tehnologija u procesu proizvodnje, uspostavljanje tržišta sekundarnih sirovina, uvođenje digitalnih pasoša za proizvode, merenje ekološkog otiska u procesu proizvodnje.</p>

Akциони plan za implementaciju aktivnosti za održivo poslovanje za period od 2021. do 2030.

Indikatori	Oslobađanje od PDVa proizvođača za nabavku sekundarnih sirovina u procesu proizvodnje. Proportionalno smanjenje poreskih opterećenja poslodavaca na teret zapošljavanja radnika i povećanje poreskog opterećenja za upotrebu prirodnih sirovina. Cost-benefit analize izrađene po identifikovanim sektorima.	Godišnji izveštaj o stepenu cirkularnosti u privredi. Kriterijumi za sprovođenje korporativnog upravljanja su izrađeni, zelene investicije, smanjenje poreskih osnovica. Povećanje zaposlenosti na zelenim poslovima. Povećana upotreba recikliranih materijala u procesima proizvodnje.	Ekonomске analize ostvarivanja koristi od prelaska na koncept CE. Povećanje procenata upotrebe OIE u proizvodnim procesima. Podaci o prihvaćenim projektima (državne uprave i privrede) i visini odobrenih sredstava za finansiranje tranzicije ka CE.
------------	--	--	--

PREPORUKE

Osnova svih uspešnih tranzicija je da inicijative za ključne promene budu praćene jakom podrškom (izvršne) vlasti kroz definisane prioritete rada Vlade kao i usvajanje strateških dokumenata koji daju smernice za dalje pravno regulisanje normi i tema koje su u fokusu određenog strateškog dokumenta.

U tranzicionom periodu će biti neophodno da se redefinišu prioriteti, upodobe zakonske norme koje su već sada u većoj ili manjoj meri transponovane sa normama EU, kako bi se moglo pristupiti daljoj tranziciji ka EU. Neophodno je aktivno pratiti propise iz oblasti politike EU u kontekstu CE a posebno se usmeriti:

- *Aktivnosti politika EU u vezi koherentnog okvira proizvodnih politika različitim sektorima i merljivost njihovog doprinosa CE.*
- *Pratiti korišćenje najboljih dostupnih tehnika u kontekstu CE; referentni BAT i BREFs dokumenti za nekoliko različitih industrijskih sektora.*
- *Aktivno podizati kapacitete privrede za tranziciju na model CE.*
- *Usaglasiti vremenske okvire za aktivnosti u sektoru upravljanja otpadom u skladu sa novim politikama i potrebama implementacije CE.*
- *Formalizovati uspostavljenu platformu za cirkularnu ekonomiju u kabinetu premijera osnivanjem Saveta za cirkularnu ekonomiju. Savetom bi predsedavao premijer RS. U rad saveta bili bi uključeni konsultanti koji bi kontinuirano informisali predstavnike Vlade i njihove saradnike o napretku u tranziciji ka CE i politikama koje podstiču njen razvoj. Savet bi koordinisao sve aktivnosti na nacionalnom nivou u cilju promocije i primene koncepta cirkularne ekonomije. Savet bi bio uključen u izradu srednjoročnog akcionog plana Vlade i uspostavio digitalnu platformu za CE u Republici Srbiji.*

AKRONIMI

BAT	najbolje dostupne tehnike
BDP	bruto društveni proizvod
CE	cirkularna ekonomija
CEAP	Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju
CEH	Hub za cirkularnu ekonomiju
EU	Evropska unija
EK	Evropska komisija
ETS	sistem za trgovinu emisijama
GHG	emisije sa efektom staklene baste
IPA	instrument za predpristupnu pomoć
RS	Republika Srbija
LS	lokalna samouprava
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OIE	obnovljivi izvori energije
MMF	Međunarodni monetarni fond
MMSP	mikro, mala srednja preduzeća
MSP	mala i srednja preduzeća
MZŽS	Ministarstvo zaštite životne sredine
MKII	Ministarstvo kulture i informisanosti
MRIE	Ministarstvo rudarstva i energetike
MP	Ministarstvo privrede
MPNITR	Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
MRIE	Ministarstvo rudarstva i energetike
MF	Ministarstvo finansija
NERP	Nacionalni plan za smanjivanje emisija glavnih zagađujućih materija koji potiču iz starih velikih postrojenja za sagorevanje
NGEU	Sledeća generacija EU
PDV	porez na dodatu vrednost
PKS	Privredna komora Srbije
R&D	istraživanje i razvoj
RFF	Mehanizam za oporavak i otpornost
SDI	strane direktne investicije
UZJN	uprava za javne nabavke
VFO	Višegodišnji finansiski okvir
ZB	Zapadni Balkan

Literatura

1. Assessing Global Resource Use
<https://www.resourcepanel.org/reports/assessing-global-resource-use>
2. Analiza poslovanja i preporuke za reformu i povećanje investicija EPS-a, Fiskalni savet, decembar 2019
http://www.fiskalnisavet.rs/doc/analize-stavovi-predlozi/2019/Analiza_poslovanja_i_preporuke_za_reformu_i_povecanje_investicija_EPS-a.pdf
3. Brussels, 27.5.2020. COM(2020) 456 final. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. Europe's moment: Repair and Prepare for the Next Generation {SWD(2020) 98 final}
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:456:FIN>
4. CEPS Publication
<https://www.ceps.eu/download/publication/?id=9071&pdf=WD412%20GreenEconet%20SMEs%20Circular%20Economy.pdf>
5. Circular Economy Report - The Circular Economy - Towards a Circular Economy: Business Rationale for an Accelerated Transition
<https://www.ellenmacarthurfoundation.org/publications/towards-a-circular-economy-business-rationale-for-an-accelerated-transition>
6. Circular Economy: Waste-to-Resource & COVID-19 | Land & Water | Food and Agriculture Organization of the United Nations | Land & Water | Food and Agriculture Organization of the United Nations
<http://www.fao.org/land-water/overview/covid19/circular/en/>
7. Circular Economy: Waste-to-Resource & COVID-19 | Land & Water | Food and Agriculture Organization of the United Nations | Land & Water | Food and Agriculture Organization of the United Nations
<http://www.fao.org/land-water/overview/covid19/circular/en>
8. Construction and Demolition Waste: challenges and opportunities in a circular economy
<https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-wmge/products/etc-reports/construction-and-demolition-waste-challenges-and-opportunities-in-a-circular-economy>
- 9.

10. COVID-19 and the low-carbon transition: Impacts and possible policy responses
<http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-the-low-carbon-transition-impacts-and-possible-policy-responses-749738fc/>
11. COVID-19 crisis impact on circular procurements
<https://www.interregeurope.eu/circpro/news/news-article/8662/covid-19-crisis-impact-on-circular-procurements/>
12. COVID-19 will force companies to re-think linear supply chains
<https://www.logistics2030.ie/index.php/circular-economy/52-logistics2030-news/circular-economy/664-covid-19-will-force-companies-to-re-think-linear-supply-chains>
13. COVID-19: €3.3 billion EU package for the Western Balkans
<https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/economic-support-to-western-balkans/>
14. Cutting greenhouse gas emissions through circular economy actions in the buildings sector
<https://www.eea.europa.eu/themes/climate/cutting-greenhouse-gas-emissions-through/cutting-greenhouse-gas-emissions-through>
15. Dissemination database search
<https://data.stat.gov.rs/Home/Result/1702?languageCode=en-US>
16. Download Report — Global Warming of 1.5 °C,
<https://www.ipcc.ch/sr15/download/>
17. Ec.europa.eu
https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf
18. Ec.europa.eu
https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip132_en.pdf
19. Ec.europa.eu
https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-support-western-balkan-regions-covid19-recovery_en.pdf
20. Ec.europa.eu
https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/coronavirus_support_wb_april_2020.pdf

21. Ec.europa.eu
https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-european-strategy-data-19feb2020_en.pdf
22. Ec.europa.eu
https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-support-western-balkan-regions-covid19-recovery_en.pdf
23. Ec.europa.eu
https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/flash/fl_381_sum_en.pdf
24. Ec.europa.eu
https://ec.europa.eu/environment/circulareconomy/pdf/leading_way_global_circular_economy.pdf
25. Eca.europa.eu
https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/INRW20_01/INRW_Tracking_climate_spending_EN.pdf
26. EIB Group to contribute €1.7 billion to the EU` s Covid-19 response package for the Western Balkans
<https://www.eib.org/en/press/all/2020-111-eib-group-to-contribute-eur1-7-billion-to-the-eu-s-covid-19-response-package-for-the-western-balkans>
27. Ekologija.gov.rs
https://www.ekologija.gov.rs/wp-content/uploads/javne_rasprave/2020/EXANTE-ANALIZA_KONACNO-V4.pdf
28. Ekologija.gov.rs
https://www.ekologija.gov.rs/wp-content/uploads/razno/2020/FINAL_202004020_roadmap%20SRBIJA.pdf
29. Ellenmacarthurfoundation.org
<https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/The-New-Plastics-Economy-Rethinking-the-Future-of-Plastics.pdf>
30. Ellenmacarthurfoundation.org
https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/3_Buildings-Making_Mar19.pdf
31. Ellenmacarthurfoundation.org
https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/Completing-The-Picture-How-The-Circular-Economy-Tackles-Climate-Change-V3_26_September.pdf

32. Environmental tax statistics - Statistics Explained
[https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_tax_statistics#:~:text=In%202018%2C%20the%20governments%20in,\)%20\(see%20Table%201\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_tax_statistics#:~:text=In%202018%2C%20the%20governments%20in,)%20(see%20Table%201))
33. Eur-lex.europa.eu
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0102&from=EN>
34. EUR-Lex - 52020DC0381 - EN - EUR-Lex
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>
35. EUR-Lex - 52018DC0183 - EN - EUR-Lex
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2018:183:FIN>
36. EUR-Lex - 52020DC0098 - EN - EUR-Lex
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM:2020:98:FIN>
37. EUR-Lex - 32019L0904 - EN - EUR-Lex
<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/904/oj>
38. EUR-Lex - 32015L0720 - EN - EUR-Lex
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0720>
39. EUR-Lex - 32008L0098 - EN - EUR-Lex
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008L0098>
40. EUR-Lex - 32018L0844 - EN - EUR-Lex
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2018.156.01.0075.01.ENG
41. EUR-Lex - 32012L0027 - EN - EUR-Lex
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1399375464230&uri=CELEX:32012L0027>
42. EUR-Lex - 52020DC0456 - EN - EUR-Lex, Brussels, 27.5.2020. COM(2020) 456 final.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:456:FIN>
43. Eur-lex.europa.eu
https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2df5d1d2-fac7-11e7-b8f5-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF

44. Eur-lex.europa.eu
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0102&from=EN>
45. Eur-lex.europa.eu
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R0852&from=EN>
46. EUR-Lex - 52020DC0575 - EN - EUR-Lex
 Annual Sustainable Growth Strategy 2021. I. Introduction. The COVID-19 pandemic has thrown the world into a sudden and deep recession. Despite the strong, coordinated and innovative response at national and EU levels, many uncertainties remain; in particular how long this crisis will last and how exactly it will affect our lives and economies ...
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0575>
47. European industrial strategy
https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-industrial-strategy_en
48. Europe's moment: Repair and prepare for the next generation
https://ec.europa.eu/malta/news/europes-moment-repair-and-prepare-next-generation_en
49. Fiat Chrysler restarts production at Serbia plant
<https://europe.autonews.com/automakers/flat-chrysler-restarts-production-serbia-plant>
50. French ministers want €30 billion for ecological transition
<https://www.brusselstimes.com/all-news/123479/france-ministers-want-30-billion-euros-for-ecological-transition/>
51. Green Public Procurement - Environment - European Commission
https://ec.europa.eu/environment/gpp/index_en.htm
52. German Federal Government (2020), *Corona-Folgen bekämpfen, Wohlstand sichern, Zukunftsfähigkeit stärken*, results of the German Federal Governments coalition committee, 3 June 2020, Berlin. Available at https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Standardartikel/Themen/Schlaglichter/Konjunkturpaket/2020-06-03-eckpunktepapier.pdf?__blob=publicationFile&v=12 (accessed on 17 November 2020).

53. IMF (2020), *Policy Responses to COVID-19, Policy Tracker*, Washington. Available at <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19> (accessed on 17 November 2020)
54. Impacts of circular economy policies on the labour market https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/ec_2018_-_impacts_of_circular_economy_policies_on_the_labour_market.pdf
55. Initiative <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/1740-Towards-an-EU-Product-Policy-Framework-contributing-to-the-Circular-Economy>
56. Initiative <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12376-Commission-Communication-Renovation-wave-initiative-for-the-building-sector>
57. Is the EU Council agreement aligned with the Green Deal ambitions? | Bruegel <https://www.bruegel.org/2020/07/is-the-eu-council-agreement-aligned-with-the-green-deal-ambitions/>
58. Liu, Z., Ciaisi, P., Deng, Z. et al. Near-real-time monitoring of global CO2 emissions reveals the effects of the COVID-19 pandemic. *Nat Commun* 11, 5172 (2020). <https://doi.org/10.1038/s41467-020-18922-7>
59. Odi.org <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/12895.pdf>
60. Oecd.org <https://www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Serbia.pdf>
61. PDF | On Apr 1, 2004, Arno Behrens and others published Environmental policy instruments for dematerialisation of the European Union https://www.researchgate.net/publication/228766017_Environmental_policy_instruments
62. Personal remittances, received (% of GDP) - Serbia | Data <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=RS>
63. Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet <https://science.sciencemag.org/content/347/6223/1259855>

64. Plasticseurope.org
https://www.plasticseurope.org/application/files/1115/7236/4388/FINAL_web_version_Plastics_the_facts2019_14102019.pdf
65. Policy Responses to COVID19
<https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#F>
66. Poverty | Data
<https://data.worldbank.org/topic/poverty?locations=RS>
67. Press corner
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/qanda_20_988
68. Press corner
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/ip_19_6691
69. Public Procurement - Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs - European Commission
https://ec.europa.eu/growth/single-market/public-procurement_en
70. Publications.jrc.ec.europa.eu
https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC110629/jrc110629_final.pdf
71. Rs.undp.org
https://www.rs.undp.org/content/dam/serbia/undp_rs_Vodic%20za%20jednokratnu%20plastiku.pdf
72. Secretariat's WB6 Energy Transition Tracker
<https://www.energy-community.org/regionalinitiatives/WB6/Tracker.html>
73. Skgo.org
http://www.skgo.org/storage/app/uploads/public/159/579/857/1595798573_Analiza%20kapaciteta%20za%20tranziciju%20ka%20cirkularnoj%20ekonomiji%20na%20lokalnom%20nivou-final%20bez%20korice.pdf
74. SME Competitiveness Outlook 2020 - COVID-19: the Great Lockdown and its Effects of Small Business
<https://www.intracen.org/publication/smeco2020/>
75. SMEs and mid-caps
<https://www.eib.org/en/about/priorities/sme/index.htm>

76. Smeunited.eu
<https://smeunited.eu/admin/storage/smeunited/200630-covidsurvey-results.pdf>
77. Strategija industrijske politike Republike Srbije za period 2021 do 2030 („Službeni glasnik RS“ br.35/2020)
78. Strategija pametne specijalizacije u Republici Srbiji za period od 2020. do 2027. godine („Službeni glasnik RS“ broj 21/20)
79. Strategija održivog razvoja Republike Srbije do 2030 („Službeni glasnik RS“ br.47/2019)
80. Sustainable buildings for Europe's climate-neutral future - EASME European Commission
<https://ec.europa.eu/easme/en/news/sustainable-buildings-europe-s-climate-neutral-future#:~:text=It's%20estimated%20that%20the%20built,climate%2Dneutral%20Europe%20by%202050>
81. The Global Phosphorylation Landscape of SARS-CoV-2
[https://www.cell.com/cell/fulltext/S0092-8674\(20\)30811-4](https://www.cell.com/cell/fulltext/S0092-8674(20)30811-4)
82. The Role of Business in the Circular Economy
<https://www.ceps.eu/ceps-publications/role-business-circular-economy-markets-processes-and-enabling-policies>
83. 247,000 tonnes of food thrown away in Serbia each year - Serbian Monitor
<https://www.serbianmonitor.com/en/247000-tonnes-of-food-thrown-away-in-serbia-each-year/>
84. Uncertainty in Turbulent Times (publication)
<https://wiiw.ac.at/uncertainty-in-turbulent-times-p-5237.html>
85. UNIDO Statistics Data Portal
<https://stat.unido.org/country-profile/economics/SRB>
86. Unido.org
https://www.unido.org/sites/default/files/files/2020-02/IRE%20and%20Circular%20Economy_0.pdf
87. What is the circular economy?
<https://www.ellenmacarthurfoundation.org/circular-economy/what-is-the-circular-economy>